

LEVAI BÉLA: Józsa története a földrajzi nevek tükrében — —	3—59
TÓTH ENDRE: Oláh Gábor emlékezete — — — — —	60—61
Az 1981. évi Múzeumi- és Műemléki Hónapról — — — — —	61
Megjelent az Arkádia — — — — —	61
DANKÓ IMRE: Túrkevei nyelvi-néprajzi tallózás — — — — —	62—63
VIGA GYULA: Néhány szó a nagyiváni „göfölye” kérdéséhez — — — — —	63—66
Múzeumi kiállítások, tanácskozások, ünnepek — — — — —	66—68

MÚZEUMI KURÍR

38.

Címlapképünk: Gazdagon díszített kályhacsempé Debrecenből, a XV. század végétől. Déri Múzeum

(IV. kötet, 8. szám)

MÚZEUMI KURÍR

ISSN 0133—9257

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre körlevele

Megjelenik évente három számban

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül a számozás folyamatos. Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyar és angol nyelvű tartalomjegyzék, valamint mutatók járulnak.

Szerkesztő: Dankó Imre

Szerkesztőség: 4001 Debrecen, Pf.: 61., Déri Múzeum, Déri tér 1.

The Museum Curier

Bulletin of the Friendly Society of the Museum Organisation in Hajdú-

Bihar County (Hungary)

The Bulletin is published three times annually

One volume is composed of ten numbers; within each volume numbering is continuous.

A table of contents and indexes in English and Hungarian are attached to each volume (i. e., every tenth number)

Editorial office: 4001 Debrecen, P. O. B. 61, Déri Múzeum, Déri tér 1.

Debrecen, 1982

MÁRKOS ANDRÁSRÓL — SAJÁT SZEMMEL

INCZE JÁNOS, DÉS

Ha egy kis razziát tartunk a barátaink, de rokonaink között is, rájövünk, hogy alig akad köztük olyan, akivel szemben ne lenne valami „igen-igen, de”, valami fenntartásunk. Nekem is kevés van, Márkos Bandi egyik volt közülük. Ezt az embernek is, művésznek is kivételesen nagy fiút úgy szerettem, mint — saját magamat...

Márkos Andrást a művészet esztétikai, elméleti kérdéseiben is igen felkészült, az alkotó, az alkotás, a műelvezés pszichológiai vonatkozásaival is behatóan foglalkozó művész volt. Kítűnőek a munkái is, trachit-, bazaltuskók álltak az udvarán, némelyikbe már bele is faragott, a virág-ágak mellett három kész szobra, Nagypapa az unokájával: alacsony üllő székel, térdel közt egy fiúcska, Libát tőmő asszony: földön ülő figura, a térdje alól kilátszó liba nyaka nagyszerűen van a kezével összehozva, az Ásó asszony: a kötuskó tömb maradt, felületén szinte körös-körül csupa mozgás: a karok, lábak, a fej, az ásó — a tuskó szinte életre kél. Ez a szobra cserebere útján hozzám került, naponta látom, az anyag maga mint kő is nemes, sötét színű, ha az eső megáztatja, új ruhába öltözik: bordó-barna, kékeszürke vagy umbra-olajzöld ruhába.

A mintázásában durva faragással addig megy, míg a mozdulat, a forma meggyőzővé válik, és nagyszerűen tudja, hol kell a faragással megállni, ahonnan már a szobrot a néző a saját képzeletében tovább alkotja. Nem tudok róla, hogy ezt a megmunkálási módot a művész tételesen mint elvet kimondta volna, de a szobrai maguktól ezt beszélik. Alakjainak érdes bőre is csupa fantázia! E rokonszenves darabossággal nagyszerűen tudott a művész népi életből vett témákat előadni, művet és megjelenési formáját hibátlan egységbe foglalni. Nagyszerű karakterérzéke volt, sokszor jóízű humorral, szatírával keverve. Sok fejet rajzolt egy-egy jellegzetes vonás tréfás eltorzításával. Lendületes, vastag fekete vonallal megadta modellje karakterét, aztán pasztellel színeket ágyazott közéjük. Egyik modelljének kajla-csajzka buszusa, másinak kerek tőkeje, a költőnek szinte átmege a körbe... A karakterérzéket portrészobrain is értékesítette. Közös barátunk: Balázs Imre arcképét mikor megláttam, felkiáltottam: ilyen pompásan jellemzett fejet még kettőt ismerek; Borsos Miklósnak az Egy Józsefről meg Lyka Károlyról készült portréit! A művész e megjegyzésemenek nagyon megörült, s megígérte, hogy nekem is ad jutalmul egyet belőle. Rádásul mikor a művész, a modell és én egybe-gyűltünk, hogy ki-ki a maga példányát átvegye, kértek, hogy én válasszak először...

Kérszobron, rajzon kívül sok domborművet is mintáztott, ezek egy részét akkor (és felénk) szokatlan anyagban: bádoglemezben. Tréfás, fantasztikus alakok, groteszk Duzumók, Prikulicsok, nekem is van egy: ormótlán, kerek fej, csúf, érdekesen vigorgó pofa, hegyes fülei alól felfelé nyújtott karok, lefelé nyúló békálábak... Árpika, a kis unokánk félt tőle...

A művész egyszer nálunk volt, s teraszunk nagy falfelületét látva elhatározta, hogy domborit reá valamit. Nemsokára kész is lett: csaknem

természetes nagyságban, tölcseres hangszert fúvó férfiak, a zene, előtte meg táncoló, magasra emelt dobon ritmust verő női akt, a tánc allégóriája. A mozdulatok nagyon szépek, a legnagyobb és legszebb felületek legötletesebb kivágatásai. A falat alattuk vörhenyesre festettem, a lemez szép, hideg sötétkékes szürkére oxidálódott, így a gyönyörű formákat a jó színek is kihangsúlyozzák. A művész évek múlva látta, és mondta, hogy az aktok alá valamiféle talajt jelző csíkot kellene még tegyen, de ne álljanak rajta, hogy a lebbenő, táncos könnyedségük megmaradjon. — Szomorú: erre már nem futotta az életéből... Mégis: Bandi az egész családnak mindennapjának része, Ásó asszonya előtt már március elején virítanak a hóvirágok, s a beálló fagyokig mindig nyílik valami szép.

***

Gyakran emlegette nekem, hogy Székelykeresztúr közönségének adósa egy Petőfi-szoborral. Sokat törte rajta a fejét, és mennyi nehézség, gond, baj, akadály szakad a nyakába annak, aki ilyen emlékmű jellegű szobor mintázására adja a fejét...

Próbáltam lebeszélj — hasztalan! meggyőzni, hogy iskolai órákkal, gyűlésekkel megterhelte napjai után minden szabad idejét a hálátlan, megalkuvásokkal tele szobor fogja évekig lekötni, Hiába! Nos, ha már így van, a munka engem is érdekel, s úgy adódott, hogy a kezdeti kis tervekőtől elindulva csaknem az öntésig kész mű alakulását nyomon követhettem, s a közben felmerült gondokat magam is átéltem. — Bár ne tettem volna! — mert azóta akárhol látok köztéri szobrot, legelőször azokat a nehézségeket pillantom meg rajta, amiket aszobrásznak nem sikerült legyőznie. Egy jókora kötet útijegyzetem van kéziratban, köztük vagy hét oldal elsikerült és néhány jó köztéri szoborról. Fő baj, hogy több „szobrász” vésőjére méltó alakról az idők folyamán egy kaptafakép rögzítődött az emberek tudatába — lásd Krisztust, szűz Máriát —, tipikus példa Dante: a ravennaiak feltékenységükben egy halotti maszakra esküsznek — „con naso aquilino” —, a sasorrúra, Firenze egy másikra, ami az ő birtokában van! — a tárgyilagosságot álláspont szerint mindkettő hamis és későbbi, hiszen Dante halálakor, 1321-ben a maszkkészítés még nem volt szokásban. A közönség viszont megszokta a kegyeletes hamisítást, és rajzolja, véssé, faragja, marja bárki: vetik előtte a keresztet! Különbösen azoknak hálás, akiknek nincs saját gondolatauk, előveszik Dantét, s az ő szárnyain mindjárt magasba emelkednek. A közönség az ismerti a Divina Commediát, azért nem látja, hogy az interpretálásból hiányzik a kongenialitás! Ez alól Botticelli sem kivétel, Firenzében láttam jó néhányat. Dante verse nem kívánja a rajzoló mánkját! Jussom eszünkbe: nem volt az a kontár, cicces vers, szobor, festmény, rajz, amit ne tettek volna fő helyre, ha Sztálint ábrázolta...

Nos, valami ilyesféle nálunk Petőfi! A megalkuvás (ami a szobrászt már a legelejen épp attól távolítja, amihez éppen közeledni akar) ott kezdődik, hogy a költő valami nagyszabású alak — és sovánnyan, vékonyan nem elég méltó a közönség tudatában élő ideálhoz. Egy kis keszeg alakon nincs mit csodálni!

Medgyessy (nagyon tisztetem, nagy művész!) ezzel kezdte! Jó húsbán levő, cubakos alak, a „jó öreg korcsmáros” kosztján felépült, kisportolt, vállas, izmos, kövérkés-kerek arcú. Meglett férfi, nem 26 éves ifjú! Nagyon szép az kiállása, a megmintázása, kár, hogy ezek nem érvényesülhetnek, mert túl magas oszlopra állították! Ezt a szobrot a László Gyula szóbeli közléseiből, fényképeiről jól ismerem, de a helyére állítva csak a

Kürti K. könyvében láttam, most. Nekem is feltűnt, de Bibi, jó feleségem fel is kiáltott: Milyen hosszú, térdig érő ez a jobb kar!

Ha hiszem is, hogy Medgyessy nem mintázta hibásan, bosszankodni kell az elhelyezésén! hogyan teremtettek olyan optikai helyzetet, ami ilyen anatómiai hibát idéz elő...? Róadást nyakába nőttek a blokkházak unalmas, gépies vonalaikkal. Fogadatlán prókator vagyok: valami szép, nyugodt helyen kellene felállítani, 120—150 cm-nél nem magasabb posztamentse... Így a gyönyörű, lendületes mozdulata jobban érvényesülne, és élvezni lehetne a mintázás szépségét is...

A megmintázása nem olyan szép, mint a Medgyessy, viszont a költő alakja jobb a Ferenczy Béni munkáján, csak ennek a megállása olyan szerény, hogy szinte már ügyefogyottnak tűnik. Láttam még egy harmadik Petőfit is, a pesti Duna-parton, ezt a kegyelet és az életkora tarthatja ott, de a fentiekkel nem lehet együtt emlegetni.

A Petőfi testalkatát tekintve a Márkosz András szobrát látnom legjobban — erről sugárzik a legtovább szellemiség is, Márkosz (éppúgy, mint a kollégái!) minden fellelhető, vonatkozó írást elolvastott, ábrázolást tanulmányozott, munkája alapjául az a dagerrotíp szolgált, amelyet mint egyetlen hiteles Petőfi-arcképet szoktak közölni: egy fej. A megnyúlt, sovány archoz hosszú nyakat szokott adni a természet, ehhez kissé csapott, de a test hosszával arányban levő vállak járulnak. Egy kis mérsékelt vállasság, karvastagság a ruha is szokott adni az alaknak, de ezt itt a sovány törzs egyensúlyba hozza. A nyitott „Petőfi-gallér” föfelé, a szép költői fejre tereli a szemünket, a magas homlokot kiemeli a fölötte levő rövid, ún. bakafrizura. A kis bajusz, „jól áll” neki, minden hetykeség mellőzésével. Szép, művelt, komoly fiatalember áll előttünk, természetesen, egyszerűen, pózosság nélkül, rokonszenvesen. Jobb keze tettere készen mozdul, a bal határozottan, de nem csörtetve markolja a kardot. Az egész alakon átlátszik, hogy nem is a kard, hanem a szellem az ő fegyvere, az igazi harcölészköze. Bandi még dolgozott a szobron, mikor meggyeztünk abban, hogy nem állítják magasra, ha kissé kiemelik is a felszín fölé, maradjon meg mindig emberközébelem közöttünk.

Bandit foglalkoztatta Rózsa Sándor is, amint a lovát ugratja. Nagyon jó szobor volt, ágaskodó lovon a haramia, de ezzel a címével túlságosan irodalmi, másodlélményizt kapott. Még szóba került Mészöly Gedeonnak a betyárromantika ellen írt pár sora is, valami Egyetemi Füzetekben olvastam: „Jene Belletristen, die solche Pustenräuber in romantische Glorie darstellen, schaden den guten Ruf der Ungarn in Auslande sehr viel.” — Aztán nem tudom, kedve, ideje, türelme nem volt az átalakításához, én mondtam, adjon géppisztolyt a hős kezébe, nevezze el Partizánnak, én vetőt is kap reál!

Nagyon kacagtunk rajta, a szobor félbemaradt, nem is tudom, mi lett vele, a szobrászati érényeiért sajnálom az elkallódását. Egy időben felkapott témává vált a folklor, Bandi a Budai Ilona balladájából mintázott meg részleteket, nagyon érdekes felfogásban, de a kiállításon láttam a sorsát: akik a balladát nem ismerték, azokhoz a szobor nem szólt semmit, akik ismerték, még a „jobb emberek” is, rögtön azon kezdtek tanakodni, vajon a balladának melyik részét „akarta ábrázolni” a művész? Kézeken a szobrász, a szobornak szobrászati szépségei, irodalomtúl-felüli értékei szóba se jöttek, s éppen a szobrász sikkadt el a dologból. Ugyanilyen esetet láttam egyszer a Szépműv.-ben, Pesten, a Gyárfás Tetemrehívása előtt.

Nagy esemény volt, mikor a kétágú ref. templomtól nem messze egy

raklárhelyiség-félt — nagy költséggel — szép, tágas műteremmé alakítottatott át, és beleköltözött. A tágasság észrevehetően kitágította a munkakövidét is, néhány kőbe szánt ötletnek gyorsan elkészítette a gipszmaletteket — egy hosszú fekvő akt láttán megszóltam: Be szépen nyújtózkodna ez nálam, a tulipánok között...! — Lehet róla beszélni — így Bandi.

Sok kisméretű plakettet is mintázott, bronzba akarta átvinni őket, megbeszélük, hogy képtér én is kapok belőlük egy-egy példányt. E műteremben volt „öntőde” is, de nagyon kellemes ülősarok is, ahol kimondatlanul is úgy hittük, hosszú évtizedeken át dolgozhat majd...

A műterem kívül is meglátást, hogy a szobrász gyúrja a munkát: nagyméretű makettek, tervek, gipszformák az udvaron, körös-körül...

A ránk maradt sok szép mű még várja a publikálót, ami eddig megjelent, csupán része a hirtelen félbeszakadt élet eredményeinek.

Bár hiábavaló, tünődöm: annyi szemét ember él a világgal versenyt, miért éppen egy ilyen kitűnőségnek kellett kihullani közülünk? és mennyi szépségtől estünk el ennek a ritka, jó művésznek-testvérbarátnak, drága embertársnak a pusztulásával.
Pécs, 1981. márc. 16—21.

Komoróczy György emlékezete

A Múzeumi Kurír csak most ad hírt Komoróczy György kandidátus, a Hajdú-Bihar megyei Levéltár nyugalmazott igazgatója, neves helytörténész haláláról. 1981. március 23-án hunyt el. Múzeumbaráti körünk lelkes tagja volt, szervező, kiadói tevékenységének köszönhető a Hajdú-Bihar megyei helytörténeti kutatás fellendülése, az azóta nagynevű monográfiasorozat megindítása (Hajdúdorog története 1971., Hajdúhadház múltja és jelene 1972., Tanulmányok Sarkad múltjából 1972.). Ezeket az összefoglalásokat munkaközösségek csinálták, mint szerkesztő irányította. A megjelentetésben szívesen fordult segítségért Múzeumbaráti Körünkhöz. Debrecen helytörténeti szempontjából rendkívül jelentőséggel bírnak városunk történetével foglalkozó munkái. Mint például a korábbi munkálatokat szerbe-számbeavető áttekintése (Hajdú-Bihar megye helytörténet-írása 1945—1968. Debrecen, 1969.) vagy nagy tanulmánya a reformkori Debrecenről (A reformkori Debrecen, 1974.). Idővel szakterülete a közigazgatás-történet lett, e tárgyból számos tanulmánya jelent meg a legkülönbözőbb helyeken. Vérbeli levéltáros volt, az adatok, a források tisztelője, őzője s mindenekelőtt ismerője. Fő művei közt tudhatjuk a szokványos fondjegyzékek, levéltári leltáraknál sokkal, de sokkal többet nyújtó, a levéltári anyagot tartalmilag ismertető, az egyes levéltári egységek felhasználhatósága felől tájékoztató, módszertani útmutatót adó, a maguk nemében egyedülálló kiadványait (Hajdú-bihari kéziratos térképek. Debrecen, 1972., A helytörténetírás levéltári forrásai I. 1848-ig. Debrecen, 1972., II. 1848—1944. Debrecen, 1972., III. Gazdag Istvánnal közös szerkesztésben. 1944—1971. Debrecen, 1976.). A történelmi ismeretterjesztésnek is nagy alakja volt. Nemcsak az előadások szavait tartotta, hanem népszerű, a honismeret céljait szolgáló kiadványaival is sokat tett ezen a téren (A határozás Debrecen, Debrecen, 1961., Hajdú-Bihar megyei történeti olvasókönyv. Debrecen, 1973.).

Mint nyugdíjas is dolgozott, eltávózása érzékeny vesztesége kulturális-tudományos életünknek. A jó barát, a segítőkész munkatárs távozott el közülünk halálával. Emlékét megőrizzük!

MÁNDY ISTVÁN RÓL ÉS A XVIII. SZÁZAD VÉGI ANONYMUS-FORDÍTÁSÁRÓL

MOLNÁR JÓZSEF

Történezeinket 225 esztendeje állandóan igazta *Anonymus* személye s híres munkája, a *Gesta Hungarorum*, amelynek kora és hitelessége kérdésében a mai napig sem sikerült végérvényes és megnyugtató választ adni a kutatóknak. Aktualitását jelenti, hogy a felszabadulás óta is többen foglalkoztak vele: Váczy Péter, Szilágyi Loránd, Györy Ós, Györfly György, Csóka J. Lajos, Klaniczay Tibor, Sólyom Károly, Horváth János. Az elmúlt évben Györfly György újból felelevenítette a bonyolult kérdést, s Kristó Gyula a népi epika szempontjából foglalkozott vele.¹

Ez irányította érdeklődésemet *Anonymus* első magyar fordítóit felé, akik között megyénk szülötte, *Mándy István* neve is szerepel. Nevét és munkáját régen elfelejtették. Illő, hogy halála után 175 esztendővel róla is megemlékezzünk.

1799-ben érdekes kis könyv jelent meg Debrecenben.² Címlapján ez olvasható:

MAGYAR SUNÁD, avagy I. Béla királynak nevetlen író-deákja. Kit ősi édes emlékezet oszlopául az ő Hét Fő Vezérekről irtt Deák Historiájából Magyarba öltöztetve előállított Tekintetes Nemes Szatmár Vármegye edgy leg-kisebb Hites Tagja N. M. I. Debreczenben. Nyomtt. Szigethy Mihály által, 1799-dik Esztend.

A fordító magát szerényen M. M. I. rövidítéssel jelzi, s csak a *Kezgyes Hazafi*-hoz szóló bevezető végén közli: „*Irárm Csengerben Sz. János Havának 23-dikán 1792. Esztendőben, Mándi Mándy István, Tekintetes Nemes Szatmár Vármegye Esküzte.*”

Ki lehetett ez a Mándi Mándy István?³

Minden valószínűség szerint 1751-ben született.⁴ A Mándy családot *Anonymus* tanult „oknyomozással” a krónikában szereplő Apafarkas atyjától, Ogmándtól származtatja, s minden valószínűség szerint a Szatmár megyében birtokos köznemesi Mándy család szegényebb ágából származott.⁵ Születési helyét és szüleinek nevét nem jegyezték be Sárospatakon a subscribáltak jegyzőkönyvébe, ahova 1772. július 13-án írta be nevét Sebők József széniora alatt. Patakon tanult 1776-ig, amikor a szatmárnémeti ref. leányiskolához került tanítónak, majd kántornak. A pataki anyakönyvbe később ezt írták neve mellé: „Cantor Sz. Németi.”⁶

Szatmárnémetiben 1785-ig folytatta pedagógiai munkáját, s ekkor költözött Csengerbe, s cserélte fel tanítói hivatását a vármegyei esküdti hivattallal.

Csengerbe felesége, Uray Krisztina (1751–1827)⁷ útján került, aki vele egy évben szülehetett, de házasságkötésükről a csengeri ref. egyház anyakönyveiben (1766. évvel kezdődik) nem találunk bejegyzést. 1780-tól kezdve több gyermeküknek születését és halálát jegyezték be az anyakönyvbe.

Csengerben az Uray Gáspár kúriájában, a régi Halom utca közepe

táján lakhatott, s élhette a XVIII. század végi latinos műveltségű nemesek életét.

Fordításának elkészítésére a nemzeti és nemesi önérték II. József uralkodása alatt feltámadó lelkes hangulata buzdíthatta, de mire elkészült munkájával, akadályok gördültek a megjelenésébe. A II. Lipót alatti szabadabb lehetőségnek I. Ferenc császár abszolutizmusa véget vetett. A legközelebbi nyomtatóműhely Nagykárolyban volt, de az éppen ebben az időben nem működött, s a Martinovicsék köztársasági szervezkedése után hiába kéri a megye „egy nyomtatóműhely felállítását”,⁸ s nyomtatásban csak cenzúrázott munka jelenhetett meg. Mándy István az „imprimatur”-t 1794-ben megszerezte, s megjelenésekor ezt a könyv belső címlapján ki is nyomatta: „*Imprimatur N. Károly 7. Máj 1794. Carolus Luby de Benedek falva mopr. S. C. R. A. M. consiliarius Aulae Regiae Familiaris, Incl. Comitatus de Zathmár Ordinarius Vicecomes qua Censor.*”⁹

Mándy Istvánról a felkutatott adatok nem sokat árulnak el. A fordítás elkészülésének évében halt meg apósa, Uray Gáspár. Mint megyei esküdt részt vett főként a csengeri járás ügyeinek intézésében. Csengerben lakván, a református egyháznál presbiteri és „oskola inspektor”i tisztséget töltött be. Erről és az egyházzal kapcsolatos nézeteltéréseiről csak egy szűkszavú jegyzőkönyvi bejegyzés tudósít. Úgy látszik ebből, hogy a megyei esküdt a presbitertársakkal nem mindenben értett egyet, s ezért egyházmegyei küldöttség is megvizsgálhatta az ügyét. Annak tanúsága szerint „a békeesség és költsönös szeretet jegyében” kiegyenlítették a nézeteltérést, de Mándy István lemondott tisztségéről, hogy esküdti hivatalát „nagyobb accusatioval folytathassa”, 1799. február 22-én.¹⁰

Ez év közepe táján jelent meg Debrecenben *Anonymus*-fordítása. A tulajdonomban levő példányt 1799. június 23-án vásárolta meg Fazekas János Debrecenben.

Ez a munka tekintélyét emelte, s feltehetően kapcsolatban állt a többi Szatmár megyei íróféle emberrel, akik közül a konzervatívabbak Kazinczy Ferenc irodalompolitikáját, főleg a nyelvi újításokat helytelenítették. Ezeket Kazinczy a Vitkovics Mihályhoz írt epistolában végig sértette.¹¹

Legszorosabb irodalmi kapcsolat Percsényi Nagy Lászlóval tartott,¹² aki a korszak igen érdekes Arad vármegyei hivatalnok, magyarul és latinul egyformán jól verselő egységese volt. Nagy László Odával, a kor új szavával élve, *Lantolaggal* köszöntö meg 1803-ban Mándy István könyvkiadását. Az ódában dicséri Mándy származását, klasszikus műveltségét, s szól más irodalmi munkáiról is:

Nem póri sárból testedet alkotá
A Nagy Teremtő, Mándi, Szerelmesem!
Lángos Piróppokkal remeklett
Leleked a Tudomány hevit.
Jártál Korinthus partjain is belül,
Völtél is a Száz Pjeterdák hegyen;
Patnásznak Ormóján gyakorta
Szenderéddel iszogatva kutyátd.
Dódona tserfás bőlya alatt fejed
Enyhíteni, és bölts Szája Lehellét
Szivnod szerentséd volt, legottan
Könyvmivelésre magad vettedet.
Kijött *Sunádod*, mely ugyan a Deák
Nyelvnek kelendő napjában véve
Létét, kinek Szerzője, Elő
Béla Király idejében éle.
Ennek Te honnyos kard, buzogányt adát,

Dolmányos Árpád innye szerent övét
Dorozza; foglalván magában
Dental hét Magyarok beszédjét.
Melleste szól már a *Diogenész* Esze,
S Némely Panaszát terhel Nyomdokát
De, lásd! az Új Félkész szülötte;
S Kornélius Magyarul kifejté.

Nagy László a *Magyar Sunádon* kívül még négy művét említi, amelyekről Szinyei azt gyanítja, hogy nem jelent meg, hanem kéziratban maradt: *Phoenix Redivivus*, *Maxima Gravamina*, *Magyar Diogenész*, *Magyar Kornélius*.¹³

Kazinczy támadása nyomán már javában folyt a harc, s a szatmáriak nevében Mátészalkai Hőgyész Átát válaszolt 1811-ben.¹⁴ Kazinczy kezébe kerülve ezek a sértő írások, annak kutatásához kezd, hogy ki lehet annak szerzője. Kölcsey Ferencben bíz, hogy tőle megtudja a valót. A *Mondolat* megjelenésének évében, 1813. május 22-én Kölcsey Ámosdról írt levelében kérdezi Kazinczytól, hogy „Nem emlékszik-e Uram Bátyám, hogy egyszer Debrecenben, a Fejér lóban nem volt-e látogatására Szatmár Vármegyéből... valaki?”¹⁵ Kazinczy Széphalomról június 3-án válaszolja: „Szatmárban én senkit a Fejér lónál nem láttam. — Mándi esküdt Urat láttam egykor Hossu-Pályi körül, s érezette velem; docti sumus-át, s hogy ő barátja a nagy Percsényi Nagy Lászlónak. Azt hallom, ez az emberes ember már idevált. Ez tehát nem írhatta a nem poéta választ.”¹⁶

Kazinczy megjegyzése nyilvánvalóan Mándy Istvánra vonatkozik, de a többi Szatmár megyei Mándy mind túlélt Istvánt, s közöttük nem egy volt Kazinczy ellensége.

Mándy István ekkor már öt éve nem élt. Csengerben halt meg, s ott temette el Kaszoni Lázár András prédikátor 1806. június 8-án 55 esztendőskorában.¹⁷ Az anyakönyvben halálának okául „hectica” van feltüntetve. Más lakóhelyén róla nem sikerült felkutatni. Szinyei említi, hogy Percsényi Nagy László *Lantolag az az Óda Mándy István ur t. n. Szatmár vármegye esküdtjéhez 1808.* című versében ünnepelte őt.¹⁸

Nevét és fordítását ma már alig ismerik, s a kortárs és barát *Lantolagjából* vett idézet méltatja legjobban érdemeit:

Oh, Mándi! a köz tábori törtétes
S Iarmás Világnak szertelen árja közt
Hogy-hogy vevel őrat, ezekre.
A Megyeből teles dolgotól?
Hadd! más szerezen Hír-nevet, a kiket
Agyokba a friss hajnali szél talál;
Arnyékba még jobban lehetne
A Lelémény Sikerét derítni.
Ah! nem; kövesd a Hibát Méhek:
Kik regveli a Sejt-házakat tömik.
S Köz-Jóra sok hasznót, tulajdon
Eltek enyészetével, keresnek.
Mig ilyeneknek Dija, vagy ára lesz;
Es a jövendő Nép szemé feljöhet
Melly Aldomást nyugtand, s Virággal
Halmodat a Maradék teríti.¹⁹

Mándy István nevét Anonymus-fordítása tette emlékezetessé. Anonymus gesztáját először *Schwandtner János György* (1710–1791) adta ki a bécsi császári könyvtár kéziratából *Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini* 1746 című forráskiadványának I. kötetében.²⁰

E fontos kiadvány első kötetében Anonymuson kívül megtaláljuk *Thuróczi János* krónikáját, *Rogierius Miserabile carmenjé*t és *Ranzani Péter*

Epitome rerum Ungaricarum című munkáját. A legnagyobb sikert Anonymusnak, a honfoglalás addig ismeretlen történetirójának műve aratta. Rejtélyes személye, bizonytalan kora, közleményeinek „hitelessége” ettől kezdve állandóan foglalkoztatta a történettudós és a nemzeti múltjára mind büszkébb nemesi olvasóközönséget.²¹ A veszített kuruc háború után a falvakban élő nemesség benne találta meg nemzeti önrészéhez a legfontosabb táplálékot, hiszen élő családok, nemzetségek kapcsolódhattak a honfoglaló őskökhöz és hőskökhöz. Anonymus főtárgya a honfoglalás, hőse Árpád, aki most kerül a nemzeti érdeklődés középpontjába. Az addig főképp Bonfini művéből ismert hun történet és Attila helyébe Árpád lép.²²

A történeti forráskiadvány első kötetének oly nagy volt a sikere, hogy Schwandtner 1765-ben újra kiadta azt. Ez a kiadás Nagyszombatban jelent meg,²³ s mivel ugyanitt készült a jesusiták nyomdájában a híres *Calendarium Tyrnaviense* is, a népszerű kalendárium szerkesztője az 1765-i és 1766-i évfolyamban közzétette a krónikát is, s ezáltal széles körben elterjedt, s olvashatták a legkisebb faluban is.

A bécsi kiadáshoz az osztrák kiadó *Bél Máttyás* neves történetiróval íratott először.²⁴

Mándy István is ezeknek a kiadásoknak valamelyikét olvasta, s kapott kedvét annak lefordítására. Műve előszavában így ír: „mitsoda készséggel tettem által *Magyarra* a *Nevelten* Író-Deákot. Ugyan is mihelyt kezemre került ezen úgy nevezett *Anonymus* avagy *Nevelten* Író-Deáknak könyve, azonnal repeső indulattal azon voltam: minél hamarabb láthassák a mi mind a két emberi karba (*Sexus*) helyeztette deáktalan Hazánkfiái: is mi dicső tettej lettenek légyen a mi régi *Magyar* Öseinknek! mellyeket ha nem tudnánk, szinte hasonlókná vólnánk a tekenős békához mellynek csak egy ujnyira nyulik az óra tekenőjétől. Ez hát edgyűségemnek tsekély tárgya. Mellyel ha ki meg nem elégszik, csak azt felelem, mint *Szókratés* edgy barátjának felelt, midőn meghívott barátainak adott velegéséget amaz kevélette: *Ha ők jó barátim, úgymond elégséges, de ha rosszak, kelletlenül is több.*”²⁵

Anonymus főleg II. József uralkodása alatt volt nagy hatással a nemzeti, nemzeti önrészlet fejlesztésére. Munkáját legközvetlenebbé *Dugonics András Etelka* (1788) című regénye tette. Dugonics nem regényes meséjével, hanem inkább tudós, úgyszólván a honfoglalás egész enciklopédiáját felölelő jegyzeteivel hatott az olvasókra, első helyen a nemességre.²⁶

Mándy István is gyakran hivatkozik „Dugonits András ur, ama Jeles Író” szép jegyzéseire,²⁷ s jegyzeteiben példaképp választja módszerét.

1790-ben már megjelent Anonymusnak egy magyar fordítása, amelyet *Lethenyei János*, a pécsi r. kat. egyházmegye áldozópapja készítette és adott ki, éppen II. József halálának évében.²⁸ Ma már nehéz megállapítani, hogy Mándy István kezébe került-e ez a fordítás,²⁹ Nyelvében, stílusában, jegyzeteiben nem sok hasonlóságot mutat a két fordítás. Sebastyén Gyula fel is rója Mándynak, hogy Lethenyei művét meg sem említi.³⁰

Lethenyei olvasóinak tájékoztatásul a *Bél Máttyás* bevezetését is lefordította, amelyben „a Béla Király Író Deákjának idejéről, mivoltáról, Tisztjéről, állapotjáról és hitelességéről már bőven szóllott, azért is ennek voltaképpen való megismerésére, illendőnek és elégségesnek ítélte.”³¹ Saját munkáját pedig így kommentálta: „Ezekből megértheti könnyen a kegyes olvasó azokat, mellyeket Béla Királynak Író Deákjáról tudni és eleve megérteni kívánhatna, a kinek is ezen könyveketjélt En a maga egygűségemben minden újmódi hímezés, tizfázás és erőszakosan tekergetett szó sodorgatás nélkül Magyar nyelvre fordítottam, ha ezen fárads-

ságom által némely neki világosodott és kiderültt eszű Egeket araszttal mérsikélő, s tsillagok vagy még a Nap-sugári ragyogványát is felyül halladó lényességű nagy tudományuaknak eleget nem tehettem, tudgyák meg azok azt, hogy én még ama régi, setét homályban nőtt, nevelt, tanult Ember vagyok, és így, ha tsekély munkámat nem is, legalább Nemzetemnek Hazafiújt kötelességem szerint szolgálni kívánó szándékomat és szíveségemet hadgyák helyben. Te pedig akárki vagy jó Barátom! olvasd meg, vedd hasznát s ély szeretésen!³²

Mándy István a Bél Mátyás tanulmányát elhagyta fordításából. Ő 1792. Szt. János havának 23-án kelt bevezetőjének a végén vármegyei esküdtnek nevezi magát, s mint ilyen, közvetlen közelről, hivatalból ismerte azokat az intézkedéseket, amelyek a nemesi ellenállás erősségét ostromolták a vármegyékben. II. József túrelmes volt a protestánsokkal szemben, de a nemesi alkotmányt nem sokra becsülte, s ez irányban tett intézkedései és rendeletei felháborították a népességet. Szatmár megye is küzdött ellene, s ezért a császár felfüggesztette a megye önkormányzatát. *Károlyi Antal* (1732—1791) örökös főispán mellé adminisztrátorul küldte 1785-ben báró Révay Simont, aki mint királyi biztos intézkedett is. 1787-től már a megyei tisztviselőket is maga nevezte ki. A császár parancsa szerint véggeztette a népesség összeírását, a megye területének felmérését, a pálosok kolostorainak feloszlását és az új egyházi és iskolai rendszer életbe lépését. Legnagyobb teherként pedig követelte az adót a török elleni háborúhoz. Mindezt a hatalom eszközeivel s a megyében állomásozó hadsereg segítségével végre is hajtotta, de a latin helyett a német nyelvet nem tudta a vármegyei hivatalos nyelvként elfogadtatni. A vármegyei iratok latinul készültek, s ez lendületet adott újra a latin nyelvnek. Mikor 1790-ben a megye visszanyerte önkormányzatát, első feladata volt, hogy a nemzeti nyelvel szemben tanúsított közönyösségét jövátége. A határozatot még latinul jegyezték be a jegyzőkönyvbe, de a folytatást már magyar nyelven indították: „Tehát kezdetét veszi a magyar jegyzőkönyv az magyarok Istenének nevében” (1790—1162).

Az első alkotmányos gyűlést 1790. április 12-én tartotta meg a megye, s első dolga volt Károlyi Antal hivatalba helyezése. Választás útján töltötték be a hivatalokat, s az ellenállásban érdemeket szerzett egyének kerültek pozícióba: *Luby Károly* (1750—1805) és *Cseh Ferenc* lettek az alispánok, *Szemerei Gáspár Pál* a főjegyző, *Uray József*, *Becky Antal*, *Kölcsény István* és *Rápolyi Nagy Ferenc* a főszolgabírók, *Mátay Sándor* főjegyző. A kisebb tisztségviselők között foglalt helyet *Mándy István* esküdt is, s ebben a nemzeti felbuzdulásban határozhatta el Anonymus munkájának lefordítását, hiszen ilyen nemes célkitűzés a hangulatba teljesen beleillik.

Az országgyűlésre követül *Luby Károlyt* és *Rhédey Ferencet* választották meg, s mivel tájékozatlanok voltak, szűkszavú utasítással látták el őket. A követek hazaeérve a lelkes pozsonyi országgyűlésről, beszámoltak, s új eszméket kezdtek hirdetni, főképpen a műveltség terjesztését tartva szem előtt. *Luby Károly* hangsúlyozta a „tudományos mindenesség” (egyetem) korszerű átalakítását, s ezután a megye segélyt szavazott meg a pesti „színrésző társaságnak”.

II. Lipót halála véget vetett a nagy reményeknek, s *Ferenc császár* uralkodásának a kezdetén még van önbizalom a szatmári népességben, hogy a felvilágosodás eszméje mellé álljon. 1794. július 7-én *Károlyi Antal* helyébe *Károlyi József* (1768—1803) kerül a főispáni székbe, s ezen a me-

gyei gyűlésen találkoznak a tiszántúli felvilágosult nemesek, *Hajnóczy és Martinovics* hívei.³³

Martinovicsék bebörtönzése után csendes lesz az ország, s az ősi dicőségéről csak az udvarházak falai között lehet, nem is nagyon hangosan, beszélgetni. Hiába kéri a megye, hogy engedélyezze a császár Nagykárolyban egy könyvnyomtató műhely felállítását (1794. 1666. szám), tagadó választ kap, s ez az oka, hogy *Mándy István* fordításának megjelenése annyit késik.

A királyi leirat kemény büntetéssel fenyegeti meg azokat, akik a király jogait vita tárgyává tennék, vagy a „közszendet megháborítani merészelnék” (1794. 1709. pont), így tehát hiába imprimálta a fordítást *Luby Károly* 1794. május 7-én, nincs nyomda, ahol kinyomtatásák.³⁴ Debrecen messze van, s nem ismerjük azokat a nehézségeket, amelyek 1794—1799 közt akadályozták a mű megjelenését. Mire *Csokonai dunántúli vándorlásból* hazatér Debrecenbe, már *Szigethy Mihály* műhelyben elkészült az Anonymus-fordítás, megjelent a *Magyar Sunád*, *Csokonai Árpádról* eposzt készülvén írni, bizonyára olvasta is ezt a munkát, ha feljegyzés róla nincs is.

Mándy „*Kegyés Hazafi*” megszóltatású bevezetése előtt kétsoros versikével hívja fel munkájára a figyelmet:

Itt jutsz e Könyv értelmére
Im a Kapu! ne menny fére.

A *Kapu*, vagyis a bevezető tanulmány érdekes adatokat tartalmaz Mándy módszeréről, gondolkodásmódjáról. Kijelenti: „Nem olyan indulattal kívánok a *Magyarok* dolgairól való értekezésembe elegedni, mint hajdan ama büszke (Philosophus) Világi Bölts a *Mántovai Perettos* teledett, ki noha honnyabeli lévén, nem áttalotta mindazáltal tulajdon *Man-tovai* Hazafijait természetesen kábának nevezni, nem tartván maga előtt avagy tsak azon Köz-példabeszédet: *Rossz madár, melly maga fészket bé-motksolja*. Melly vakmerő bátorságáért tsakugyan Hallgatói közzül edgy illyeten szókalt ütötte pofon: *Távol légyen, úgymond, hogy igazat szólj, hanemha te talán azok közzül fattyu légy!*... De úgy sem tselekszem, és tm egy Hazámfia sem fog benne meg-edgyezni, hogy valakit Magyarai eredetűnknek messze fel-vihetendő sorjának leírásától el-idegenítsek, vagy pedig engemet más valamí attól el-remítene, mint edgy Császár tse-lekedett (Ens. Libr. I. Epidorp.) ki midőn edgy Iró a végett hogy az ő eredetit inkább fényesbítse: a meg-irtt Császárnak eredeti sorját (Genealogia) messze fel-vitte; s Császár mindazáltal ezen tiszteletet megve-tette, így szollván: *Félő, ne hogy feljebb feljebb tziarkáltván a dolgot, valamely parasztra vagy vargára akadj, és a ditséret helyébe gyalazattal költsönözze!*...”

Anonymust I. Béla király jegyzőjének valja, s ezért: „Tsak úgy tse-lekszem, mint amaz I. Béla királynak Iró-Deákja, ki a *Magyaroknak* eredetit azoknak elő-mentteket s viseltt dolgaikat (mind azoknak szerentse-jek *Hat-ul* vagy *Vak-ul* hozta magával) edgyüggytlen és igazán leírta... Nem tartotta ő illetlen dolognak meg-vallani, hogy a mi Eleink Pogányok voltak; de azt sem, hogy ők osztán Keresztényesre tértek; nem szegyen-lette meg-vallani, hogy a régi *Magyarok* úgy szomjuhozották az emberi vért, mint a nadály, de azt sem, hogy ha úgy nem tselekedtek volna, annyí sok jó földeket Maradékaiknak nem hagyának volna.” Ezután tér rá annak indoklására, hogy miért tartja I. Béla király jegyzőjének Anonymust: „I. Mert semmi különböztetést nem tézen, mivel még akkor több *Béla*

nevű király nem volt. 2. Mert valamennyi Királyok 1-ső Béla Királyig országáltak, mind azokról emlékeztek... Első Béla Király után következett Királyokról pedig semmi emlékezetet nem tézesen."

A Gesta megírásának koráról ez a véleménye: „e munkát írta Sz. László idejében, vagy kevéssel utána, tsakhogy élhetett Kálmán Király idejéig is... Hogy pedig Sz. László Király idejére vagy túl is eshetett ezen Könyvnek írása, abból bizonyítom, hogy valahol emlékezik Sz. István Királyról, mindenütt Szentnek nevezi, már pedig Sz. István Király nem előbb, hanem Sz. László Király idejében, 1082-dik Esztendőben tététt (canonizált) a Szentek közzé..."

A névtelenségről ezt írja: „Nevét is tollunk örökös feledékeny dugaszba zárta; de ez neki semmi kisebbségére, sőt ditséretére szolgálhat, mert nevét nem akarván fityogtatni; tsak az edgyügyü igazságot kívánta követni, és emlékezetbe hagyni: vagynak ugyan némellyek, kik ötet holmi erősségekkel Péternek vagy Pálnak lenni állítják, de ezt mint bizonytalant abba hagyom..."

Művének különös címét Mándy így magyarázza: „Mivel magát *Nevetlennek* írja, szabad vala nekem is neki nevet adni, mely a mint elől a homlokírásban feg nagyon téve, ebből áll: *Magyar Sunád*. Mely nevezetnek eredetét onnan vészem: mivel a *Magyar* Királyoknak Iró-Deákjai ezen névvel nevezettének éppen IV-dik Béla király idejéig: *Sunád* és *Notarius*, mely nevezet azontul változott *Cenadád* vagy *Csanadád*, mely tsakugyan annyit tett, mint Iró-Deák vagy Cancellarius, azaz Tanács Iró-Deákja, a mint ezt ama jeles elméjű Történet Iró *Katona István* Ur megjegyzi, *Magyarnak* neveztem pedig azért, mert *Magyar* írta, noha *Deákul*: és így már mind neve, mind munkája *Magyar*, még pedig régi *Magyar*."

A mű „*méltóságáról*” ezt mondja: „minden *Magyar* Iróknáj hitelisebb, mivel azok között leg-első és legrégebb és tsak szóról szóra való halomlásból is többet ki-merithetett a megtörtént igazságokból, mint mi az ő utána következő Irókból."

Szót ejt forrásairól is, s a maga történelmi tudását, olvasottságát bizonygatja: „Kiváltképpen pedig nagy fél keze gyanánt lehetett neki a *Magyar Krónika*, melyről a VII-dik fejezetnek elein emlékezik, mely is osztán a IV-dik Béla király idején a *Tatároknak* szörnyü pusztítások által mind egy betüig el-töröltetett, mely *Krónikának Turóty, Bonfin, Ranzan Péter* és egyéb *Magyar* Irók tsak híret hallották, mint mi. Mely vajha még fenn volna, *bezzeg* úgy tudnánk Ősi eleinkről még talán százszor is többet! De hiszen elég az mi nekünk, ha keveset írt is, de igazat kívánt írni, mellyet ha tovább vitatnék, tsak annyit érnék vele, mintha a napot gyertya világnál mutogatnám."

Saját fordítói munkáját öntudatosan értékeli: „Imé már mind ezekből (úgy vélem), kitapasztalhatod *Kegeys Hazafi*, mit állattam elő *Magyar* öltözetben, és ha *Momus*t indulatba akarnek fel-öltözni, ezen edgy hibát találnám a *Nevetlen* Iró Deákban: miért hagyta a *Magyarok* illy ditső emlékezetit illy számkivetett, szarándok szájjába? Itt is mindazáltal még is tsak ugyan más oldalról én állanak pártfogóul, és így mentegteim ötöt: Böllsen hozta a (*Fatum*) végezés, hogy így esett, hadd tudják meg még azon sivatag helyen is, hol ama *Pogányok* sánta istene *Saturnos* lapangott: mitsoda dicső tettei vóltanak a régi *Magyarok*nak! Oh vajha azon régi *Magyarok*nak olly teperedtek és rántozodott képit ne viselnék hát (mint sok esetekben tapaszaljuk) a mi sziveinkben... De ugyan tsak nem tziéom iten, hogy a *Papok* székibe állják, és onnan hosszasan a községre kiabálják."

A fordítás nehézségéről is szól: „Noha ugyan a *Fordítónak*, valamint a *Vargának* a kaptán tul kevés szabadsága légyen is; mindazonáltal megengedi a *Kegeys* és *Bölls Olvasó*, ha ezen régi munkát helyel-helyel uj kaptára ütöttem is po. hogy többet elő ne horddjak, ezen *Foglaló* és *rá-adó* igékek igen gazdagon él a mi Iró-Deákunk: *Et* és *Tunc*, kerekigéi (*Perio-*di) között, tehát e féle igéket a dolog környüállásaihoz képest tettem ki, helyben maradván mindazáltal a dolgoknak valóságos értelme."

A nyomatott szöveg hibáit javítgatja, sőt a *Retelnek* olvasott nevet *Ketelnek* véli."

Tudományos felkészültségét így bizonyítja: „hogy tsak tsupán levélről papirosra ne írjak: igen nagy gyönyörűségemnek tartottam, és szükségesnek is ítélem lenni, minden elő-forduló helyeket és nevezeteket (amennyire tsekély gyakorlatosságomtól ki-telhetett) régi tsudállatos neveiről mostan velek élni szokott neveire keresztelni, és régi nevezeteit vagy rekesztékbe tenni, vagy alól a dolgoknak mivoltához képest betük alatt magyaráztatni; a nevezetesebb történt dolgokat esztendőkre nyomozni; némelly ki-nevezett *Nemzettségnek* is eredeti sorjáján (*Genealogia*) tapogatózni: hadd tsudállja a *Maradék*, mennyit változott az edö tsak a nevezetekben is."

Munkáját olvasóinak jóindulatába ajánlja, s kéri annak bírálatát is: „Ki-kérem azért kinek-kinek kegeys el-türesét mind *Fel* mind *Al*-renden lévőktől, edgyiket sem kötöm ki, mint *Kajos Lucilyos*, ki sem az igen *Tudósoktól*, sem az igen *tudatlanoktól* nem kívánta könyvét olvasni. Mert: ezek úgymond *semmit, amazok pedig igen sokat tudnak*: én pedig közre azért adom, hogy ha mi vgyázatlanságból ragadt tsekély munkámhoz: üssék helyre, kegeys ítéletekkel a tudósok, amazokra pedig így rikóltok *Marzialis*-sal:

Qui ducis vultus et non legis illa libenter:
Omnibus invidias livide, nemo tibi!"

Bevezetőjétt ezekkel a szavakkal zárja: „A régi *Költők* ezt írják a *Ró-dus* szigetéről, hogy azt a nap, a többi felett inkább megszeretni láttatott és valóban a mint *Szolinus* írja: az esztendőnek soha edgy napján sintsen olly felleges idő, hogy abban a tartományban a nap tisztán ne fénylenék. Adja tehát a *Mindenható* mindeneknek *Úra*, hogy a mely igazságnak fényes Napja az *Ur Jézus Krisztus* a régi *Pogány* setétséget már 792 esztendővel az előtt Sz. *Lelke* s kegyelme által el üzvénd mind untalan orszá-gunkban fényeskedett: a maga igaz esméretivel sugároljon és világoskodjon *Magyar* Hazánkban bővebb bővebb kegeylemben mindnyájunknak szívében mindvégiglen."

Mándy István fordításának önállóságát csak úgy tudjuk érzékelteni, ha egymás mellé állítjuk a *Lethenyi-féle* fordítást és ez eredeti szöveget. Bemutatásul a megyénket leginkább érdeköl 21. fejezetet választottuk, amelyben *Anonymus Szabolcsról*, a megye ősi tájáról ír a honfoglalás idején."

SZABOLTSRÓL

A. Tvc Zobolsu uir sapientissimus considerans quondam locum iuxta.
L. Akkor amaz igen bölls Férü Szabolts, a Tisza mellett, jól
M. Azon időben (Zabolsu) Szabolts edgy igen bölls Férüfiü, körül-

A. Thysciam et cum uidisset qualitatem loci, intellexit esse muni.
L. megsejmelvén némely helyet, mikor által látta volna annak
M. nézvéen a Tisza mellett edgy helyet, midőn latná a helyi mi-

A. tissimum ad castrum faciendum. Communi ergo consilio sociorum
L. minémüségét, értelmessen kinézte belőle, hogy a természetűtől
M. némüségét, észre-vette hogy erős hely lenne a Vár építésre.

A. suorum congregatione facta ciuium decit fossatam magnam et
L. igen meg-vólna erősítve a Vár építésre; azért-is, Társainak
M. Azért is Pajtásival edgyet értvén, a népet össze-híván nagy

A. castrum fortissimum edificauit de terra. Quod nunc castrum
L. köz tanásából, öszve gyűjtven a Polgárságot egy nagy Sántzat
M. árkot ásattott, és edgy erős föld-várat épített, mely vár

A. Zobolsu nuncupatur. Tunc Zobolsu et socij suj de incolis terre
L. ásattott, és földből egy igen erős Várat épített, a mely
M. mostan Szaboltsnak hivattatik. Akkor Szabolts és Pajtási a

A. ad castrum illud multos ordinauerunt seruietes, qui ciuiles
L. mostan Szabolts Várának nevezetik. Akkor Szabolts és az ő
M. a Föld Népe közzül azon Várhoz sok szolgálakat rendeltek, kik

A. uocantur. Et dimissis ibi militibus sub quondam nobilissime
L. Társai az Földnek Lakosiból sokakat azon Várnak szolgálattára
M. mostan Polgároknak hivattatnak. Itt hagyván pedig bizonyos Ka-

A. milite nomine Eculsu, se longius ire preparauerunt. Tunc Zobolsu
L. rendeltek, a kik mostan Polgároknak hivattatnak. És egy némely
M. tonákat egy Fő Rendü (Eculsu) Ekelts nevü Katona Vezérsége alatt:

A. et socij suj totum exercitum in duas partes diuiserunt, ut una
L. (Eculsu) Ekelts nevü igen Nemes Vitéz alatt. abban a Várban
M. ő magok tovább menni szándékoztak. Akkor Szabolts és az ő Paj-

A. pars iret iuxta fluuium Zomus et altera pars per partes Nir.
L. Vitézeket hagyván, magok tovább menni elkészültek. Akkor Sza-
M. tási az egész sereget két részre osztották, hogy edgyik ré-

A. Zobolsu et Thosu pater Lelu cum medietate exercitus egressi
L. bolts és az ő Társai az egész Hadat két részre osztották.
M. sze menne a Szamos vize mellett, a másik a Nyiren által

A. sunt per crepidinem Thyscie subiugande sibi gentes, et uenerunt
L. hogy az egygyik része a Szamos Vize mellett menne, a másik pe-
M. Szabolts és Tass a Lehel attya a fél-sereggel meg-indult a

A. uersus Fluuium Zomus ad illum locum, qui nunc dicitur Saruuar.
L. dig a nyiri részeken. Szabolts és Leelnek az Attya Thas, a
M. Tisza-háton hódoltatván a Népet, és jötenek a Szamos vize

A. Et in eodem loco infra paludes Thosu pater Lelu congergata mul-
L. Hadnak felével kimentek a Tisza partján meghódoltatván a Népe-
M. felé azon helyre, mely most (Saruuar (Sárvárnak) hivatta-

A. titudine populi fossatam magnam fecit, et castrum minitissimum
L. ket, és el-jötenek a Szamos Vize felé. arra a helyre, a mely
M. tik; és a lakosoknak fiait kezességül felszedvén a Várat Kato-

A. de terra construxit, quod primo castrum Thosu nominatum fuit,
L. most Sárvárnak mondatik, és azon a helyen a Tavak allyán Thas,
M. nákkal tele hagyta. Itten Tass, Urának Árpádnak meg-meg-hódolt

A. nunc uere Saruuar uouocatur. Et acceptis filiis incolarum in
L. a Leelnek az Attya, öszve-gyűjtven a Népek sokaságát egy nagy
M. Népe kérésére Vásárt állított fel a Nyir és Tisza közt, mely-

A. obsides, castrum militibus plenum dimiserunt. Tunc Thosu per
L. Ásást tétetett, és Földből egy erős Várat épített, a mely
M. et maga nevérol nevezett, és mái napig Tass Vásárhelynek

A. petitionem ne populi domino suo duci Árpád subiugati, fecit
L. előbb Thas-Várának nevezetett, mostan pedig Sárvárnak hivat-
M. neveztetik. Azután pedig Szabolts és Tass innen el-menvén

A. stare forum inter Nir et Thysciam. Cui etiam foro nomen suum
L. tatik. És a Lakosoknak Fiait zálogba vevén, a Várat Vitézekkel
M. a (Zotmar) Szathmar Várig jutottak, és azon Várat harmad napig

A. imposuit. quod usque nunc forum Thosu nuncupatur, Post
L. tele, ott hagyták. Akkor Thas a Népek, akit a magok
M. ostromolván győzedelmesen meg-vették és negyedik nap a

A. uere Zobolsu et Thosu hinc egressi usque ad castrum Zotmar
L. Urának, Árpádnak meg-hódoltattak, kérésére, egy Vásárhe-
M. Várba bé-menvén a Mén-Marót Katonáit, kiket ott kaphat-

A. peruenerunt. Et castrum petres dies pugnando obsidentes
L. lyet állított fel, a Nyir és Tisza között, a mely Vásár-
M. tak, lántzokkal meg-kötözvén a setét tömlöznek iszonyu

A. uictoriam adeptj sunt. Et quarto die casstrum intrantes
L. helyre is a maga nevé reá adta, a mely mind e mostanig
M. fenekére vetették és a Lakosoknak fiait kezességül fel-

A. milites ducis Menumorout, quod ibi apprehendere potue-
L. Thas-Vásárhelynek nevezetik. Az után pedig Szabolts és
M. szedték, és a Várat katonákkal tele igy hagyták, magok

A. runt. cathenis ferreis obligatos in tetterina carceris in-
L. Thas innét kimenvén, (Zotmar) Szathmar Várához elérkezte-
M. pedig a Meszesi kapukhoz mentenek.

A. feriore miserunt, et filios incolarum in obsides acceperunt
L. nek, és a Várat meg-szálván, s harmad-napig viván, el-

A. Et castrum militibus plenum dimiserunt. Ipsi uere ad portas
L. nyerték a Győzedelmet, és negyed napra dé-menvén a Várba,

A. Mezesinas ire ceperunt.

L. Mén-Marot vitézit, a kiket megragadhattak, vas lántzakra kötözvén őket, a Tömlöztnek setét mélységére hántak, és a Lakosoknak Fiaikat zálogba vették, s a Várat tele vitézekkel meg-rakván, ott hagyták. Magok pedig a Meszesi Kapukra menni kezdetek.³⁰

Úgy tűnik az ember szemébe, mintha a dunántúliaknak és tiszántúliaknak más-más fordításra lett volna igényük, s egyben a katolikus és református szemléletű két fordítás is ilyen igényt szolgált volna.

Mándy István nemcsak „nagy gyönyörűségének” tartotta, hanem „szükségesnek is ítélte”, hogy a Gestában „előforduló helyeket és nevezeteket” jegyzetben „magyarázgassa”. Ezek őt a XVIII. század végi műveltség tájékozott egyéniségének mutatják, aki a történelemből és klaszikus irodalomból szívesen veszi példáját.

A Biblián kívül, amelyre elég gyakran hivatkozik, előfordul művében Cicero, Martialis, Plutarchos, Szókratész és Vergilius neve. A későbbi szerzők közül emlegeti Metellios Nepos, Solinus, Kajos Lucilyos nevét, a görögül író Contantinos Porphyrogenost, ahogy ő nevezi, Bársonyos Kosztánt, és a perzsa király Artaxerxes Mnement.³¹

A magyar történetírók közül Werbőczy Hármaskönyvét, a „jeles elméjű” Katona István Históriaját, Turótzai János, Ranzan Péter, Bonfini, Pray György, Wagner Károly, Kurtz, Timon Sámuel munkáit. Nagy tisztelettel használta Dugonics András „ur jegyzéseit” s Tiszteletes Tudós Lossontzi István, „sőt sok újabb Írók” műveit is.³²

A szövegében használt latin nyelvű fogalmakat új szavakkal adja vissza, s „a régi nevezetet rekesztékbe”, zárójelbe teszi. Ilyenek: cancellarius: íródéak; canonizaltatott: a szentek közé tetetett; conjunctio: foglaló szótszka; genealogia: eredeti sorja, vagyis nemzedékrend; interessatus: soros; interessentia: pártisztás; judex curiae: ország bírója; magnas: főrendek; philosophus: világi bölts; provocat: dolgokat idéz; periodus: kelek ige; palatinus: nádorispán; palatinatus: nádorság; sexus: mind a két emberi kar; sedria-productionalis: eredetnyomozó szék.

Megpróbál „néhány kinevezett Nemzettségnek is eredeti sorján (Genealogia) tapogatózni”, s a nemzeti és nemesi büszkeségnek élesztőjévé válik. A történelmi családok közül mindjárt saját családját kapcsolja Og-mánd nevéhez. „A ma is virágzó szép Uri Szemere Familia” őseit a Huba nemzettségében, a Kőlcsey nemzettség őseit Colsoiban találja meg. „A mai napig is fényesen tündöklő gróf Tsáki Familiát, amely a „maig is fenn álló Tsák-várat illetve Tsák-Tornyt építette, Szála megyében.” Az Árpád vezér által Odömernek adományozott mátrai nagy földön épült Pota vár építőjétől „viheti le eredeti sorját a Bási Patay (Familia), a Bessenyei családot a besenyőktől eredezteti. Edumer-Edömer maradéki „maig is fenn vagynak, az Odönfiak, kik Odörül származtanak le”. „Hahónak maradéki a Bánffy nem (Familia), s Gyula vára „most B. Bánffyak uradalmok alatt vagyon”.

Élvezettel írja, hogy „minden előforduló helyeket (a mennyiben gyakorlatosságomból ki-telhetett) régi tsudállatos neveiről mostan velek élni

szokott neveire” keresztelte. Ezek között van néhány érdekes megjegyzése: Tarczal említésekor ezt írja: „Ez a Tokaji Hegy mostani nevezet szerént, mely régenten *Tartzali Hegynek* hivatott, mellyről Tartzal Várossa is nevezetett. Innen hihetőbb, hogy utóbb épült Tokaj Tartzalnál, mert inkább öt nevezék volna Tartzalnak, mint mostani fővebb várost, különben is itt semmi szó sints róla” (38. oldal).

Himesudvar említésekor megjegyzi: „Ezen Vár vala Tokaj alatt, mely elvesztvén régi nevét, Tokaji Várnak hivatott, elhánytatott 1705-dik-ban” (48. oldal).

A Takta vize melletti Szerencsről írja: „*Szerents* várossa a Tokaji Hegyen túl egy mért földdel Zemplén Vármegyében, ahol Rákótzai Sigmond régi Templomában fekszik.” Ugyanitt érdekes magyarázatot fűz a szöveghez: „Ez a Takta Vize, mely Szabóts Vármegyét határozta Zemplén Vármegyétől és ágazik ki a Tiszába a Tokaji vagy Tartzali hegy alatt és Lucznál megye bé vissza a Tiszába. Ennek Szigetében ezen faluk vagynak: Ladány, Tardos, Tsobaj, Báj, Pthrügy, és Takta-Kenyis. Jó böjt-eleseg termő tavai vagynak” (41. oldal).

Korabeli helytörténelmi adatai is érdekesek. A ládi révvel kapcsolatban olvassuk: „Ez van Borsod Vármegyén, honnét a minap a Fejér Papok ki-költözének és a Jóság Királyra szállott; ezen mindazáltal Tisza-Ladányt is érthetjük” (48. oldal).

Lakásához közel eső helynek ismerete is belekerül jegyzeteibe, pl. Sárvarról szólva: „Ez az *Etsedi* Várhoz közel Déli felől a lép között régi romlédékokban mai napig is fennáll, mely mostan élő emberek emlékeztire csak 1794-dik Esztendőben mutatta ki magát legelőbb, a midőn a mód nélkül való szárazság miatt a nádas lép körülötte leszállott s maig sem vesztette el *Sárvar* nevezetét” (51. oldal).

Sárospataki deákságának idejéből való ismereteit is felfedezük a jegyzetek között: „Ez a város ma *Sáros-Patak*, mely előbb *Rákótzai* Váru, most pedig a *Helvéta* Vallást tartók Fő-oskolájáru nevezetes. Ezt bírta Retel (helyesen Ketel) Árpád Vezér ajándékából, és maradéki is 1045-dikig, mig nem osztán I. *András* Király tollók bizonyos okokra nézve felteserte (36. oldal). És így *S.Patak* Királyné, sőt következképpen Király Lak-helye is vala, a minthogy egy szőlő Hegye maig is Király Hegyének hivatattik” (37. oldal).

Titel városáról szólva kiemeli, hogy „ittan lakott *Zalán*, honnan *Titeli* Vezérnek hivatott, mely Város idővel Prépostságáról és *Bakats* Tamásról, ki osztán Ersek és Kardinál is lett, híresebbedet, most pedig egy alávaló hely a Duna és Tisza mentiben. Bodrog vármegyében, az *Alpár* földének hegyeletin” (45. oldal).

Kedveli a szövejtést is, amely majd Horváth Istvánnak lesz kedvére való. Amikor Tartzal „Pajtásitól” vesz búcsút, jegyzetben közli: „Ezen szó *Pajtás* többször is előfordulván illő régi eredetit lehozni, mely ezen két igétül: *Baj* és *Társ* jó le, és így *Pajtás* annyit tézen: mint *Bajtárs*” (39. oldal). Ménmarót nevét így magyarázta: „Ama régi pajkos *Magyarok* hasonlatosságot vévén a *Mén-lórol*, *Marótot* *Mén-Marótnak* neveztek el, az az: magyarosabban *Tsödörös-Marótnak*” (28. oldal).

Érdekes jegyzete tájnyelvi szempontból is figyelemre méltó: „Apró marháknak nevezhetem szélesebb értelemben mind azokat az állatokat valamelyek ezen Deák ige alatt: *Pecus*, tétének ki, és ami Iró Deákunk is ez alatt vézsi, melyek is nemekek szerént különbözötvetvén ezek: *Diszno*, *Juh*, *Ketske*, *Ryka*, *Lud*, *Rétze* sat. A Szamos mentiben hívják Majorság-

nak, a Hegyalján és Tisza mentében: apró marhának, a Dunántúl Baromfinak, én e részben a Hegyalyaikhoz állók" (28. oldal).

Néhány szószámolás is belekerült művébe: pl. „Mint szokták mondani: *A tornába esett fereg a keserűt is édesnek iszeli*”, „*Rossz madár, mely maga fészki bémotkolja*”, „*Hatul vagy vakul*”, vagy „*Gazda Zalán is nem bizott az inához* és nem tagadhata, hogy mások segítségével fog-nak élni.

Amikor Zalán a Duna-vízzel telt kulacsot és a fűvet küldi Árpádnak, jegyzetben hozzáfűzi: „*Várj rá tsak, majd nem nevezts mikor Belgrádra szalads számolván a Vásárlásról.*”

A Morva Karintianusokhoz hozzászól: „Itt egy meg-jegyzésre való dolog az, hogy nem állhatván ki a Magyarok Vitézségeket a Bojár Püspök fejér gnyavát kiüldötték a Magyaroknak ajándékban keménysegek enyhítéséül, kik az előtt oktanlan állat bőreivel öltözökötek, mellyeket is elfogadván megengesztelődtek és Olasz Országának fordultak” (105. oldal).

Olvasójának a következő tanácsot adja: „Illő tehát, hogy midőn valamely munkát meg-olvasni akarunk, előbb mindig az Előbeszédet olvas-suk meg, így leszünk világosabbak azon munkának meg-értésében: mert mikor tsak edgy rossz Faluba térünk is, tsak ugyan kapuján kell bémenniünk, hogy igazabban érthessük a Biró-házát” (1. oldal). A megyei esküdt tapasztalata szólni itt meg.

Munkája végén az idézett latin disztichont magyarra fordítja:

Küszködik a Tenger, s zavaros tsata rajta kereng reng:

Szent Ur egyeztesd s Béke-pohárra vezesd!

Nyelvében archaizáló tendenciát is fel lehet fedezni, s munkáját *Szirmay Antal Szatmár vármegye felkvése, történetei és polgári esmérete*⁶² című munkájában forrással is felhasználta, de Mándy István nevének meg sem említi. Erről leginkább a *Csödör-Marót* név árulkodik, és a Mándy családra vonatkozó jegyzet.

Még Kiss Kálmán⁶³ is Szirmay közvetítésével Mándy István alapján magyarozza Mándy nevének keletkezését.

Aztán kihullt a köztudatból Mándy István neve, csak a szaktudomány búvárkodói találkoznak vele. Fordítását az Anonymus-fordítás történeté-nek fejlődésében *Sebestyén Gyula*⁶⁴ értékelte. *Szinnyei József*⁶⁵ Percse-nyei Nagy László alapján emlékezik meg róla, s az ő adatait használta fel a *Borovszky Samu*⁶⁶ szerkesztette Szatmár vármegye monografiájának cikkről is. Lexikonaink közül a Pallas nagy lexikona említi nevét az Anonymus-fordítók sorában (684. oldal). Századunkban *Horváth János*⁶⁷ Kisfaludy Károlyról szólva emlékezik róla, s legutóbb *Gaál László*⁶⁸ cik-keben találkoztunk Mándy István nevével.

JEGYZETEK

1 Váczy Péter: *Anonymus és a Justinianus kivonat*, Turul, 1944–46. 56–60.; Szilágyi Loránd: *A 200 éves Anonymus-kérdés*, Magyar Könyvszemle, 1946.; Györy János: *Gesta regum — gesta nobilium*, Bp., 1948.; Györfy György: *Kronikáink és a magyar őstörténet*, Bp., 1948.; Horváth János: *Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái*, Bp., 1954.; Karsai Géza: *Az Anonymus-kódex keletkezéséhez*, Magyar Könyvszemle, 1960.; Csóka J. Lajos: *Ki volt Anonymus?* Magyar Nyelv, 1962.; Klaniczay Tibor: *A magyar irodalom története 1600-ig I*, Bp., 1964.; Horváth János: *P. mester és műve*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1965.; Sölyom Károly: *Új szempontok az Anonymus-kérdés megoldásához*, IKK 1966.; Csóka J. Lajos: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században*, Bp., 1967.; Györfy György: *Anonymus Gesta Hungarorumának ko-ra és hitelessége*, IKK, 1970.; Kristó Gyula: *Ósi epikáink és az Árpád-kori trász-hagyomány*, Ethnographia, 1970.

2 Mérete 19×11 cm. A tükör nagysága 14×7 cm.

3 *A Pallas nagy lexikona* XII. 1896. 271. lapon. *Dézsi Lajos* tollából közöl róla kis cikket. Ez alig tartalmaz többet, mint az Anonymus-fordításban felmentett ada-tok. Magyar történetírónak nevezi, s megbírálta Nagy Iván esádtörténeti mun-tkáját, hogy a fordított tévesen Jánosnak nevezi, s művének megjelenését 1803-ra teszi.: *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái* VIII. 1902. hasonlóképpen a fordításban talált adatokat közli, s Percse-nyei Nagy László emlékeire alapján egészíti ki művének sorát.: *A Borovszky Samu szerkesztette Szatmár vármegye monografiája* (6. n., 1907. vagy 1908.) a 385. lapon Szinnyei adatait ismétli meg.: *A Révai nagy lexikona* XIII. 1915. a Pallas cikket közli le. Azóta lexikonainkban neve sem szerepel.

4 A csengeri református egyház halálórási anyakönyvében 1906. június 8-án 55 esztendősen jegyzték be. Sárospatakon a fogátus diákok sorában 1972. július 13-án subscribit, tehát kb. 21 éves korában.

5 *Magyar Szund* című fordításának 56. lapján levő jegyzetben ed írja *Osmánd-ról*: „A Régi Magyarok ezen szót: *Vén* így tették ki: *Ag*. Sőt mi is élünk még ezzel. *po. Megagott*: annyit tézen mint *megvénült*: *eggdóm*: mintegy vesződvé-vénültök sat. A Régibb Magyarok pedig így tették ki *OG*, mely annyit tézen ma is: *Ag*, vagy *Vén*. Ugy azon *Scitha Magyarok* azokat, kik nálóknak idősebbek, eszesbék és okosabbak voltak: mind *Opa*-nak, az az *Apá*-nak hívták, mint mai Katonáinknak is szokásban vagyon. *Opa* is tehát tsak annyit mint *Apá*, mert ok az A helyett *O*-val éteik. *Lásd Dugatisz Zetkának* II. Könyve III. Szakasz 53. lap. Tsak ugyan *Osmánd* mindjárt alább is *Apának* mondatik. Így már *Osmánd* annyit mint *Vén-Mánd*, mai fogásunk szerint: *Vén-Mándy*, és így: ez az *öreg*. Kém lehetett az, ki *Mándnak* és a *Mándy* Nemnek (Familia) Ősi fundálója és törseke vala. Erről többet is szólhatnak, de mivel nem az eredet-nyomozó (*Sed-ria productionalis*) szék előtt állók, ne hogy *Párt-szítással (Interessentia)* mint *Cicero* (pro suo Domo) vádoltassam, elmellőzöm.”

„Ennek az eredzetésnek alapján *származatja Szirmay Antal* is a Mándy család *Osmándtól*: *Szatmár vármegye felkvése, történetei és polgári esmérete*, Budán, 1910. II. 232. Hasonlóképpen *Nagy Iván: Magyarország családai* VII. 1950. 284–285. O a család oklevelei közül említi XIV–XV. századok származókat, s an-nak alapján közli a leszármazási táblázatot, de abba egyelőre István nevé nem illeszhető be. O kevésbé tehetete ezt, mert az Anonymus-fordítás címlapján M. M. I. rövidítés utolsó betűjét *J*-nek olvasta, s Jánosnak tartja, holott a be-vezetés végén világosan kiírja: *Mándy Mándy István, Görzsonyi Vargha Zoltán A Márton-család* (szarolyányi és mándi, illetve szarolyányi), *a Kerepeczy család ismeretlen ága* című tanulmányában (Turul, 1916. 46–96.) sem sikerült az össze-függéseket felderíteni. Nagy Iván alapján *Kempelen Béla Magyar nemesi családok* VII. 1913. 57–58. című munkájában szól a család eredetéről. L. még *Daróczy Zoltán: Nemesi évkönyv* 1927–28. Bp., 1929. 217–221. A Szatmár megyei Mándról elnevezett Mándy családhoz való tartozásáról nem kevés büszkeséggel beszél *for-dításának* jegyzetében.

6 *Kiss Kálmán: A szatmári református egyházmegye története*, Kesztemét, 1878. 833. lapján a szatmárnémeti tanítók és kántorok sorában említi nevét: „1776. *Mándy István Patakról*.” Az utána következő tanító, *Makai György* szintén *Patakról* került oda, s 1785-ben kezdte meg működését. Ez arra utal, hogy Mándy István 1786–85 között volt Szatmárnémetiben tanító. A csengeri református egyház születési anyakönyvében 1780-ban gyermekeként neve is be van jegyezve: *A Sz. Nemesi Ekléksia Cantor Ur Nob. Mándy István Kristina nevé tudnát ke-reesztelte Kaszonyi András prédikátor, 1785-ben: Szatmár takó Mándy István Gáspár nevé fiat keresztelte Kaszonyi András prédikátor. A halotti anyakönyv szer-int ez a gyermek 1782-ben meghalt.*

7 Mándy István feleségének neve először 1789-ben szerepel a csengeri ref. egyház születési anyakönyvében a 27. számú bejegyzésben: *Nobilis Mándy István úr és Uray Kristina István nevé fiat keresztelte Kaszonyi András*. Ez a gyermek is meghalt 1792-ben. *Uray Kristina (1751–1827) Uray Gáspárnak (1729–1792) és Kom-lóssy Erzsébetnek (1732–1809) volt a leánya. A családra vonatkozóan L. Adalékok az urai Uray család csengeri ágának: kaposfalvaihoz, Magyar Családtörténeti Szemle, VII. évf. 1941., 1942. számát s Daróczy Zoltán: Nemesi évkönyv 1923. 237–238. Csak annyit jegyzünk itt meg, hogy Uray Kristina testvérének, Uray Juliannának (Rískó Józsefnének) unokája volt: *Rískó Ignác*, Petőfi nagykárolyi barátja. Mándy Istvánnak és Uray Kristinának csak leányági leszármazottai maradtak. Kristina nevé leányuk 1805-ben ment férjhez Sályiba Horváth Istvánhoz, Agnes (1794–1840) pedig 1818-ban lett Viski Jörös Lajos csengeri comissar-us felesége.*

8 *Borovszky Samu: Szatmár vármegye* 506–507. és *Eble Gábor: Egy magyar nyom-da a XVIII. században*, Bp., 1891. 55. 71.

9 *Magyar Szund* II. oldal. *Luby Károly (1750–1805) Szatmár vármegye alispánja, az 1790–91. országgyűlésnek követe. A felvidéki Benedekfalváról került Szatmár*

- megyében, s Bescsy Agnest vette feleségül. Unokája Luby Zsigmond, Petőfi Szmármár megyei barátja és vendéglátója. L. *Mareczki Henrik*: Az 1799–91-diki országgyűlés I–II. Bp., 1917.; *Edenhardt Sándor*: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp., 1923.; *Horánszky Pál*: A benedekfalvi Luby-család leszármazása. Bp., 1936.
10. A csengeri ref. egyház anyakönyvének I. kötetében ez a feljegyzés olvasható: „Minek utánna a Mező Csengeri Ekklesiába N. N. Mándy István eskütt ur és a Presbiterialis személyek között valamely villongások fel kezdettek fordulni, és mind a Venerabilis Tractus, mind pedig a Superintendencia mint Revisorum Forum által az említett N. Mándy István ur meg is igazítatott és Tettes Hovsal Ilosvay László Coadjutor Curator, mint Superintendencialis Deputatus által bűnteltesre nyilvánított és a Presbiterialis hivatalba helyre állítottat volna, az esetre azon említett esküdt ur ezen a Csengeri Nemes Ekklesiának érdemes Presbiteri és oskola Inspectori hivatalbéli kötelességeit a menyibe a Tettes és Ns Vármegyéhez tartozó eskütti officialis hivatalnál nagyobb accusatioval folytatassa, a Venerabilis Tractustól ki küldetett mint a Tettes és Tiszt, deputatio, ugy mint Tettes Hovsal Ilosvay László coadjutor Curator és Tettes Korda János ur Ns Vármegye assessora, nem különben Tiszt, Tudós Vázy György Tractuaalis, notárius és Váry Ferenc assessor urak előtt említett hivatalját a Ns ekklesiának önként és szabad akarata szerint resignáltá; oly móddal, hogy az említett felek minden meg történt kedveltségét örökre amnestáltak, így a közönséges békeség és költsönös szeretet a Tit. Deputatio által állandó lábra állítottat, amint hogy az ekklesia is ezen fent forgó dologban esett meg sértését elfeledte és róla le mondott. Ao 1799. 22. februári.”
11. Kazinczy Ferenc 1809-ben írta és 1811-ben nyomtatta ki epistoláját Vitkovichoz, amelyben Mátészalkai Hőgyész Máté tipikus alakjában a maradi nyelvitűk ellenségének alakját gúnyolta ki. Erré választul a sértett szatmári írók egyike (minden valószínűség szerint Mándy Imre (tablábíró) készített Nagykárolyban 1811-ben verses választ *Mátészalkai Hőgyész Máté válasza a Poéta epistolájára*. Kötlet Szathmár Vármegyéből 1811-dik Esztendőben. Nyomatott Nagykárolyban (Kazinczy Ferenc levelezése X. kötet 345–352.). Ebben felsorolja a szatmári poéták neveit is: Isák Gáspár, Szirmayak, Gáspár Pál, Kézi Mózes, Kiss Áron, Szabó András, Dettrich sz. a Mándy-akról ezt írja: Mándyák, és többek, -kiknek hever a neve ködben; És munkáikat a moly rágja, s emésztí fogával; Vagy pedig a rejtek fenekén pók rá vona sártort; Minthogy Verseiket nintsen fitogtani szokások; Vagy maga mérsékletes meg-tartóztatja ki-adni.
- ** Kölcsey Ferenc Kazinczyhoz írott levelében 1813. május 22-én az említett szatmári írók egy részéről így nyilatkozik: „Isák Gáspár a vicispán testvér bátyja volt főszóbr.” *Gáspár Pál* Borhidon Szathmár mellett volt főnotarius. *Kiss Áron* nem ismerem. *Szabó András* ez bizonyosan a kiskerekesi pap, hol vicispán Iszák ur lakik ott híres versírő. *Dettrich*, egy ilyen nevű cancellistát tudok Károlyban...” Összes Művel III. kötet, 196. o. 73. – Kiss Áron 1810-től vetési, 1815-től kismaményi, 1832-től botpaládi ref. lelkész, meghalt 1834-ben. A *Mondolat* című támadó írás a Mándy István teremtette *Sunad*-ot latinosan olvasva *Sunad-Scriba-Cancelista* jelentéssel veszik fel a szótárába. Gúnyos szövegben alkalmazzák is. (*Mondolat*, Kista Balassa József, Bp., 1899. 54–55.) Tehát Mándy is a nyelvújítók közé sorolták.
12. *Percesényi Nagy László* naplójában (Egyetemes Philologiai Közöny 1839. 570–694.) említi, hogy 1804. június 30-án Nagyváradról visszatérve, ahol könyve nyomtatását ellenőrizte, *Orodias* című kötetében Mándy István szatmári esküdt által legújabbán neki küldött négy könyvet dicsérve köszönte meg. A kötet 281–282. lapján a *Lantologok* közt a XXII. vers foglalkozik Mándy Istvánnal: *Mándy István Telekentés Szathmár Vármegye érdemes Esküttjéhez, 1–9 a Magyar Sunad, 2–9 Phoenix-ediótiója, 5–9 Maxima Gravaminis, 4–9 Magyar Dnyozén, 5–9 Magyar Kornács nevű könyvének Szerzőjéhez, István naplóra, 1803. Eszt.*
13. *Percesényi Nagy* határozatlan csak a művek szerzőjéhez szól, nem biztos, hogy azok nyomtatásban is megjelentek. A bibliográfiák nem ismerik.
14. L. II. jegyzet.
15. Kölcsey Ferenc Összes művel III. kötet, Bp., 1960. 73.
16. *Kazinczy Ferenc* levelezése X. kötet 400–401. Mándy István 1806-ban halt meg, tehát jól hallotta *Kazinczy*, hogy „már lévélvű”, de Váczy János félreértve magyarázza ezt *Percesényi Nagy László* halálára.
17. L. 4. számú jegyzet, felelőse 1827-ben halt meg.
18. Mint láttuk, ezt a verset 1803-ban már megjelent életében írta.
19. *Percesényi Nagy László*: *Orodias* 1804. 282.
20. A hosszú latin című kiadvány három kötetben jelent meg Bécsben 1746–1748.
21. A kérdés részletes tárgyalja *Sebestyén Gyula* Ki volt *Anonymus*? I. kötetben, Bp., 1998.

22. Árpád alakja a szépirodalomnak fontos hőse lesz. Erre bizonygák Csokonai tervezett eposza, Aranyosrákosi Székely Sándor és Vörösmarty Mihály eposzal.
23. A nagyszombati kiadás a jezsuiták nyomdájában készült „Typis Collegii Academicis Societas Jesu Anni MDCCCLXV.”
24. Béli Mátyas tanulmányát a nagyszombati kiadás is közölte.
25. *Magyar Sunad* XIII–XIV. oldal. Ez időben a csak magyar nyelven olvasók számára a magyar nemzet történetéről az 1742-ben megjelent Pethő Gergely Krónikája állott rendelkezésre, amelyet kiegészített M. Kovács János. Ez Pozsonyban jelent meg.
26. Horváth János: *Kisfaludy Károly és iróbarátai*. Bp., 1955. 133–139.
27. *Magyar Sunad* 2., 3., 56. lapon levő jegyzeteket. Sőt a 46. lapon is, jóllehet nem említ Dugonics nevét.
28. A munka teljes címe: *Anonymus az az Béla Királynak nevetlen Író Deákja* aki ama Hét Magyaroknak Sziltyából Almos Herczeg vezérése alatt lőt ki-jöveté-lyeket megírja. Most pedigden deák nyelvűből magyarra fordította és a nemes Magyar nemzetnek fel-alomlotta Lethenyi János, Pesten, Nyomatottat Tractatner Mátyas betűivel 1790. 72. lap. *Lethenyi János* 1723-ban született, előbb Faddon volt adminisztrátor, 1761-ben pincehiveli plébános lett, 1773-tól Dombóváron, 1774-től Szigetváron volt plébános. Polihisztor és költő, 1804. október 31-én halt meg. (Szinnely XI. 1895. 456.)
29. Mándy István bevezetésében Anonymus „deák könyvetskője”-ről beszél csak, a magyar nyelvű fordítást nem említi.
30. Sebestyén I. 63. „Lethenyi volt meg csak szóra sem érdemesíti.”
31. Lethenyi nevűben a Kegyes Okosokhoz címzett számozatlan lapon.
32. Lethenyi a bevezetés 11–12. lapján.
33. Lethenyi el a bevezetés XVII–XVIII. I. – Sebestyén szerint Lethenyi fordításában híven követte a krónika egyszerűségét, s amennyiben ez sikerült, sikerült a fordítás is. A mondatszerkezet szolgalt utánzata más esetben fonák eredményre vezetett volna, de a jelen esetben jól ütött ki, mert az eredeti szöveg szerzője sem latinul, hanem magyarul gondolkozott. A fordítás nyelve kissé régies, ez azonban a gesta tolmácsolásának előnyére szolgált (58. o.).
34. *Kazinczy Ferenc* Nagykárolyban találkozott Szentmarjay Ferencel, amint azt a bíróság előtt vallomása bizonyítja (*A magyar Jakobinusok*, Szerk. Benda Kálmán, Bp., 1957. 193–194.).
34. *Borovszky*: Szatmár vármegye 506–507.; *Eble Gábor* i. m. 73. 76. a nagykárolyi nyomdába csak 1799-ben rendelték új betűket, s az első mű 1801-ben jelent meg.
35. Mándy Istvánnak a *Sunad-Cenád-Canád* íródeák jelentésű magyarázatát már az első olvasók helytelenítették. Pl. a birtokomban levő kis kötet első tulajdonosa már a megjelenés évében ezt írta a lapszélre: „nem igaz, hanem a Városnak a neve változott így” (28.). A sárospataki kollégiumi könyvtár példányában, ahova Mándy bátyától küldte el munkáját, az akkori könyvtáros, a tudós *Szombathy János* (feltehetően osztályfőnök volt Bélynek) a könyv előszóban kifogásolja a címet: „Hibásan nevezetik ezen Könyv *Magyar Sunadnak*... Mind ezekben semmi sints. A Notarius nem nevezetett soha Sundnak; Katona István is olyan Jegyzett nem tett sehol. Az említett helyen, tudni illik *Historiae Pragmaticae Hungariae Part. I. §. XXVIII.* Katona István ekképpen ír s így okoskodik: „Anonymus vulgo dictus cujus Bela Regis Notarius fuerit... nec in fisdem Sunad ut anonymus scribit (a. lap. XII). Sed Cenad et Canad exprimebatur... Amely utóbbi szók épen nem azt teszik, mintha régente a Magyar királyoknak Író Deákjai Sundoknak nevezetnek volna épen IV-dik Béla király idejéig; s azon nevezet azontul változott volna Cenáddá vagy Canáddá, Melly csak Magyarán lett volna, mint Író Deák, vagy Canellaris; nem azt teszik mondom, hanem azt, hogy ezen nevetlen Notariust azért sem lehet a IV-dik Béla király idejéből Notariusnak tartani, mert ő ezt a szót, Canád, ekképpen írja: Sunad (Cap. XI.) a IV-dik Béla király idejében pedig azon szó ekképpen íratott: Cenád, vagy Canád. péld. ok. Episcopus Cenadensis vagy Canadensis, azaz a Canádi Püspök... Hogy ezt akarja mondani Katona István, világos tsak abból is, amit ő maga ugyazt ezen dolgokról ír *Historia Critica Primorum Hungariae Ducum §. VII.* ekképpen: «Cartum sicut... Certe seculo XIII. non iam sed Sunad ut ab Anonimo scribitur, sed Cenad, Chanad, Canad in regum diplomatibus inuenitur. Confer. ibid. p. 19. 20... Maga pedig a nevetlen Író Deák, Sunad vagy is Csanád felől ír: ex Cujus (Gaad) progenie Ohtum fuit natus, quem longo post tempore... Quod castrum nunc Sunad...» A Doboka fiát hívták Csanádnak, azon várat is ő róla neveztek Csanádnak, és hogy valaha a Sunad név Notariust tett volna, sőt hogy tsak lett volna is Sunad nevezetű Notarius, annak se híre, se nyoma sehol nintsen.” Hálálos köszönet a Zschie Inre kedves barátomnak, hogy erre a becses adatra felhívta figyelmemet.
36. Munkája lapján jegyzetben hasonlóképpen indokolja: „Ezen *Krónikákat* a Tatárok által IV-dik Béla idejében lett pusztításakor elvesztek lenni bizo-

- nyitja ama szép elméjű és egyenes *Tró Katona István* Ur. Már ezen Krónikák I. *Mátyás* király idejében nem találtattak."
- 37 „Ezt a *Rételt Ketel*-nek is olvastam egy helyett, de nem látván áltai változásának okát, csak meghagyom.” 17. oldal jegyzete.
- 38 Anonymus *Szövege* Fejérvári László hasonmás kiadásából való (1892). Lethelyei János *Szövege* az 1790-i kiadás 26. lapján, Mándy az 50–52. lapon található.
- 39 A két fordítás összehasonlításából levonható tanulság: Mándy a hosszú latin szöveget tömöríti, a sárvári mocsarakra vonatkozó mondatot el is hagyja. Ugyanezt összevethetjük a Szabó Károly és Pais Dezső fordításával is, ami szintén nincs tanulság nélküli.
- 40 A kevésbé ismert nevek közül néhányról:
Caecilius Metellius Nepos Pompejus kortársa és híve volt, Cicero ellensége. s 57-ben konzulválasztották; *Caius Julius Sabinus* a II. században élt, s Plinius nyomán földrajzi művet készített; *Artaxerxes Mnemon* perza király, II. Darius fia, az I. e. V. században élt; *Konstantinos Porphyrogenetos* (905–959) Bölc Leó görög császár fia, híres munkája a magyarokról is szól: *De administrando imperio*.
- 41 A magyarok közül:
Werböczy István (1458–1541) híres műve, a *Tripartitum opus juris* 1517-ben Bécsben jelent meg először; *Katona István* (1732–1811) nevezetes munkája: *Historia Critica Regum Hungariae*, Pest 1779–1817.; *Petrus Ransanus* (1420–1492) nápolyi követ Mátyás udvarában s *Turóczy* műve alapján saját tapasztalataival bővítve megírta a magyar viszonyokkal foglalkozó művét: *Omnium temporum annales*, amelynek Magyarországgal foglalkozó fejezete *Epitome rerum Hungaricarum*. Bécs, 1558.; *Thuróczy János* (1490) Mátyás király protonotáriusa, híres műve *Chronica Hungarorum*, amely először 1488-ban jelent meg nyomtatásban egyszerű Brunnben és Augsburgban; *Bonifini Antonio* (1434–1503) Mátyás történetírója; *Rerum Ungaricarum decades* Basel 1543.; *Pray György* (1723–1801) munkája *Annales Regum Hungariae*. Bécs, 1766.; *Wagner Károly* (1732–1790) a budai egyetem könyvtárosa volt, s családtörténeti munkája 1778-ban jelent meg; *Timon Sámuel* (1675–1736) földrajzi műveket írt; *Dugonics András* (1740–1818) Etelka című regénye 1788-ban jelent meg; *Losonczy István* (1709–1780) nevezetes és sok kiadást megért tankönyve, a *Hármas Kisútkör* 1771-ben jelent meg először.
- 42 *Szirmay Antal*: Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérte. Budán 1809–180. I. kötet 1., 22. stb. lapján.
- 43 *Kiss Kálmán*: A szatmári református egyházmegye története. Keeskemét, 1878. 605.
- 44 *Sebestyén Gyula*: Ki volt Anonymus? Bp., 1898. I. 60–63.
- 45 *Szinnyei József* I. m. VIII. 1902. 493.
- 46 I. m.
- 47 *Kisfaludy Károly és írőbarátai*. Bp., 1955.
- 48 *Gad László*: Dentü-mogyer, Magyar Nyelv 1937. 31.

Márkus Mihály 70 éves

A Nyíregyházán 1912-ben született, tanulmányait a budapesti tudományegyetemen végezte (1942), előbb a Néprajzi Múzeumban, majd a budapesti tudományegyetem Néprajzi Intézetében dolgozó Michal Markuš 1947-ben a Kassai (Košice) Kelet-szlovákiai Múzeum öre lett. Azóta is Szlovákiában él, az egyik legjelentősebb néprajzkutatóvá fejlődött. Sokoldalú munkássága nemcsak az indítás-indulás miatt (A bokortanyák népe. Budapest, 1942.) érint bennünket, hanem azért is, mert a magyar és szlovák interetnikus kapcsolatok legkiemelkedőbb kutatója. Nem szakadt el a magyar néprajztudománytól, rendszeresen jár tudományos konferenciáinkra, a Magyar Néprajzi Társaság tagja, tanácssal, felvilágosítással mindannyiunk számára készségesen szolgál. A hetvenéves Michal Markušnak jó egészséget, még sok munkában eltöltött, eredményt és elismerést hozó évet kívánunk!

Az anekdoták sajátos csoportját alkotják azok a humoros történetek, amelyekben a pap és a cigány együtt szerepel. Jóllehet, jelentős anekdotagyűjtemények jelentek meg, népinek nevezhető anyag aránylag kevés került publikálásra. Igaz, sokszor műfaji kérdések is nehezítik az anyag megítélését és rendezését. Gyakran kerül egy-egy adoma a falucsuflókra, a tréfás mesék, trufák közé. A nép körében ismeretes anekdotákról általános jellemzés még nem rajzolható meg. Alapos gyűjtés és vizsgálat szükséges ahhoz, hogy megfelelő áttekintésünk legyen a népi anekdoták jellegzetességeiről, a témakörökről, az anekdoták közösségi funkciójáról, az elmondás helyéről, alkalmáról, előadóról, közönségről stb. A gömőri falvakban évek óta gyűjtöm a kisebb prózai műfajokat. A kisnemesi közönségekben nagyszámú anekdota ismeretes. Kutatásaim nyomán megállapítható, hogy a nemesek kedvenc műfaja volt. A kis humoros történeteknek, népeleti epizódoknak, egyes alakokhoz kapcsolódó eseteknek gyakran helyi, lokális háttere, eredete van azokban az esetekben is, amikor egy-egy sztori közismert személyhez kapcsolódik. Különösen kedveltek a papokról és a cigányokról szóló anekdoták. Ezek közül mutatok be néhány példát.

1. *A cigány és a plébános úr órája*. Katolikus faluban a cigány is katolikus. Az, ami a falu, Mentek az emberek gyónni, hát ment ő is. Ahogy bement a gyónófülkébe, azonnal észrevette, hogy a pap órája rá van téve a szék támlájára. *E térdelt, ahogy kellett, és az egyik kezét rátette az órára. A pap rá se nézett, csak szólt:*

- Mondd a vétkeidet.
- A cigány mondta:
- Lopok, atyám.
- Nem úgy kell mondani, hogy lopok, hanem hogy loptam — szólt csendesen a pap.

Ekkor a cigány megmarkolta az órát.

- Loptam, atyám.
- Mit loptál, fiam?
- Egy órát.
- Visszaadtad-e a gazdájának?
- Annak nem, de visszaadom magának.
- Ne nekem add, hanem a gazdájának.
- Annak megkínáltam, de nem kellett neki! Most mit csináljak?
- Akkor tartsd meg magadnak, és menj békével — szólt a pap, és elküldte a cigányt.

Elment a cigány a pap órájával. Azóta sem volt gyónni. (Lévárt, Türc-völgy, Horváth Lajos, 74 éves.)

2. *A cigány gyóntatja a papot*. Élt Dernón egy szép cigányasszony.

A pap szeretője volt. Ki-kimentek az erdőbe, hogy szeressék egymást, vagy a szerűn találkoztak.

A cigány gyanút fogott, rájött, hogy a felesége összeszűri a levelet a pappal. Egyszer, amikor a plébános úr a feleségével volt, a cigány megdézsmálta a pap almását.

Elment azután győnni. Mondott a papnak ezt-azt, de az almalopást nem említette. De a plébános úr rákérdezett:

— Hát az almát mért nem mondod?

A cigány úgy tett, mintha nem hallaná:

— Nem értem, hogy mit mond a tisztelendő úr! Onnan ide nem hal-laszik semmi.

— Hogy lehet az, te cigány, ha én hallom, amit te mondasz, neked is hallani kell engemet.

— No, tessék megpróbálni. Cseréljünk helyet, én bemegyek oda, a tisztelendő úr meg kijön ide. Akkor meg tetszik tudni, hogy lehet-e hallani vagy nem.

Úgy is lett. Helyet cseréltek. A pap kint letérdelt, a cigány meg be-ült a plébános úr helyére.

A cigány kérdezett:

— Mondja csak, tisztelendő úr, ki volt tegnap este a feleségemmel a szerűn?

A plébános úr úgy tett, mint aki nem hallja, hogy mit kérdeznek tőle.

— Hát, te cigány, igazad van, onnan ide semmit sem lehet hallani. (Dernő, Csermosnyavölgy. Ulman Lajosné Jarabkó Margit, 60 é.)

3. A cigány meggyónja a káposztát. Egy cigány bement a paplakra. Nyitva volt az ajtó, de nem volt benn senki. A szakácsné és a plébános hátul voltak a kertben. A konyhában egy nagy fazékban sódar főtt káposztával. A cigány kivette a sódort a káposztából és hazaszaladt vele. Azután rögtön ment is vissza. Akkorra a plébános is, és a szakácsné is beérték a kertből.

— Szeretnék meggyónni — mondja a cigány.

— Nem érsz rá vasárnap? Mi az a bűn, amivel nem tudsz várni?

— Csak azt szeretném megtudni, bűn-e az, hogy kihajtottam a disz-nót a káposztából?

— Hogy volna már az bűn! Hát jól tetted, hogy kihajtottad. Menj Isten hírével — küldte el a pap a cigányt.

A cigány már elszokott, amikor szaladt a szakácsné, hogy oda a só-dar. Csak akkor tudta meg a plébános, hogy rászedte a cigány, és ő rá-adásul még fel is oldozta. (Alsószuha, Szuha-völgy. Dombó Lajos, 82 éves.)

4. A cigány meg a pap libája. Történt egyszer régen, hogy a szuhafeji pap nyolc libát vett a putnoki vásáron. Rábizta egy cigányra, hogy hajtsa haza. Mire a paplakhoz ért, csak hét volt belőle, mert egynek a cigány eltekerte a nyakát, oszt megsütötte.

A pap kérdőre fogta, hogy hol a nyolcadik liba, mert ő annyit bízott rá. A cigány egyre csak azt mondta, hogy megvan mind a nyolc.

— Számold hát meg, te cigány!

A cigány számolja: egy, kettő, három... mutat sorba a libákra. Nyol-cadiknak is mutat egyet.

— Nem jól van az, te cigány! — szolt a pap, És odahívtot nyolc is-klós fiút.

— No, fogjatok csak mindnyájan egy-egy libát a hónotok alá!

Kapkodnak a gyerekek, hogy mindegyik fogjon, de egynek nem ju-tott.

— Látod-e most már, cigány, hogy csak hét liba van! A nyolcadik fiúnak nem jutott!

— Nem jutott, nem jutott! — morgott a cigány. — Persze hogy nem jutott! Miért volt olyan ügyetlen? Ha iparkodott volna, neki is jutott volna! (Hét, Sajó-völgy, Veres Józsefné Kocsis Julianna, 84 éves.)

5. A bot is elsül, ha a jóisten úgy akarja. A pap vadászni ment. El-vitte magával a cigányt, hogy hajtsa a vadat. A cigányt adott egy botot. Azt mondta neki:

— Te, cigány, nekem puskám van, neked meg botod, de ha a jóisten akarja, a bot is elsül.

Egy nyúlra rálőtt a pap. A cigány is ráfogta a botját a nyúlra.

A nyúl felbukik, a cigány meg szalad érte. Felkapja.

— A nyúl az enyém, én lőttem meg!

— Hogyhogy te lőttem meg, cigány — kérdezi a pap —, hiszen neked nincs is puskád!

— Hát a tisztelendő úr mondta, hogy a bot is elsül, ha a jóisten akarja!

A pap kénytelen volt elismerni, hogy a jóistennek lehet ilyen aka-rata. A cigány meg boldogan vitte haza a nyulat. (Rozsnyó, Sajó-völgy. Csák András, 70 éves.)

(A bemutatott példák gömöri anekdotagyűjteményemből valók. A vál-tozatokkal, irodalmi párhuzamokkal egy készülő monográfiában foglal-kozik.)

Elhunyt Schneider Miklós

1981. július 15-én, Salgótarjánban, elhunyt dr. Schneider Miklós, a Nógrád megyei Levéltár igazgatója. Korai halálával a magyar levéltár-ügyet, a honismereti mozgalmat nagy veszteség érte.

***

A Debreceni Akadémiai Bizottság székházának átadása

A három tiszántúli megye tudósait, kutatóit összefogó Debreceni Aka-démiai Bizottság április 14-én avatta fel székházát. Az egyetemek közelé-ben épült, jól felszerelt épület azóta valóságos központjává vált az e táji tudományos kutatómunkának. A Kertai László által tervezett épületben könyvtáron, előadóteremben, klubszobákon kívül vendégszobák is vannak. A DAB koordináló tevékenységét munka-(szak)bizottságokban fejtí ki. Az épület felavatásán megjelent Szentágotai János, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke és Pál Lénárd, a Magyar Tudományos Akadémia főtít-kára. A DAB vezetője, elnöke Bognár Rezső.

TARDOSKEDDI ARATÁS

MORVAY GYULA

Régi, nagyon pontos és igaz megfigyelés volt, hogy a búzakalász színe éredés idején pontosan olyan színváltozatot mutatott, mint a sárgabaracké. Az októberben elvetett búzát tíz hónap múlva aratták. Az időjárástól függően augusztus 1-ig elkezdték az aratást. Amennyiben eddig az ideig sem ért volna meg a búza, úgy nekifogtak az aratásnak, mert: „Akármilyen a gabonád, Sarlós-Boldogasszony másnapján belevághatod a kaszádat.”

A kalász félig konyulása volt a jel: a búzaszemek éretek, amit próbának vetettek alá: az éredés napjaiban néhányszor marokba dörzsölték a kalászt: vajon kihullik-e a toklászból, tehát megérett-e? A teljes szem éretlen volt; amikor a búzaszem tompa végre már „mutatta a képet”, amely kép a tardoskeddiek szerint nem ábrázolt mást, mint Szűz Máriát, aki „Morzsoló-széken ül, és térdén tartja kisfiát”, valamint amikor az elharapott búzaszem már nem volt kásás, hanem már „liszt potyogott az ember szájába” — megérett a búza, „kasza alá való volt”.

Előkészítették a szerszámokat, melyekkel „leszedték”, „learatták”, „letakarították” a búzát. Az ősi egyes kaszát hajlították maj kaszává, illetőleg a régi, nagy alakú sarlókat nyújtották egyenesebbre. Könnyű, szálkamentes fából készítették a kaszanyelet. A markot sütő agacsfa nem felelt meg: sokáig pácolták, érlelték az agacsfát, betemetve a ganajdombon szálás, forró ganajjal; utána nap nem látta helyen szárították, majd egy másik darab agacsfával, amely már kőkemény volt, üvegesre dörzsölték.

A faluban nem egészen száz évvel ezelőtt honosodott meg az akácska: ezért, valamint azért, mert kaszanyélnék nehéz volt a fája, körülményes volt a nyél előállítás, agacsfából nem készítették kaszanyelet. A falu körül régen hatalmas erdőség volt; őshonos volt a tölgyfa, azaz a „töly”, sokszor „töfa”. Régi erdőségre utal a ma is meglévő „Erdők-dűlő”. A tölgyfa adta a szerszámfát. A falu északi részén nagy darab sziles volt; a szálkamentes szilfából alkalmas kaszanyeleket lehetett készíteni. Ritka volt a nyírfából faragott kaszanyél, jóllehet, ezt keresték, mivel a kocsirúd, a kisaifa nyírfából volt.

A tölgyfa mellett döntött a falu. Szálkamentes, erős fa volt; a falu körül tölgyes terület el, meghonosodott szerszámfa volt. Tölgyfából készítették a kaszanyelet, a „kaszárt”. A megfelelő vastagságúra hasított fadarabot előre négyzetletre hasították, majd feltették a „fejes ükémé”-re, „fejes öklémé”-re, a „fajanko” talpallóját hátraszorították, a Janko busa feje leszorította a megmunkálendő fadarabot. Kéznyóval négyzetletre, simára faragták. Ezután a 145–160 cm hosszú nyelet bal kéz felől, körülbelül a nyél közepéig hengeresre faragták, darabka négyzetletes darabot hagytak, ahová a kocs, a kaszakocs nyelvének ékeltek.

A nyél jobbra tartó részét is hengeresre faragták, sokszor azonban a kocsból a kaszanyakig négyzetletes maradt a kaszanyél, csak a végén

volt „csapot”: az ék ott szorította a kengyelt, valamint a kasza nyakát és az annak végén levő „szemet”, amely kis, kimélyített lyukban szorult.

A kaszakocset a nyélen alulról, nem apadó, rendszerint a kaszanyél saját anyagából faragott tölgyfa ékkel ékeltek, átlósan keresztbe hasítva a nyelvet. Mind a kaszanyélnék, mind pedig az éknek egyformán száraznak kellett lennie, máskülönben az apadt ék miatt a nyelv eresztett volna, kilötyögött volna.

A tardoskeddiek kaszakocsa egyes volt, nem kettős. A kétkocsos kaszanyél derékszőgben megtört kocset jelentett; ezt a fajta kocset Tardoskedden soha nem használták. Bal kezéjé fogták a kaszanyelet, jobbal a kaszakocset, melyet a hüvelykujj hol „előrebuktatott”, „leeresztett”, „mélyített”, míg a kocset markoló tenyér, kéz, marok „hanyatt emelte”, „hát-ranyaklatta” a kaszát.

A kaszanyél végére erősítették a kaszavasat, magát a kaszát, amelyet a kaszaék a kaszakengyellel szorított a nyélhez. Az éket szorosra „kalapálták”. A koccsaj és a nyéllel „igazították” a kaszát; a bal kéz emelte vagy leeresztette a kaszasarkot. Minél magasabban tartotta a bal kéz a kaszanyelet, annál magasabban „fogott” a kasza; minél lejjebb „járta” a sarka, a annál rövidebb volt a tarló.

A kaszavasat használat előtt üllön kikalapálták; a bal kéz marokban tartotta a kaszavasat, a kalapács alá tartotta, a jobb kéz a kalapács élivel „fodrosra” kalapálta a vasat; ügyelni kellett, hogy az él ne „szaladjon alá”, vagy ne „berzedjen”, azaz ne álljon felfelé. Kaszanyélen soha nem volt szabad, és nem is lehetett végezni kaszalkalapálást.

Amikor a kaszás észrevette, hogy kaszája éle „marja”, és nem vágja a gabona szárát, megköszöri a szerszámját. Derékára erősített szíjon, madzagon hordta farán a tehéniszartokmányt, melyben negyedrésznyi víz volt; ebben állt a kaszakő: könnyen hordódó, élhordó, ovális kő.

Kaszaköszörüléskor megmutatózott, ki a jó kaszás. A meredeken álló kaszát, kaszanyelet ugyanis bal kézzel, mindig a tarlóra, a földbe kellett döfni, és csak ezután lehetett köszörülni. Magyarzata: a tarlón, a réten gyakran akadt egérlyuk, s ha a tarló alatt nem lehetett észrevenni az egérjáratot, a kaszanyelet meg csak „ráállították” a földre, köszörüléskor a kasza a földre zuhant, a lefelé való mozgás súlyos sebet ejtethet a kaszás keze fején. A földre való taszítással, döfással kemény talajra állították a kaszanyelet, hogy biztonságos legyen a köszörülés.

A felállított kaszavasat a bal kéz fogta; a jobbal a megvizezett kaszakövet a kaszavas élén fel-le mozgatta a kaszás; a bal kéz araszolva engedte tovább a követ. Ez volt a köszörülés első fázisa: a kaszavas háta szemben volt a köszörüléssel; majd megfordította a kaszavasat, most a bal kéz markolta a kasza hegyénél volt, a kaszavas eleje nézett a köszörülésre, s ezen az oldalán is végigköszörülte a vasat, ezekkel a fel-le „döfködő” mozgásokkal. Hogy a kétoldalú köszörülés „ki ne fordítsa”, „ki ne fodrosítsa” az élt, mindkét oldalról elsimító mozdulatokkal végigköszörülte a kasza éle.

Mekkora rendet vágott a kasza? Ékeléskor a kaszavasat vízintesen állították a nyélre; az alacsony kaszás a derékszőgnél lejjebb eresztette, a magasabb vízintesen hagyta, vagy szikrányt megemelte a vasat, s úgy ékelte be.

A levágott, magas gabonaszárát gajmó nélkül nem lehetett lekaszálni; a gabonafajtától függően, a kaszanyélre „lakatot” erősítették, „fület” rakták a kaszanyélre. Zsiradékkal, kocscikenőccsel csúszóssá tették a mak-

zogat. A rozs aratásánál a gajmót a kocs felé eresztették, búzánál a lakat közelebb került a kaszanyakhoz.

Száraz somaágából készült a kaszajgajmó.

A somaág vastagabb végét a lakatba dugták, az ágat a nyél felé hajlítoták, majd a gajmó végére „lovászesemővel” erősített kendermadzagot a kaszanyélhez erősítették. A gajmó „vitte”, „csapta” a búza szárát. Szokás volt aratóskor a kaszás markát zsiradékkal megkenni, nehogy húsiág repedjen a bőre; néha a biztosabb kocsfogás miatt gyantaport hintettek markukra, mivel a kasza igazítása minden suhintáskor más és más volt.

A búzát „lábra”, „dőlésre” vágták; a rozstot ugyanígy; az árpát, a szénát és a sarjút rendre. A levágot búzát a marokszedő sarlóval szedte fel a „búzafaltól”. A sarló félkör alakra hajlítot „kiskasza” volt. A „markot” a kaszás után szedte a marokszedő, mindig hátrázza, hogy maga előtt szedhesse a gabonát. A felszedett „markot” kötéltre rakta.

Korán reggel kezdték a búza aratását, amikor még nem szállt fel a harmat, amikor a búza aljában levő pupanc és más apró, nem szűrős gyomok nedvesek voltak, állandóan nedvesen tartották a kasza élet. Az ilyen aljú búzát lehetett örömmel vágni, mert az ilyen alj „felfordította” a gabona szárát, könnyűvé tette a vágást.

Uralkodó szélirány volt az északnyugati, a földeken a gabonát egy irányban döntötte, ami aratóskor jött számításba, mivel mindig dőlés után hajították a vágást. Dőléssei szembe nem lehetett volna aratni.

Klattyogó aratópapucs, bő vásonzgatya, vásonzing, széles karimájú kalap volt az araton, míg a marokszedő lányon papucs, kenderpendely, fölötté vásonzsoknya, rékli, fején fehér vagy „pöttyes” kendő volt.

A búzát saját köteleibe rakták. Az első hajtások után mindketten köteleket csavartak, a marokszedő öt-hat nyáláb búzát a búzakötélre rakott, de nem kötötte be; a „kötözés” rendszerint a kaszás dolga volt.

A rozstot és az árpát idej zsupból csavart kötéltre rakták, de ezeket a köteleket sokszor a következő év nyarán is felhasználták.

A búza vágása hajnali harmaton kezdődött; délig nem volt pihenő; délben savanyú bablevés, darás csikmák volt az ebéd; a csergő szemű földbe ásott cserépkorsónak sohasem a száján, hanem a „csecsén” ittak. Ebéd után volt a „hujja”, amikor „hosszan ültek” az aratók, azaz feküdték.

Ebéd után leült a kaszás. Közölni kellett. A búzakötelekre rakott gabonát a kaszás kötözte. Lehajolt, bal kezével megfogta, felemelte, tartotta a kéve maga felé eső kötelét, lábával összenyomta a kévét, jobb kezével megfogta a kötél másik végét, majd bal térdével lenyomta a kévét, hogy a kötésnek helye legyen. A két kötélvéget összefogta; jobb kezével balra vezette a köteleket, baljával jobbra csavart. A kötélvég összefogása után a kötöző farához nyúlt, ahol a tokmány helyett, a gatyakötésben, a „gatyakorban” volt a kékévkötő fa, beledugta a búzakötél-csavarás „lakat”-jába, megcsavarta a lakatot a kékévkötő fával, kissé eltolta magától, majd tenyerével lenyomta a kötél alatt a búzaszálakat, hogy a kötél alá tolhassa a „lakatot”. Ezzel bekötötte a kévét.

A kékévkötő kaszás és a marokszedő hordták össze; délután keresztelni kellett. A kaszás rakta a keresztet. A föld középvonalára keresztetek, hogy hordáskor a kocsi a kereszt bármelyik oldalára odaállhasson.

A föld hosszanti tengelye irányában letették a búzakévéket; vele szemben a másikat úgy, hogy az első kéve kalászeit a másik kéve védje. Szemben két-két kévét egymásra rakni lehetetlen lett volna. Magától értetődő alakzat volt, hogy keresztben is raktak egymásra kékévkötő, így a kalászok-

kat védte a kékék; a kereszt alakban rakott gabonarakás oldalait — kékévkötő — átfújta, szárította a szél.

A kereszt „ablakába” kuszalékokat gereblyéztek. Széles időben az ablak szélfogó volt. A kereszt ágaira 3, de leginkább 4—4 kévét raktak; a gabonakereszt rendszerint 12—16 kévéből állt. Ehhez hozzá kellett számítani a legfelső, a keresztet lenyomatató, záró kévét, amely magában állt, a papkévét, így 13—17 kéve volt egy fél kereszt, mivel két rakás — két fél kereszt — volt egy egész kereszt.

A papkéve, az egyházi adó, a papnak járó kövesség járandóság már a földön megjelent; már ott figyelmeztetett az éves záradokon át keserves adóra. A papkévéből kb. 16—18 liter gabonát csépeltek, a papi járandóságot — gabonából — méccel, mérővel mérték ki; a méc, mecca, papmecca, mérő rendszerint a pozsonyi mérő volt. A papmeccát méccel mérték ki; „csapatig” rakták gabonával, csücsösen állt a meccában (méccben) a gabona, melyet „csapófával” lecsaptak. A csapófa egyes léc volt, ezzel tolták, csapták le a fölét; a méccben a gabona nem lehetett magasabb a méc szájánál.

Irgyeit parókia volt a tardoskeddi. A plébániának egy tagban, a Paptagban — 315 hold földje volt, ezenkívül 5—6000 ember köteles volt fizetni a „papmeccát”. Összel a meckaszedők kettős csapófával dolgoztak: az egyik léc a méc tejejéig, vízszintesen csapta le a gabonát, míg a másik léc, mely az első előtt járt, félkör alakú volt; a „csapatig” való gabonahirgáláskor a másik félkör alakú deszkadarab a méccet öblösen kötötte; nemcsak vízszintesen csapta le a gabonát; kevesebb maradt a méccben, több a beadónál.

A kaszás ellenőrizte magát, vajon kifogástalan-e a kaszahányása? Az aratás megkezdése előtt a marokszedő a kaszás elé állt, s figyelte: nem freccsen-e búzaszem az arcába? A jó kaszás „nem verhetke ki a szemét”; kaszahányása, kaszasújtása egyenletes, selymes volt; a szó igazi értelmében: minden szemet védtek. Keresztvezéskor a kévét nem volt szabad a földre ejteni, hajítani, csak úgy ledobni: óvatosan helyezték el a földön, valamint egymás vállán a búzakévéket.

A papkévét tavalyi rozskötéllel a vállkékéhez erősítették, hogy a szél le ne szaggassa, el ne fújja a keresztől. Hordáskor a kocsi a kereszt mellé állt, rakodtak, mert hordás volt. A tarlót nem sokára forgatták. A faluhoz közelebb eső földdarabokon később forgattak, hogy a tarlókon gyorsan felverődött és kinyílt tisztességtől mentes mezőt hordhassanak a méhek.

Az elvetett, megérett búzát learatták, hazahordták.

A hordás mindig nagyon korán kezdődött, mivel harmaton kellett hordani; a legjobb búzaföldek (Határiak-dűlő, Kis-Nagysár, Nagy-Nagysár, Káposztások-dűlő, Halomí-dűlő, Első rétek, Erdeiek) a falutól messze estek, korán kellett indulni.

A kocsioldal megrakása után vendégoldalakra rakták a kékévkötő. Három-négy keresztnél nem raktak többet, mivel a dűlőutak rendszerint kátyúsak voltak; a magasra rakott gabonakocsi könnyen feldőlt.

A megrakott kocsi nyomórudazták; az elülő két kocsioldallal-gerendára erősített köteleket keresztbe vetették, s ráhurokolták a nyomórúd csőkre faragott végére, a kocsi hátulján pedig uyanacska a kocsioldalakra erősített köteleket rávetették a nyomórúdra, majd a saját faragású csiga segítségével szorosra szorították a kocsi rakományát.

Jó előre fallörökkel keményre, egyenesre törték a szérút, melyet hordásra kiszárítottak. Az elsőpórt szérún, az asztag helyén „alálmozottak”.

A kévét kalászzal befelé fordítva, rendszerint kör alakban rakták; az első kévesornál magasabbra töltötték az asztag közepét, hogy a következő sorokban a kévék vége leessen, azaz az eső mindig kifelé folyjon az asztagból.

Az asztagsorokat fokozatosan kijebb és kijebb eresztették, így az eső nem érhetette a sor alatt levő kévesorokat. Megfelelő magasság után hajazták. Az asztagot a kévék kalászos vége borította; a hajazaton simán leszaladt az eső.

Magas asztagnál ablakoltak, azaz állásokat hagytak a kévéhányóknak. A kocsiroló vasvillával hanyátok a kévét az asztagra; később az ablakban állónak hajították a kévét, aki villával elkapta, s ő is a feje fölött álló ablakosnak hajította, aki az asztagrakóhoz dobta.

Az asztagot megkezdték.

A szérún „nyomatóágyat” raktak, az asztagról lehányt kévét kibontották, kör alakban ágyást raktak, majd a fogashúzó kisafát a lovak hámsztrángjához kötötték, s azt húzták körül az ágyon. Sokszor csak lovakkal jártatták a nyomatóágyat; nagyon elvívte ökrökkel, tehennel; ezekkel csak kivételes esetben nyomattak, a tehéntrágya miatt, melyet nem lehetett könnyen, darabokban, egy darabban levinni az ágyról.

A nyomatóágyról lehúzták a kuszalékokat, majd tovább „járatták”, utána „forgatták”. A lehúzott kuszalékok csépekkkel „megverték”. Minden esetben nyírfából készült a csép nyele. Végén két helyen „akasztóbevágást” faragtak; a „kengyel” itt tartotta-forgatta a cséphadaró (hadaró) forgó részét, amely ugyancsak borból készült. A hadaró mindig agacsfából, régebben szil- vagy tölgyfából készült.

A kuszalék megverésekor, a köteleknek való zsúpcsepléskor „trappot vertek”; az öt kézi cséplő egyike kezdte a trappot: cséphadarójával egyet ütött a gabonakuszalékra, majd mind az öten lecsaptak, utána az első megint egyet vágott, majd négy leütés következett; így őrizték — néphagyomány szerint — Dózsa 1—5—1—4 évszámát.

Akkor volt jó a trapp, amikor a rozskéve vagy a kuszalék a hadaró pontos ütése alatt buffant, és felugrott a földről. A kézi cséplők a trapp betartása miatt a megfelelő lendületvételrel hátrahúzódtak a körből, így nagyobb helyük volt „megsüditani” a cséphadarót; az egy lépéssel hátráló cséplő, megszerezve a szükséges lendületet, ismét visszalépett a körbe.

A nyomatásig alá néha nagy ponyvát tettek, nehogy a nyomatólovak patái feltörjék a szérút; a feltört föld porának kiszélesítése külön nagy munkát adott volna. Vastagon adták tehát a kuszalékokat a nyomatóágy alá.

A kinyomatott gabonában törek, toklász, pelyva maradt; ezeket különhúzták; ez volt a „lehúzás”. A kinyomatott magot lepedőkben, kisebb ponyván, zsákokban vitték ki a faluszélre. Megvárták, amíg erősen fűt a szél; akkor lehetett „szelelni”.

A falu melletti tisztáson pálcára papíresítőket kötöttek: ez mutatta, honnan fúj a szél. Külön, nagy ponyvát tettek a földre, a szeleletlen búzáat pedig „szórolapáttal”, amely bükkfából készült, kissé oldalt állva a szélbe szórták, amely a nehezebb magot nem fújta messzire. A gabona szelelése addig tartott, amíg a faluban meg nem jelent a „dobogórosta” vagy „dobrosta”.

Elsődjében a magot kellett szelelni. Ezután kazalozták. A szérún, a kazal helyén „nyársalták” a szalmát; hosszabb nyél végén keresztben volt a szalmát tartó vékony farúd, míg a hegyes rész felszúrta, felmarkolta a szalmát. Búza- és rozsszalmát raktak kazalba; ritkán árpaszalmát, mivel

Tardoskodd régen híres volt árpájáról, melynek kövér, aranyárga magja volt, szalmája selymes és puha, s szűkös időkben az árpaszalma abrak volt. Ezért nem rakták kazalba; külön „boglyázták”, már csak azért is, mert a házban a szalmazsákok töltőanyagá volt.

Egy sor kazalrakás után rozsszalmából „szarvazták”, a kazal négy sarkán szarvát hajtották, másképpen nem kazalozhattak volna. A szarvazás: a kazalon, favillával, rozsszalmából lapos rakást raktak; ebbe szúrták a villát, felemelték, a levegőben megfordították, és laposan leterítették, majd ugyanakkor összehajtották. Szarvát hajtottak. Ezt a favillával a kazal négy sarkához húzták, hogy széjjel ne menjen a szarv, ahol a kazal oldalát emelte; megkaphatták a következő sort, a kazaloldal nem csúszott le, nem volt „csapott”.

A kazal oldalát, hasát mérsékelten kijebb eresztették, mint az asztagét, hogy az eső ne maradjon a kazalban. Meg kellett mutatniuk, hogy az utcasoron minden gazdálkodó tud „bikahomlokú” kazalt rakni, mivel a kazal magas volt, szem előtt volt az alakja, homloka. A kazal elejére rozsszalmából „buncsukot” „csököt”, „kazalbabát” csavartak, „szoknyáját” pedig hosszú rozsszalmával fogták le.

A búzát gondosan száritották, majd a kamrába, de leginkább a padlásra hordták, ahol időnként „forgatták”. Ilyenkor a hangja után is figyeltek a búzát: milyen a csérgése? A csérgésnek acélosan „pengeni” kellett, akkor volt jó a búza.

Mind a kamrában, mind a padlásra kevés volt a hely, ezért — kényserűségéből — a föld alá tették. Legtöbb ház elé, az ablak alá került a verem. A falu keleti részén a legutóbbi időig megvoltak a „vermek”; ma is így hívják azt a falurészt: „a vermeknél”. Ezek hatalmas vermek voltak, régen minden gazda önkéntesen adott ezeket gabonát. Ez volt a falu életára, amikor valamilyen veszély, csapás miatt a lakosságot el kellett látni gabonával. 11—13 nagy verem volt a lőzsős talajban, amely nagyjából megkímélte a gabonát a nedvességtől.

A ház előtti kisebb-nagyobb vermeket „veremások” ásták. A kocsi-keréknyag veremszaj után hasadozott a verem, hordó alakot vett fel. Ekkor létrán ment le a veremő, hogy az először ásóval, „csákiyaásóval” kimélyített gödört, vermet a „veremkaporával” faragja. A lehetőleg száraz földre ástott veremből a „fövenyt” kannával felhúzták; a verem oldalát „rövidtörövel” keményre törték, majd „gajmókkal” a tőkeletesen száraz zsúpszalmát („zsúpszalmát”) a verem falára gajmózták. A zsúpszalma, a bélelés a szalmával mindig lefelé történt: a zsúp kalászos része mindig lefelé állt. A legelső zsúpsort a verem talajára hajlították, s ugyan- csak zsúppal bedőtték.

A veremszaját a földtől kissé lejjebb eresztett, keresztbe tett doronggal zárták le; a keresztben álló dorongokra tavalyi rozskötélcsondot vetettek, majd földdel letakarták. A verem tetejét megemelték, csücsörsre, hogy az eső be ne áztassa a vermet.

Minden ház előtt az ablak alatt volt a verem, hogy mindig szem előtt legyen a gabona, fel ne szaggassák a vermet. A veremfeltörés gyakori volt; az „istrázsák”, a minden napra kijelölt éjjelőrök — akik „kiáltották” az órát, ellenőrizték a falun éjjel átvonulókat — szúrben, szubában a verem fölő állva beszélgettek, miközben a feltört veremből puttyonnyal felmergették a gabonát. A vermet körülálló istrázsáktól nem lehetett látni a gabonalopást.

Örlés alá, malomba vitték a búzát. A faluban nagyon későn építettek gőzmalomot; vízimalmokba kellett vinni a búzát. Legközelebb a Vág folyón voltak vízimalmok. A folyón a parttól messzebb álló malom molnára kitolta a partra a pallót, azon hordták a malomba a zsákokat. Rendszerint fűttszóra tolták a pallót. Egy-egy vági vízimalom keveset tudott örölni: garatja kicsi volt; a vízfolyás váltakozó volt; a malomban nem fért sok zsák; mind behordás, mind a kihordás bajos volt; az örlést nem lehetett megvárni a malomban, a lovak a parton voltak. Sokszor napokig vártak a lisztre a folyóparton, a fák alatt.

A falutól ugyanannyira volt a kis Nyitra folyó, azon is csak olyan „egy szem kevés, kettő sok”-malomok voltak. Mégis a nagysúrnyi vízi-malomba vittek legtöbbször örléni. Az öreg vízimolnár, amíg élt, kurtán elmondta: hogyan járt nála Erzsébet királyné, az öreg Ferenc Jóska felesége, aki „forgós csákós” tisztekkel érkezett Nagysurányba. Ersekújvárig udvari vonattal ment, onnan hintón Surányba, ahol megnézte a kis vízimalmot, amely a Burg asztalára örölt.

Erzsébet „egyenesen” akart leszállni a nyitott, oldalas kocsiról, de az öreg molnár, elsújtva bajuszát, rászólt:

— Felség, egyenesen nem lehet leszállni. Háttal kell lelépni a kocsiról. — Azzal a megfordult asszonyt derékon fogva lesegítette, a fehér köpenyeges, forgós csákós tisztek nagy megrökönyödésére.

Kalácsal, lépes mézzel kínálta vendégét az öreg molnár, akitől azt kérdezte Erzsébet: miért öröl olyan lassan a malom? — Későn kapják a lisztet Bécsbe.

— Felség, ser mołunę deorum molae; isten malmai lassan örölnek, mondta Plautus.

— De örölnek.

— Örölnek, de lassan.

És elmondta vendégének, hogy csak ötesztendő búzából készül a legjobb liszt. A malomablakokon sárga függöny van, a garat nagyon tiszta; a vízfolyásnak egyenletesnek kell lennie, nem lehet, hogy „megszaladnak” a kerekék, de az se jó, ha „ráéreszen kattognak”.

A vendégnek örölt lisztet finom lenvászon zsákokkában szállították Bécsbe.

A malom „malomvámot” vett ki az örlésért; ez gabona is, liszt, korpa, árpakásának való árpadarab is lehetett. Rozslisztből vettek ki legkevesebb vámot. A búzát, rozсот örölték, az árpát darálták, jöllehet, abból is volt liszt.

Örölni, malomban száraz időben vittek gabonát.

Az eső megállását a malomnál ki kellett várni.

A hazahozott liszt rendszerint a padláson álló, bükkfából készített, agacsfadarabbal simává, csillogóssá tett „szuszák”-ba került. A „szuszák” elnevezés más vidéki volt. A szuszák rekeszeibe került a finomliszt, a dara, oldalt vagy külön a korpa. A gazdasszony „forgatta” a lisztet: gyakran belenyomta tenyerét vagy az öklét, vajon „süt”-e a liszt? Ha forró volt a liszt, forgatták.

Búzalisztből készült a legfinomabb búzakenyér.

A kenyérsütés külön fejezet volt a tardoskeddiek életében. Tiszta búzakenyeret nagyon ritkán sütöttek: rozsliszttel keverték; sokszor burgonyát tettek a lisztbe. A kenyér próbjája: felső héját az alsóig kellett és lehetett lenyomni, amikor a felső héja visszaemelkedett eredeti helyére. Mindmáig ismeretlen mozzanat volt, kenyérsütéskor a nagy teknőben, a zsumorkával kovászolt, megkelt tészta az ablakhoz húzták, hogy a csil-

lag süssön rá, csillagfény érje a kenyértésztát. Tisztuláskor, csillagtalán estén, éjjelen a menyecske nem kovászolt, nem sütött kenyeret.

A kenyér a szobában álló asztalt szegő pad sarkában, a „zsombor”-ban volt. Keresztrávetéssel szegték meg; a földre ejtett kenyeret a gyerekek meg kellett csokolnia. Kenyérdarabot, sőt kenyérmorzszát is tilos volt az udvarra hajtani. A kamrában, a falra erősített, kereszt alakú kenyértartón voltak a kocsikeréknyagy kenyerek. A kölcsonként kenyeret kétszeresen illett és kellett visszaadni („Kölcsonkenyér kétszeresen visszajár”).

***

A rozs aratásakor a kaszagaajtót magasabbra eresztették; a marokszedő dolga rozsaratáskor nehéz volt: a magas szárú rozсот elég volt kötelekre rakni.

Aratás előtt a tavaly kicsépelte rozskévékből kötelet csavartak; a rozszár kalászos végeit egymáshoz illesztették, megcsavarták, majd a szárral befekták a kalászos részt, miközben hol az egyik, hol a másik szárral hónak alá szorították. A kötélkészítést mindig külön végezték; a meglocsolt rozsszár hűtötte a hónaljat. A „megkötött” rozskötelet „nyolcasra” összesodorintották, úgy rakták kévébe.

A marokszedő nem rakta „tele” a rozskötelet: nagyon nehéz lett volna a rozskévé. A kévékötés a rozs aratásánál volt a legkedveltebb munka: a szerűn elkészített kötél erős volt, a kévé, a rozs szára sima, erős és hosszú volt, a „lakat” könnyen megfordult, simán a kötél alá csúsztatva a kévékötő fa. A „csapott végű” rozskötéllal nem lehetett jól kötni; rendszerint selejteztek az ilyen kötelet.

Az erősen bekötött rozskévé alja „szoknyás” volt, azaz harang alakúan kiszélesedett; ezért vizes idejű aratáskor kötözés után „felállogaták”, s száradás után keresztetkék.

Rozsból kuszalékkévé tettek papkévének, amely rövidebb és nagyobb volt a rendes kévéénél, hogy minél jobban nyomja le a keresztet. A papmecka, a mec rozsból is járt a papnak, aki rendszerint rozsból kisebb részt szedett: legtöbbször a búzából és az árpából.

Jó rozs a tardoskeddi határban — mint mondták — csak „helyelhellyel” („hellce-hellee”) termett. A rozs régen nem került nyomtatás alá: inkább csépeltek, csépekkel. A hosszabb csépléshez a csép nyelére erősített borkengyelt degettel kenték, hogy könnyen forgathassa a hadarót. Rozscséplésnél mindig segítettek a szomszédok, mert a rozсот a szerűn csapat csépelte; a szomszédok munkáját munkával visszafizették.

A búzánál tovább szárították a rozсот. Külön örölték, külön zsákban tartották; a búzával szemesen nem keverték össze; lisztjét azonban igen, mivel tiszta búzakenyeret ritkán sütöttek: rozsliszttel keverték. Kovászát ragasztásra használták; szalmáját verembélelésre, zsupnak, házfődesre használták. Disznóóléskor kirázott, tiszta, pályavamentes búzaszalmát használták, azonban csutakolni, valamint a sonkahajlatokból, lábtövekből zsupcsomóval égették ki a szórt. A kicsépelte, kévés zsupból a következő évben kötelet csavartak. A kazaltól rozskötélbe kötötték a behordandó szalmát.

Nehéz dagasztású volt a rozs kovásza; zsumorkával kelesztettek, a kenyértésztájára néhány szem tisztított diót tettek; burgonyával (krumplival) szokták lisztjét keverni. Cipőt is sütöttek rozslisztből, ez volt a „rozspeták”, kis, kerek alakú „kenyérke”.

Szalmáját abrakba vágták, a búzaszalmával keverve; az árpaszalmát

ilyenkor külön tették, mivel nagy szükség idején az árpaszalma „szegény szálú” takarmány volt.

A búzától elütő fajta gabona volt a rozs, aratása, betakarítása, cséplése, felhasználása is más volt. Ritkábban vetették, mint a búzát; magasabb kaszajmót használtak, hogy a szárt bírja vinni; kisebb kévéket kötöttek; néha száradni állogatták a kévéket; a búzát a legutolsó rendig a földön vágják: az utolsó rendet „bevágták”, hogy ne hulljon a föld végére, a rozs utolsó rendje az árokpartra dőlhetett; leginkább kézi-cséppel csépeltek, a szomszédok segítségével; még jobban óvták a nedveségtől, mint a búzát; külön verembe vermelték; csak a leginkább esetben keverték a búzával; lisztje „nehéz liszt” volt, legtöbbször tisztán rozkenyérrel — és -cipőt, -petákat — sütöttek lisztjéből; a búzadarából (buris) készítették kását, a rozsból nem lehetett; az árpával sem keverték össze; más gabonával csak akkor keverték, amikor ezt a szükség mondta.

Emléttünk: Tardoskedi árpájáról volt híres. Aranysárga, kövér szemű árpát termeltek; szalmája sárga színű, selymes fényű, puha volt; szükség esetén „szegény abrak” volt, melyet az állatok pusztán is elfogyasztottak.

Rendre vágják az árpát; a rendet nem szedték fel, hanem gereblyével „veretelték”, s a gereblyével és kézzel fogva, ölben vitték a rozskötélre.

Az árpavetés gyakran megdőlt, a szél „összecincálta”; ilyenkor „dőlés után” aratták. Bő rendet vágják, ügyelve a pergésre, mivel az árpa könnyen kipergett.

Mindig rozskötélre rakták a kévét, amely testes volt, a kereszt magas, a papkévének „esücsörkeülése” volt a kereszt tetején. Aratásához nagyon élesre kalapált kasza kellett, mivel szalmája puha, hajlékony volt, könnyen kiszakadt a töve a földből, ha értetlen volt a kasza.

Mind a búza, mind a rozs földje, tartlója egér járta volt, az árpaföldé volt a legjobban egér járta, mivel az árpapergés volt a legnagyobb. Kaszaközörlés előtt az árpa aratásánál kellett legtöbbször s legerősebben a földre ütni a kaszanyelet, nehogy az egerjájatba zuhanjon, ami súlyos sebet ejthetett.

Nyomtatták az árpát, mivel a ló patájával is „kiütötte” a szemet, szalmáját, a kuszalékot könnyű volt lehúzni; kevés toklásza, pelyvája volt. Aratáskor, csépléskor a gabonának pora volt; a legkegyetlenebbül maró, csipő pora az árpának volt; elviselhetetlenül marta az ember bőrét; a búzáé is csipett, de nem ennyire, a rozsa a legkevésbé.

Árpából annyit kért, követelt a pap, mint búzából. Az árpa a legfontosabb takarmánygabona volt. Búzából, rozsból — húsét táján — a háziasszony „kötést” készített; különleges étel volt ez. Az árpát pörkölték, és megdarálva, kávéhoz használták; később cikóriarépat is termeltek. Az árpakása különlegesen finom étel volt, „gyomorsikálónak” nevezték. Háborús, inséges időkben árpakenyér került az asztalra, amely a szegénységet jelentette, mivel a kenyér „szétesett”, „nem volt maradása” az asztalon.

JEGYZET

Tardoskedi Nagyközség Szlovákiában, Érsekújvártól északkeletre; mai neve: Tvrdosovec. 1236-ból: Tardas keddi (Mon. Strig. 1:319), 1295-ből: Tardos személynévből (ÁUO. 12:581) ered a község neve. A Tardas, Tardos, Tordos nevű személy keddi napokon tartott hetipiacot. A népi hagyomány szerint a Quad (Qued) főrstől kapta volna a nevét. — „Marabudnak, akit mindenki elhagyott, nem maradt máshová menekülnie... levelet írt Tiberiusnak. A Dunát a Noricum tartományánál lépte át... A barbárokat a Duna folyón túl, a Morava és a Vág között telepítették le, akiknek Vannius, a kvádok törzsből való lett a királyuk...” (Cornelius Tacitus: Annales II 63.). A község régi neve: Tardoskeddy, Tardaskeddi, Tardoskedi, Taroskegyi (nép.), Turdesqued (lat.)

Marobudus Marobud, a markomannok királya (Tacitus: Annales II 26., 44-46., 62-63., 88.; III 11.)

Noricum A Duna, Dráva és az Inn között elterülő római provincia (Tacitus: Annales II 63.).

kvádok Quadi, a mai Morava területén letelepedett germán törzs (Tacitus II 63.).

Vannius a svébek királya (Tacitus: Annales II 63.).

Vág Waag, Cusus. Tardoskeddtől 6 km-re folyik; vizimalmaira járt a falu örölni.

helyyel-hellyel termett, hellec-helle (tkeddi), orosz: эле, ukrán: еле, óorosz: еле, az ósláv: яєль, яєль. görög: ήμθαρης, bolg.: эле, „csak”, „éppen hogy”.

zsumorka orosz: жемерá, жимерá, жомерá (üledék), kinyomás, осадок, kalács orosz: колáч kerek kalács, óorosz: колаяь, ukrán: колáч, bolgár: колáч, szerb-horvát: колáч, szlovák: koláč, cseh: koláč, lengyel: kolacz, búzalisztból sütött kalács. Kolo- Koleso.

kánikulai aratás orosz: каникуль, lengyel: kanikuła, lat.: canicula, görög: κώνιον „Orion kutyája”, innen a görög: κωνόκαιμα „kutya meleg” — A Nap közel állt a Sirius csillaghoz, ezért a meleg napokon látni lehetett a Sírrius. Angol: dog-days, német: Hundstagen, собáчья жарá kutya meleg van.

kása (Kása-istenáldása). Ukrán: кáша, ósláv: кашица, bolgár: кáша szerb-horvát: кáша szlovák: káša, cseh: káše, lengyel: kasza, görög: κάσσινοv.

kovász [k(o)vász], orosz: квас, ukrán: квас, bolg.: квас, ósláv: KBACЬ, görög: ζέμη, szerb-horvát: квас, szlovák: kväs, cseh: kvas, lengyel: kwas („savanyúság”).

kules kulcsra zárták a kamarát. Orosz: ключ, ukrán: ключ, ósláv: ключь, bolgár: ключьт, szerb-horvát: клjuč, szlovák: ključ, cseh-klíč,

lengyel: klucz, görög: κλεις, κλεις, (dór): κλεις, κλεις (bezárni), be-
zárok.

kalász orosz: колос, ukrán: колос, ósláv: кльє, görög: δράχης, bolgár:
κλας, szerb-horvát: κλας, szlovák: klás, cseh: klas, lengyel: kłos.

kamra orosz: комора, ukrán: комора, szerb-horvát: комора, lengyel:
komora, görög: κωμόρα.

akácfa ákác, agácifa, akácifa, akáci, agacs, agacsfa, agat, achat, latin:
achates, német: Akazie, latin: acacia, görög: ἡ ἀκακία az ἀκακία-ból=
ártatlan. (Az akác a tisztaság, ártatlanság jelképe volt.)

beszéd beseda=beszéd, társalgás; tereferé.

szomszéd sou+sed=„együtt ülés”, szomszédolás.

peták latin: quintus, pät', pät, peták=„ötös” — A középkori nők nyakláncá:
kintus volt, a szlávok cetának hívták. A kintus eltűnt, a ceta megmaradt.
Četa (5-ös); četár, četár (ötös) szakaszvezető.

föld gabonaföld, marék föld, lapátföld, ásonyi föld, kocsoldal föld, kubik-
föld, negyedhold föld, fél hold föld, egészség-föld, urasági föld, primacia-
föld, szülőföld, kerti föld, vetési föld, ugarföld, szántott föld, fogasolt,
hengerelt, bevetett föld, vetetlen föld, sárga föld, fehér föld, fekete föld,
szikkadt, cserepes, hantós, göröngyös föld, morzsalékos, vegyeskes föld,
agyagos, homokos, döngölt, megkötött, zsíros, szeszínű föld.
„Föld a gyomnak édesanyja, gabonának mostoha.”

kasza A szó töve az ósláv: kos, melynek -mo végződése volt. A -mo képző
elvesztette szóalkotási jelentését. Kosá, fonetikus ejtéssel: kasza. A kos,
koso ferdét jelentett. Cseh: koso/čtverec=dült négyzet, négyszög, rézs-
út négyszög (a régies düllény, ferdény). Koso/dřevina=görbe fenyő
(henye fenyő). Koso/dřevitě=henye fenyves. Koso/nohý dongalábú,
lőslábú, gacsos.
„Jó kaszás soha nem hányja egyenesen a kaszát.” „Ferdén suhintják
a kaszát.” „Csámpás ember kaszál a lábával.” „Hadoszó ember a levegő-
ben kaszál a kezével.”

Gacsos a ló lába, ha térde előrerogyant. A gyerek elkaszálta a másikat.

ponyva Az -eva képzős pon'eva, pon'ava szóból származik. Az ósláv
ponjeva=takaró, ponyva. A latin pannus=egy darabka vászon szó
hasonló hozzá. Ponyvát vetnek az asztagra.

pelyva Az -elj végű, ósláv pely-el, pljevel szóból származik. A keleti szláv-
ban pepevel (gyomos fű). Az ósláv pljeva=pelyva, pelva, polyva. —
Polyvaházba húzzák a pelyvát. Minden van a pelyvában: buga, török,
toklász, kalász, szem. Pelyvát gyúrnak az asszonyok vályogvetéshez.
Pelyvás sárral tapasztják a házfalat. Pelyvásokár. Pelyvaslepedő.

istrázsa strázsa. Az ósláv strog-j-ból származott a strázsa szó. A -j képző-
vel ellátott névszók valamilyen munkakör elvégzésére mutattak. A strogj-
ból lett — a „g” változásával — a storž (storozj), ami az óslávban a stráž-

nak felel meg. Ebből lett a magyar strázsa. (i strázsa)=ör, éjjeliőr, őrség.
A szlovák és cseh: stráž: ör, őrizet, őrség.

szomszéd Az ósláv сосед-ből származik. Sosedyn'í, szomszédasszony. Sused,
susedka, sousedka=szomszéd, szomszédasszony. Sou/sediti, sou/seděti=
szomszédnak lenni, „együtt ülni”. — Rossz szomszédság, török átok.
Átment szomszédolni a szomszédba. Tözs-szomszédok voltak.

veretelní Az eno-ra végződő ósláv verteno-ból származik. A délszlávoknál
vre-teno, a keleti szlávoknál vereteno. Az árparendet mindig vere-
telték.

mérő méc, mecka (пармечка). Ūrmérték gabona mérésére. Ūrtartalma gyak-
ran változott. Tardoskedden a pozsonyi mérőt használták (36,89 liter).

Duna folyó. Ósláv: доунавъ, bolgár: Дунав, szerb-horvát: Дунав, horvát:
Dunaj, szlovák: Dunaj, lengyel: Dunaj, latin: Danuvius, görög: Δουναβίη
Danuvius: Felső-Duna, Ἰστρος: Alsó-Duna.

mérő II „megmérő” mérni. Orosz: Мера, ukrán: Мира, óorosz, ósláv: мѣрд,
görög: μέτρον, bolgár: mjéra, szerb-horvát: mjéra, szlovák: méra, cseh:
mira, lengyel: miara, latin: metior („merek”), görög: μῆτρο (ész, értelem).

árok az orosz: арык.

bükk bikkfa, bikfa, bükfa, bükkfa. Latin: fagus, ukrán: бик, bolgár: бик,
cseh, lengyel: buk, szerb-horvát: бук.

bika bikahomlokú kazal, ukrán: бик, bolgár: бик, orosz-egyházi szláv:
быкъ, szerb-horvát: бик (бик), szlovák: bik, cseh: býk, lengyel: byk,
latin: vacca (tehen).

buncsom buncsuk, csombók(-ra köt), félhold alakúra kötött csomó (ló-
fark is). Ukrán: бунчук, lengyel: bunczuk. (Török jelzés, hatalmi jelvény.)

Vág II 1. A Deszna (Gyeszna) mellékfolyója (A régi csernigovi guberniában.)
2. Az Észak-Dvina bal oldali mellékfolyója.
Cseh: Váh, szlovák: Váh. A Duna mellékfolyója, német: Waag (németes
alak).

ganaj ganéj, gané. Tardoskedden mindig: ganaj. Ukrán: гний (гнію),
ósláv: гноя, görög: δῆφις (szepszis), bolgár: греой, szlovák: gněj,
cseh: hněj (hnoje), lengyel: gnój, (гнить=rothadni).

udvar (u)dvor, udvar. Ukrán: двір, ósláv: дворъ, szerb-horvát: gbör.
szlovák: dvor, cseh: dvůr, lengyel: dwór, latin: forus.

deget orosz: дерог, ukrán: деротъ, ócseh: dehet, szlovák: deht, lengyel:
dziegić, görög: θερτρανός, ósszláv: deg.tb, a litván: deg*tas-ból.

gereblye cseh: hrábě, szlovák: hrable, lengyel: grabie.

A SÁRRÉT FÖLDRAJZA NÉPRAJZI SZEMPONTBÓL

DANKO IMRE

A Sárrett néprajzi bemutatásánál első feladatként vetődik fel a Sárrett földrajzi meghatározása. A Sárrett mindenekelőtt földrajzi fogalom. Néve összetétel; a bolgár-török eredetű, ősi magyar „sár” és az ugyancsak régi magyar „rét” szóból áll.¹ A sár jelentése iszapos, mocsaras víz, állóvízre ugyanúgy alkalmazták, mint folyóvízre. Hazánk több helyén találunk sár elnevezésű vizekkel (Sár folyó a Dunántúlon), területekkel (Sárköz ugyancsak a Dunántúlon), településekkel (Sárbogárd a Sár völgyében, Fejér megyében; Sárköz Szalmában, a Szamos árterületén).² A rét szó pedig nedves, vízjárta legelőt jelent. Ez is használatos elnevezés hazánk több más helyén is (például a Rétköz Szabolcsban ugyanolyan vízjárta, mocsaras terület, mint a Sárrett).³ Így a Sárrett összetétel kétszeresen is mocsaras, saras, zsombékos, nádas, vízjárásos sík területet jelent. A sárrett összetétel sem egyedülálló, hanem másutt is használatos helynév. Mind a földrajzi, mind a néprajzi irodalom ismeri a bakonyalji, Fejér megyei Sárrettet.⁴ A bihari Sárrettet a középkorban is két részből állónak tudták. A Berettyó táplálta Szerep vagy Nagysár (1200 körül) volt a Nagy-Sárrett. A Sebes-Körös Tekerő nevű mellékága látta el vízzel a Tordasárat (1300 körül), azaz a Kis-Sárrettet. Csak a XVI–XVII. századtól kezdve beszélünk Sárretről.⁵ A Nagyság bizonyos mértékben beletartozott a Körösköz területébe. Abba az ártérbe, amit főleg a Körösök és számtalan mellékáguk láttak el vízzel. Míg a Nagysár és a Tordasára elvezetés csak a mocsarat illette, addig a Sárrett tágabb jelentésű. Tájnév, a Nagysár és a Tordasára körüli vidéket is jelöli, azokat a lakott helyeket és azok határait is, amelyek a mocsár szélein, hátsábról, víz nem járta helyeken települtek. Az elnevezés ősi és magyar volta azt bizonyítja, hogy a Sárrett környéke a honfoglalás óta magyarok által lakott táj. Tartalmát, jelentését tekintve pedig arról tanúskodik, hogy a Sárretnek mint tájnak meghatározó jelentőségű eleme volt a víz, a mocsár, a sár még a vizes területekből kiemelkedő szárazulatokra vonatkozóan is.

A Sárrett kétszeres, mély fekvésű sík terület, a Berettyó, a Sebes- és a Fekete-Körös alsó folyásának egykori árterülete; két teknő. A Berettyó árterülete a Nagy-Sárrett, a Sebes-Körösé pedig az ettől délre elterülő Kis-Sárrett. A Nagy-Sárrett vizét nemcsak a Berettyó, hanem számos mellékága, mellékfolyása biztosította. Sőt a Tisza vize is eljutott ide, főleg a Hortobágyon — ami nem más, mint egy kiszakadás a Tiszából — keresztül. De a Berettyó sem volt a mai kicsi, jelentéktelennek látszó folyó. Régi nagyságára a ma is meglévő, rendkívül széles medréről is következtethetünk. A Berettyó, kiérve az Alföldre, különösképpen elterült, kiszélesedett, elannyira, hogy a Berettyó voltaképpen elveszett, szétfolyt a Sárretnen. Geográfusaink a Nagy-Sárrett kialakulását egyenesen azzal magyarázzák, hogy a Berettyó és számtalan ága, amelyek további erekkel, ágak-

kal, folyásokkal összeköttetésben álltak a Körösökkel (főleg a Sebes-Körösrel), előtölte ezt a lapályos, alacsony fekvésű területet, és elveszett benne. Bakonszegig lehetett úgy-ahogy követni a folyását, de innen már nem; itt, Bakonszegnél folyt szét a Berettyó a Nagy-Sárretnen. A Sárrett vize aztán rendkívül, sokszor nem is ellenőrizhető, lassú folyással Mezőtúr alatt folyt bele a Hármaskörösbe. A Sárrett kisebbik részének, a Kis-Sárretnak a vizét a Sebes-Körös biztosította. A Kis-Sárrett fekvése különösen mély volt, a teknő legmélyebb részei Csökmő és Komádi közelében voltak. A két Sárrett egymástól elválasztó, hordalékanyagból az ősidőkben felhalmozódott, nagyjában kelet—nyugati irányú, keskeny, gát-szerű hátságot számos ér, keskenyebb-szélesebb vízfolyás, folyás (Kengyel, Kenderes, Cseke, Bogárzó, Mustó, Szűnyogos stb.) kötötte össze egymással. Ez az összeköttetés, a végeredményben azonos vízzel ellátott két mély fekvésű sík terület vizrajzilag alkotott elsősorban egységet. Az állandó víz, az időről időre, szinte menetrend szerint jövő áradások, kiöntések mellett a vizet a területen meg is tartották a középkor óta alkalmazott különféle elzárások, gátak, amelyek részben a települések védelmére, közlekedésre, de gyakran malmok hajtására szolgáló vizek szerzésére, biztosítására építettek és használtak.

Mind a Nagy-, mind a Kis-Sárrett lakatlan mocsárvilág volt, emberi megtelepedésre alkalmatlan terület. Óriási kiterjedésű nádas, gyékényes, kákás, zsombékos mocsár, amelyen kevés sík víz volt található. A nádasokba tartó hajóutakat is rendszeresen tisztítani kellett a gáztól, a feltöltő nádtól, hogy használhatóak legyenek. Azonban a mai és közelmúltbeli Sárrett elnevezés, ahogy erről már szövegtünk, nemcsak erre a lakatlan mocsárvilágra vonatkozik, hanem egy jókora, magánál az egykori mocsárnál, lápnál jóval nagyobb területre. Arra a tájra, amely magában foglalja a Sárrett széli településeket és azoknak nem az egykori mocsárba nyúló határait is. A települések kettő kivételével (Szerep, Komádi) nem a Sárrett mocsárvilágában létesültek, hanem a száraz széleken, a mocsárvilág peremén, esetleg ott, ahol a rétebe, lápba, mocsárba hátságok, felsziget-szerű kiemelkedések, gátak nyúltak be. A két Sárrett belsejébe települt községek, Szerep és Komádi is magaslatokon, a vízből kiálló, alacsony hátságokon, szigeteken létesültek. A Sárrett belsején, a voltaképpeni Sárretnen csak a mocsár szélére települt községek osztoztak. Határaik milyen benyúltak a lápba, és ha elbizonytalanodva is, ha nem egyértelműen pontosan is, de felosztották maguk közt a területet. Annak megállapítása, hogy a Sárrett belsejében, a voltaképpeni Sárretnen nem keletkeztek falvak, nem élték állandó jelleggel emberek, a néprajz szempontjából igen nagy jelentőségű van. Ugyanis, hasonlóan a Hortobágyhoz vagy a bodrogközi Hosszúláphoz és más azonos természetű területekhez, a szoros értelemben vett Sárrett népelete, néprajza nem is kutatható, hiszen nem voltak lakosai, lakatlan terület volt.⁶ Néprajzilag és más tekintetben is azok a peremvidéki települések, illetve azok lakossága, népelete kutatható, amelyek gazdasági, társadalmi életének, szervezetének függvényei voltak a mocsárvilág egyes részei vagy maga a Sárrett. A sárretri nép a Sárrett szélein települt falvakban élt, ott dolgozott, folytatott termelőmunkát, ott alakította ki a maga sajátos gazdasági, társadalmi intézményeit. Tehát amikor a Sárrett néprajzát kutatjuk, ismeretjük, akkor ezeknek a falvaknak a lakosságát, ezen települések népének életét, életmódját kutatjuk, ismeretjük. Felhívja a figyelmet arra, hogy maga a Sárrett, ez a nagy kiterjedésű nádas, zsombékos, vizes rétság megosztva, községi határokkal felosztva csak része, függvénye volt a településeknek. Különösképpen a

gazdálkodás szempontjából, hiszen a mocsár, a láp bármily gazdag is volt nádban, gyékényben, kifogyhatatlan halban, csikban, nem volt elégséges az életet nemcsak fenntartó, hanem a gazdálkodást és a társadalmat továbbfejlesztő életmód éléséhez. Annak még abban az esetben is, ha helyileg a gazdálkodásban, életmódban talán nagyobb hányaddal vett részt a rét, a láp, csak kiegészítő része, a gazdálkodás, életmód egyik mellékes lehetősége volt. Különösen így van ez, ha figyelembe vesszük azt a tényt is, hogy a honfoglaláskor és a középkor korai szakaszán a száraz, víz nem járt terület sokkal nagyobb volt, mint a XVII—XVIII. század fordulóján. A honfoglalók és a betelepítők számos olyan falut is létesítettek, amelyek később, a vizek megfogása, a vizes rétség növelése idején elpusztultak. A nagyobb települések lakosai védelmi célokból, a XVI. század vésterhes időszakában, elgátolták a vizeket, megtartották a vizet, nagyobbá tették a mocsárt, hogy veszély idején jobban elbújhassanak a lápban, a nádasokban, állataikkal együtt. A mocsár növekedését segítette elő a malomépítés is, ahogy már említettük. A malmotak hajtó vizet gátakkal, csatornákkal „tartalékoltták”, fenntartották. A XV. században erőteljesen felendülő sárréti molnárság éppen az eredményes földművelés bizonyítéka.

A Sárrét földrajzi meghatározását megnehezíti az, hogy a Sárréthez számítjuk a mocsárvilág szélein települt falvakat és azok határait is. Különösen nehéz teszi a meghatározást az a nem is olyan ritka nézet, amely a Sárréthez sorolja mindazokat a sokszor távoli településeket és határait vagy legalábbis határait egy részét is, amelyek erekkel, vízfolyásokkal, illetve ezek oldalain elterülő mocsaras területekkel, vizes rétekkel, árterületekkel valamelyes mértékben összeköttetésben álltak a Sárréttel. Az ilyen, széleskörűen értelmezett Sárrét magában foglalja nyugaton a Turkevéig, Mezőúrig, délen Békésig, Dobozig, északon Nádudvarig, keleten a bihari hegységig terjedő vizes rétségeket, mocsaras területeket is, a hozzájuk tartozó településekkel együtt. Olyasmivel állunk itt szemben, mint a Hortobágy esetében, ahol sokszor a voltaképpeni Hortobágygal valamelyest is összefüggő füves pusztákat, legelőket Nagyszalontától Mezőcsátig a Hortobágyhoz tartozónak mondják. Ez mindenképpen túlzás, és figyelem kívül hagy döntő szempontokat, amik különösen néprajzi vonatkozásban, a népelet alakulása tekintetében lényegesek; a társadalom fejlődését, a kulturális tényezőket, a történelmi folyamatot, amik különböző formálhatják a mégoly hasonló vagy éppen azonos földrajzi adottságokkal rendelkező tájak lakosságának életmódját is.

A Sárrét körülhatárolása földrajzi és történelmi (társadalmi) szempontok együttes figyelembevételével, érvényesítésével történhet csak meg. Minthogy elődeink nem így jártak el, Sárrét-meghatározásaik egyrészt egymástól eltérők, másrészt minden esetben valamilyen irányban hiányt keltek lettek. *Osváth Pál*, a Sárrét nagyszerű monográfiusa *közigazgatási* szempontot tartott szem előtt, és a Sárrétről írva csak a Bihar megyei *sárréti járás* falvairól, lakosairól szól.⁷ Sokszor olyan helységekről is, amelyek földrajzilag nem tartoztak a Sárréthez, csak az éppen akkor érvényes közigazgatási beosztás szerint a sárréti járás tagjai voltak. Különben szempontját szépen kifejezi monográfiájának címe is: *Bihar vármege Sárréti Járasa leírása. Rhédey Lajos* még 1808-ban versben határozta meg a Sárrétet.⁸ Ez a meghatározás is közigazgatási szemléletű, ahogy a vers címe is elárulja, Rhédey meghatározása csak „*A Sárréti Járas Verseskebe foglalása*”. Mindenesetre versét, mint a Sárrét egyik legkorábbi meghatározását, ide iktatjuk:

Bors, Homorog, Báránd, Szerep, Artánd, Udvari, Sáránd,
Hosszú-Pályi, Vekerd, Torda, Derecske, Peterd,
Tépe, Bőszörmény, Süss, Kis Szántó, Henczida, Darvas,
Szent Márton, Csökmő, Sámson, Apáti, Bedő,
Váncsod, Péterszeg, Pocsaj, M. Péter, Zsáka, Bakonszeg,
Rábé, Sz. János, Furta, Komádi, Kómádi, Bagos,
Bojt, Bajom és Vértes, Kaba, Told, Dantsháza, Keresztes,
Gáborjány, Esztár, Ujfalu, Pályi, Konyár,
Itten végződik, ha Szakáll is ezekbe tevődik
A Sárréte, de még pusztá van abba elég.⁹

Mielőtt elemeznénk Rhédey felsorolását, szembeállítjuk vele *Szűcs Sándor* meghatározását, ami minden más meghatározásnál körültekintőbb és ennél fogva jobb is. *Szűcs Sándor A régi Sárrét* világában a következőkben határozta meg a Sárrétet: „Ha a térképet nézegetjük, szemünkbe ötlik, hogy azon a helyen, amelyet Püspökládány, Szerep, Sárrétudvari, Biharnagybajom, Nagyrábé, Bihartorda, Bakonszeg, Darvas, Füzeggyarmat, Szeghalom, Dévaványa, Turkeve, Kisújszállás és Karcag közt húzható vonallal keríthetünk körül, nincs egyetlen falu se... ez a kiterjedt lapály volt a Nagy-Sárrét. De Csökmő, Komádi, Vészto, Okány környékén is mocsár terült el: a Körösök Kis-Sárréjté.”¹⁰ *Szűcs Sándor* földrajzi szempontokat vett figyelembe, olyanokat, amelyeket korábban vagy inkább vele egy időben *Csávás István* hangoztatott 1941-ben megjelentetett disszertációjában.¹¹ Csávás csak a Nagy-Sárrétről értekezett, és a Nagy-Sárréthez sorolta azon „emberi települések, falvak csoportját, amelyeknek keletkezésének körülményeiben, mai arculatuk kialakulásának folyamatában ez a mocsár volt a legfontosabb tényező”,¹² vagyis: Szerepet, Sárrétudvarit, Bárándot, Biharnagybajomot, Nagyrábét, Bihartordát, Dancsházát, Sápót, Bakonszeget, Darvast. A két Sárrét között Darvast, Zsákát és Furtát; a Kis-Sárrétben pedig Vekerdet, Komádit és Csökmőt.

Ahogy láthattuk, *Rhédey* meghatározása igen nagyvonalú. A közigazgatási beosztás alapján a Sárréthez tartozónak mond 47 települést, ide sorolja Borsot, Magyarhomorogot, Artándot, Sárándot, Hosszúpályit, Derecskét, Mezőpeterdet, Tépét, Berekbőszörményt, Mezősást, Kisszántót, Henczidát, Sámson, Körösszegapáti, Bedőt, Váncsodot, Péterszeget, Pocsaját, Mikepércsét, Szentjánost, Hajdúbagost, Bojtot, Vértest, Kabát, Toldot, Mezőkeresztest, Gáborjányt, Esztárt, Monostorpályit, Konyárt, Körösszákalt — a sárréti földrajzi adottságoktól, a gazdálkodás szerkezetétől, a társadalmi fejlődéstől eltérő településeket, illetve azok lakosságát is. Ugyanakkor kihagyta Sápót, nem is szólva a sárréti járáson, sőt magán Bihar megyében is kívül rekedt, közsímmertem sárréti településekről, mint amilyen Vészto, Szeghalom és Füzeggyarmat.

Szűcs Sándor meghatározása, tekintve hogy földrajzi szempontokat vett figyelembe, lényegesen jobb, és nagyjából megegyezik *Csávás István* meghatározásával. Míg *Szűcs Sándor* inkább a tágitás, a Sárrét területe kiterjesztésének a híve, addig *Csávás* a megszorításé. Csak a földrajzi körülmények azonoságát, az azonososságok területi összetartozását fogadta el, és ezáltal a Sárrét területét meglehetősen csökkentette. Az általa a Sárréthez tartozónak ítélt 15 település (Bakonszeg, Báránd, Biharnagybajom, Bihartorda, Csökmő, Dancsháza, Darvas, Furta, Komádi, Nagyrábé, Sár, Sárrétudvari, Szerep, Vekerd és Zsáka) közt például nem szerepel a közvéleményben — főleg újabban — sárrétinek tartott hat jelentős település: Szeghalom, Vészto, Berettyószentmárton, Berettyóújfalú, Püspökládány és Füzeggyarmat, nem is szólva a hol sárrétiinek, hol nem sárrétiinek vett Dévaványáról.

A Sárrett meghatározásában jelentős lépést tett előre *Karai Antal* 1965-ben, amikor a sárréti települések történetét összefoglalva a korábbi meghatározásokat összegezte.¹³ A földrajziak mellett a történeti-társadalmi tényezőket is figyelembe véve 48 elpusztult és 28 ma is meglevő települést (amelyek közül hét — Bélmegeyer, Bucsa, Csudabala, Ecségfalva, Kertészsziget, Körösújfalva, Ujiráz — a legutóbbi időben települt újra vagy egyáltalán) sorolt a Sárrethez. Meghatározása mégsem megfelelő, mert a történelmi-társadalmi szempontok túlzott figyelembevételével a szükségesnél kevesebb gondot fordított a földrajziakra, és ezáltal sok olyan, a Sárrettől távol eső települést is sárrélinek vett, amelyeknek semmi köze sincsen a Sárrethez. Azonkívül azt sem lehet elfogadnunk, hogy az említett hét, mondhatni napjainkban, tehát jóval a Sárrett felszámolása után léteült település is a sárréti falvak közé számítót. Ez semmi sem menthető túlzás, hiszen ezeknek a településeknek az életében, a lakosság életmódjában már semmi szerepet sem játszottak a klasszikus Sárrett, az egykori Nagysár.

A Sárrett meghatározásához — ahogy már említettük — együttesen kell figyelembe venni a *földrajzi* (közelség a lakatlan mocsárhoz, a volta-képpeni Sárrethez, azonos talajadottságok, egyező éghajlati viszonyok, azonos növény- és állatvilág, a településeket egymással és a távolabbi területekkel, településekkel összekötő vízi, illetve szárazföldi utak rendszere, az árusere egysége stb.) és a *történelmi-társadalmi* (honfoglalás, korá középkori települések, a feudálisizálás, telekrendszerben való gazdálkodás, a nemzeti és vallási homogenitás, az endogámia, azonos művelődés stb.) körülményeket.

Ahhoz, hogy ezeket a viszonyokat megismerhessük, és segítségükkel helyesen körülhatárolhassuk a Sárrettet mint tájat és a sárrétieket mint önálló néprajzi csoportot, át kell tekintenünk a Sárrett földrajzát és történelmét.

A Sárrett ma már semmiben sem különbözik az alföldi, közelebből a tiszántúli tájtól. Hatalmas síkság ez, amiből alig emelkedik ki egy-két alacsony halom. Napjainkban már a korábban mindinkább sűrűsödő tanyák sem zavarják ezt a képet, a végláthatatlan búza- és tengeritáblákat, mert 1980 óta sokat ebontottak belőlük. Egyedül a széleken, például Berettyószentmártonnál vagy éppen Szeghalom keleti oldalán észlelhetjük, hogy „lejjebb megyünk”, mintegy 1–2 méterrel mélyebb síkságra, lapályra, ha utunkat a belsőbb területek felé vesszük. A morfológia azt tanítja, hogy ez az Alföld síkságához képest is alacsonyabban fekvő, mélyebben elterülő teknő, a Sárrett, a harmadkor végén az Alföldet borító Levantéi-tenger egyik öble volt. A tenger levonulása után a felszint üledékes lerakódás borította. Ez a felszín a negyedkorban megváltozott. A hegycsúcsoktól jövő patakok, folyók agyaggal, homokkal, kavicsokkal borították. A szél is alakított a tájon, a folyók medréből kifújta a finom homokot, és a folyók partjain, partjainhoz közel eső területeken halmozta fel. A szél távolabbi helyekről is fúj ide homokot, például a Nyírség löszplatójának anyagát. A levonult tenger után számos tó, kisebb-nagyobb vízállás, medrüket gyakran változtató, számtalan mellékágra bomló folyók maradtak vissza. Az ezekben kerülő löszanyagokból nem a máshonnan jól ismert lösztalaj, hanem az úgynevezett ázott vagy nedves, illetve *mocsári lösz* keletkezett. A felszint tehát a folyóvizek lerakódásai képezik.

A lerakódással keletkezett síkságnak háromféle, valamelyes szintkülönbséget adó morfológiai alakulata van. Az első a *morotva*, ami a síksághoz képest mélyedés; nem más, mint a Berettyó és a Körös, valamint

mindkettő számtalan ága, elhagyott medre. A morotvák legtöbbször görbék, mert a vízfolyások kanyarulatjai voltak. Sok helyen áttekinthetetlen szövevényt alkotnak. A legjobban áttekinthető, egymással összefüggő morotvavilágot azok adják, amelyek Bakonszegtől Zsákának tartva Darvas, Füzeggyarmat felé vezetnek és onnan kétféle haladnak; Szeghalom, illetve Bucsa irányába. Ezek azonban sekély medrek, egyik-egyik a hossza se nagy. Náluknál jóval nagyobbak a Szerep, Báránd, Bihar-torda alatt találhatók. A morotvák összességében és tavasszal még manapság is megtelnek vízzel. A másik felszíni jelenség a *hát* vagy *hátság*. Ez viszont kiemelkedik a sík tájból. A hátságok az elhagyott folyómedreket, a morotvákat követik, a legnagyobbak (legmagasabbak) a morotvák zugáiban találhatók. A földrajz *övezetnyökként* határozza meg őket. Az ármentesítés előtt ezek voltak a művelésre alkalmas területek, s mint ilyenek a legnagyobb becseben álltak. A legnagyobb kiterjedésű hátaukat a Szerep—Báránd—Bihar-torda háromszögben találhatjuk. A *Kincses-hát*, amelynek neve is elárulja értékét, az egyik legnagyobb hátság, az *Eszterő-ér* morotvazugában van, az ugyancsak nevezetes *Kacsakara-hát* pedig Bajom határában, a *Kacsakara-ér* zugában fekszik. A *Tó-hát* is nevezetes hátság volt, Dancsházához tartozik, az egykori *Nádas-tó* nevű morotva zugában található. A harmadik nevezetes térszíni forma a *halom*. A halom kisebb kiterjedésű, mint a hát vagy a hátság, ellenben magasabb. A Sárrett halmairol korábban egy vélekedtek, hogy ezek is a természet alkotásai, az egykori tenger hullámai hordták volna össze őket. A mind rendszeresebbé váló régészeti kutatások és halomfeltárások azonban megafalták ezt a feltételezést, és kimutatták, hogy ezek a más néven kunhalmoknak is hívott halmok mesterséges képzímenyek, emberi kéz alkotásai; mindmennyi óskori település és temető. Amellett szól az is, hogy mesterséges építmények, hogy bizonyos rendszer szerint készültek, bizonyos rendszert alkottak. A morotvák hajlataiban, a folyómedrek könyökeiben, a mocsárvilág szélein létesültek, mégpedig nem mindig egyesével, hanem sorozatban. Legszébb ilyen halomsorozatot Bajom határában találunk, az egykori mocsár szélén sorjázik az *Oldal-sziget*, a *Nagy-Poros-halom*, a *Kis-Poros-halom*, a *Kődomb* és a *Sima-halom*.

A térszíni formák elnevezésénél gyakran találkozunk a Sárrethen a *porong* és a *laponyag* elnevezéssel is. Mindkét név alacsony, mind a hát-nál, hátság-nál, mind pedig a halomnál alacsonyabb kiemelkedéseket jelent, ugyanúgy, mint a *gerindekt* vagy *goroncok* is. A porong, laponyag és a gerind, porong között az a különbség, hogy míg amazok nagyjából kör alakúak, több irányba kiterjedtek, addig emezek gátszerű, hosszanti emelkedések.

A földrajzi adottságok közt kell kitérnünk a Sárrett éghajlatának ismertetésére is. A Sárrett éghajlata szélsőségesen szárazföldi időjárás volt. A téli nagy hidegeket, a nyári nagy melegeket, az ebbe a vizes világba is aszályt hozó csapadékszegény vagy éppen csapadéktalan forró időjárást mit sem befolyásolta a levegő nagy partartartalma, a gyakori köd, a vizek állandó párolgása.

Ez a páradús levegő, a vízben gazdag talaj, a mocsár buja vízi, mocsári növényvilágot alakított ki. A főnövény a *nád* volt, mellette a *gyékény*, a *káka*, a vizes rétből található érdekes növénytársulás: a *zombék*. A szárazulatokon derékmagasságú fű nőtt. A mocsár peremvidékét, a szigetek széléit nedvességet kedvelő fák, leginkább mocsári tölgyek szegélyezték. A fák alatt gazdag aljnövényzet élt, sok *csalán*, *tippan*. A vizek szélén sok fűz állt. Legtöbbjét időről időre visszavágták, és az így nyert vessző-

ből kosarat, kasokat kötöttek. A nádat, gyékényt is sokoldalúan felhasználták.

Az állatvilág sem volt szegényebb. A mocsár, a rétség zavartalan világában sok ragadozó élt. Közülük legnevezetesebb volt a *réti farkas*. Az özek, nyulak és egyéb szárazföldi állatok mellett nagyobb jelentősége volt a víziállatoknak, a tömöntelen halnak, a csiknak, nadálynak, a ráknak, a teknősbékának, a békának, sülkának, nemkülönbben a vidrának. Különösen gazdag volt a madárvilág. A rétisástól kezdve a verébig mindenfajta madár — vadliba, vadkacsa, búvártyúk, bölömbika, kócsag, ölyv, daru, tüzök — megtalálható volt itt. Közülük nem egyet háziasítottak, mint például a darut is.¹⁴

Az eddig ismertetett táji adottságokra az jellemző, hogy a víz, illetve a vízhez kötődően a szél és az emberi tevékenység, amely kialakította őket. Az ármentesítés, lecsapolás után azonban a víz tájformáló szerepe erősen megcsappant, mondhatni megszűnt.

Ebbe az őstájba döntő változást hozott a folyamszabályozás, a lecsapolás és az ármentesítés. A múlt század derekán megindult hatalmas tájalkító munkát megelőzően is voltak bizonyos kezdeti, csak helyi jelentőségű, más, hasonló tevékenységgel össze nem hangolt, ármentesítő, vízrendező munkák.¹⁵ Ezek azonban nem tűzték, nem is tűzhették ki célul, hogy az egész Sárrétet víztelenítik, és ezzel az egész tájat és a rajta kialakuló életmódot átalakítják. A Sárrét vízelenítésének (három munkája: folyamszabályozás, árvízvédelem, ármentesítés) nagy munkája, az ország egészének vízszabályozási tervébe beépülve, bizonyos kevésbé jelentős előgyakorlatok után, 1865-ben indult meg. Ekkor, 1865—1866-ban készítették el a Sárrét ármentesítését megoldó medret (ásott meder) a Berettyó számára Bakonszeg és Szeghalom között.¹⁶ A Sárrét vizének elvezetésére több csatornát, jobban mondva csatornarendszert készítettek. Az úgynevezett *Sárréti-csatorna* volt a legfontosabb. Földes alól indult ki, és a sápi, rábei, bajomi, udvari és szerepi határokon átmenve Bucsanál a Hortobágy folyóba torkollott. A Hortobágy aztán a Sárrét-csatorna vizét a Berettyóba vitte. A *Hamvas-csatornát* (az egykori Hajdú és Bihar megyék határán folyt), valamint a kis-sárréti *Kutas-csatornát* kell még mint legjelentősebbeket megemlítenünk.¹⁷

A lecsapolt, ármentesített Sárrét nagyban növelte a földművelésre alkalmas területet. Az egykori mocsár talajviszonyai átalakultak. A vízben elkorhadó, elrothadt növényi maradványok, elsősorban nád és gyékény, *tőzegtalaj* alakították a felszínt. Az ilyen növényi eredetű anyagokkal teli talajt *kotas talaj*nak nevezik, s nem tartják a legjobb termőtalajnak, nem is szólva arról, hogy tüzet kapva, égni kezdhettek, és olykor hónapokig is elsenyvedt, elpiszlakolt, *kojtolt*. Az ármentesítés után kialakuló nagymérvű földművelés számára nem is ez az egykori mocsártalaj jelentette a gyarapodást, hanem az, hogy a magasabb helyeken levő, de az áradások miatt földművelésre nem mindig használható földterületek biztonságosan művelhetőkké váltak. Mindenesetre a lecsapolás és ármentesítés nagy mennyiségű szántóterülethez juttatta a Sárrét környéki falvakat, nagyban hozzájárult a mezőgazdasági kultúra kiteljesedéséhez.

JEGYZETEK

- 1 Benkő Loránd—Kubinyi László—Papp László (szerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. III. köt. Bp., 1976. 487—488., 396.
- 2 Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1978. 561., 563—564. — Vö.: Kósa László—Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Néprajzi Tanulmányok. Bp., 1975. 163—166., 162.

3 Kiss Lajos: Régi Rétköz. Bp., 1961.

4 Kósa L.—Filep A. i. m. 165—166.

5 Papp Antal: A Nagy- és Kis-Sárrét vidékének régi vízrajza. Debrecen, 1936.

6 Dankó Imre: A bodrogközi Hosszrét települése. A miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyve IV. 1962—1963. Miskolc, 1964. 143—160. és A Hortobágy néprajzi kutatásához. Opuscula ethnographica. Debrecen, 1977. 127—137. — Vö.: Földes László: Hortobágy. Múzeumi Kurír 22. 1976. 19—31.

7 Osváth Pál: Bihar vármegye Sárréti Járása leírása. Nagyvárad, 1875.

8 Dankó Imre: Rhédey Lajos verse a Sárrétri. Ethnographia LXXXIX. 1978. 4. 559—560.

9 A Rhédey-verse magyarázatra szoruló fálnevel: Homorog = Magyarhomorog. Udvari = Sárrétudvari, Torda = Bihartorda, Peterd = Mezőpeterd, Bősörmeny = Berekbősörmeny, Sass = Mezősás, Kis Szántó = Kisszántó, Szent Márton = Berettyószentmárton, Sámsón = Hajdúsámsón, Apát = Körösszegapáti, M. Pértcs = Mikepércs, Rábé = Nagyrábé, Sz. János = Szentjános, Bagos = Hajdúbagos, Dajom = Biharnagybajom, Keresztes = Biharkeresztes, Gáborjány = Gáborján, Ujfalu = Berettyóújfalu, Pályi = Hosszúpályi, Szakáll = Körösszakáll.

10 Szűcs Sándor: A régi Sárrét világa. Bp., é. v. n. 5—6.

11 Csávás István: A Nagy-Sárrét monográfiája. Debrecen, 1941.

12 Uo. 21—22. Csávás a nagy-sárréti településeket három csoportra osztja: a) mocsárszerű települések (Sárrétudvari, Biharnagybajom Nagyrábé, Bihartorda, Bakonszeg); b) Er menti települések (Báránd, Sáp, Dancsháza, Záska, Furta, Verkerd, Csökmő); c) szigettelepek (Szerep, Komádi).

13 Karai Antal: A sárréti települések története. Miklya Jenő (szerk.): Sárréti írások. Néprajzi és helytörténeti antológia. Szeghalom, 1965. 153—190.

14 Szűcs Sándor: Néprajzi vonatkozások Bihar-vármegyében. Nadányi Zoltán (szerk.): Bihar-vármegye. Budapest, 1939. 174—177.

15 Gallaez János (szerk.): Monográfia. A Körös és Berettyó ármentesítéséről. I—II. Nagyvárad, 1896. — Vö.: Korbély József: A Körösök és a Berettyó szabályozása. Vízügyi Közlemények VI—VII. 1916—1917. és Dám László: A Nagy-Sárrét népi építészete. Műveltség és Hagomány XVII. Debrecen, 1975. 6., 9—13.

16 Korbély József: Vízszabályozás és árvízvédelem. Borovszky Samu (szerk.): Bihar vármegye és Nagyvárad. Bp., 1901. 262—270.

17 Csávás I. i. m. 9.

Mozgalom indult Osváth Pál sírjának újra való megjelölésére

1981. március 15-én, születésének 150. évfordulóján (Kismarja, 1831. január 4. — Budapest, 1908. február 13.) a Biharkeresztesen eltemetett *Osváth Pál* sírjánál, a Bihari Múzeum koszorúzás ünnepségre rendezett. A szertény sírnál *Dankó Imre* mondott emlékbeszédet. A koszorúzás ünnepség után kibontakozott egy mozgalom *Osváth Pál* sírjának gondozására és újbóli megjelölésére. Az egykori kicsi sírkő rossz állapotban van és félt, hogy elpusztul.

***

Az elmúlt év legnevezetesebb képzőművészeti kiállítása

A közvélemény 1981 legnevezetesebb debreceni, megyei képzőművészeti kiállításának a Medgyessy-teremben, április 9-én megnyílt *Szentgyörgyi Kornél*-kiállítást tartja. A Kossuth-, Munkácsy-díjas festőművész nagy érdeklődést kiváltott tárlatát *Tóth Béla* nyitotta meg.

DOROGI MÁRTON EMLÉKEZETE

BALASSA IVÁN

Nem tudom megmondani, mikor találkoztunk először, mettől volt rendszeres és állandó kapcsolat közöttünk, de vagy három vagy négy év-tizeddel kell ezt az időt mérni. A közös szakmai érdeklődésen túl a közös szülőföld is összekötött bennünket. Hiszen DOROGI Márton 1911-ben Szerepen született, légvonalban alig tíz kilométerre attól a Báránctól, ahol én hat évvel később láttam meg a napvilágot. Első gyűjtőutam Szerepre vezetett, erről írtam első megjelent tudományos dolgozatomat (Szerep helynevei, Debrecen, 1939). Egyaránt belső barátság fűzött bennünket SZÜCS Sándorhoz, a Nagy-Sárrét, Hajdúság, Nagykunság legavatottabb kutatójához. Mindezek után természetes, hogy mindjárt szót tudtunk egymással érteni.

Arra biztosan emlékszem, hogy az 1950-es évek első felében mint az Ethnographia szerkesztője munkatársként hívtam, de bizony első fontos tanulmánya csak 1956-ban jelent meg központi folyóiratunkban, amit még több is követett. Rendkívüli szerényesége egész életében akadályt jelentett abban, hogy elfoglalja azt a helyet, ami a néprajztudomány kutatói között joggal megillette. Ugyanakkor hallatlan szorgalma, éleslátása, mély ismerete áttörte azt a falat, ami a falusi tanítót és a hivatásos kutatót elválasztotta. Ennek eredményeként egyre inkább olyan tagja lett a néprajzkutatók táborának, akinek munkájára a legnagyobb összefoglalásokban, reprezentatív kiadványokban is számítottunk. Az ilyen életpályra napjainkban szokatlan, és fokozott mértékben nehezzé vált, de az elmúlt korszakokban számos hasonló példát találunk.

Különösen a múlt században, de helyel-közzel még századunkban is a human tudományok művelői között nagy számmal találunk papokat, tanárokat, tanítókat, akiknek foglalkozása sok esetben nehezen volt elválasztható egymástól, inkább csak lépcsőfokokat alkottak. Ebben a korszakban nemcsak a nagy múltú és tekintélyű kollégiumi tanárok foglalkoztak a történelemmel, az irodalommal és a néprajzzal, hanem olyan falun élő tanítók is, akik igyekeztek minél többet megörökíteni abból a népi műveltségéből, melyet maguk körül láttak, esetleg abba beleszülettek. A magyar néprajztudomány sokkal szegényebb lenne munkásságuk nélkül.

Elegendő, ha közülük csak néhányat említek meg. KISS Áron (1845–1908) nagyszerű gyermekjáték-gyűjtője (Magyar gyermekjáték-gyűjtőtemény. Bp., 1891) ma is olyan alapvető munka, amit nagy haszonnal forgatunk. GÖNCZI Ferenc (1861–1948) 1880-tól számos dunántúli községben tanított, de munkái és könyveinek egész sora közvetlen hazájával, Zalával és Somogyval foglalkozott. Ma is e terület legalaposabb forrásainak tartjuk tanulmányait, és műveikhez sokszor fordulunk tanácsért. Nem folytatom a sort, csak megemlítem még TURI Sándor nevét, mint a Nyir-

ség kiváló ismerőjét, továbbá a MANGA Jánosét, aki tanítóként indulva a néprajztudomány élvonalába küzdötte fel magát.

Ebbe a sorba tartozik bele DOROGI Márton is, de ő a néprajzi gyűjtés és feldolgozás területén nagyszerű eredményeit akkor érte el, amikor tudományos intézetekben, egyetemeken, múzeumokban speciálisan képzett néprajzi szakemberek dolgoztak (számuk 1950–1980 között 80-ról 200-ra emelkedett). Ez csak egyik oldalról növeli munkájának értékét, de a másik oldalról azt sem felejtethetjük el, hogy mindezt abban az időszakban végezte, amikor a tanárok, tanítók munkájára nemcsak az iskola, hanem a falvak egész társadalmára nemcsak a művelődési, de sok esetben gazdasági téren is számított. Maga írta hozzám 1966. július 31-én intézett levelében: „Tervem különben az, hogy a magyarországi bórvisiteket... feldolgozom. Ehhez gyűjtöm az anyagot azon kevés időmben, ami a pedagógia mellett marad. Sajnos ez úgyszólván semmi. Minden este azért már kész anyagom és ismeretem van.” A szerény megfogalmazás rejti azt a hatalmas munkát, amit a tudományos gyűjtés, feldolgozás területén a magas fokozatú pedagógiai, szakfelügyelői teljesítménye mellett évtizedeken keresztül teljesített.

Abban, hogy DOROGI Márton elismert néprajzkutatóvá vált, nemcsak egyéni adottsága, elhivatottsága játszott közre, hanem az is, hogy a debreceni Református Kollégium Tanítóképzője ebben az időben a tiszántúli néprajzi kutatás központja volt. Itt tanított ECSEDI István (1885–1936), s ha el is került innen a Déri Múzeum élére, de a kapcsolat nem szakadt meg az iskolával, hiszen itt tanított BODNÁR Lajos zenetanár, akivel együtt adták ki a hortobágyi pásztor... és betyáralokat. De itt tanított N. BARTHA Károly is (1886–1956), akiről a Magyar néprajzi lexikon írja (I.231): „Megszervezte a debreceni tanítóképző növendékeinek néprajzi gyűjtőmunkáját.” Ebben a munkában szelid erőszakkal a legtöbb növendéknek részt kellett vennie, és nem lehetett néprajzi tárgy, feljegyzés, vers, köszöntő és népdal nélkül a vakációról visszatérni. Itt ismerkedett meg a gyűjtés módszerével, itt érte el első eredményeit, olyan érdeklődés ébredt fel benne, mely élete végéig nem maradt el mellőle.

Az indításon túl még két nagy néprajzkutató hatott rá különösképpen. Az egyik GYORFFY István, akinek biztatása elsősorban a bórmmunkákra irányította figyelmét. A másik SZÜCS Sándor, akivel egész életre szóló barátság fűzte össze. Egy nyelven beszéltek, egyformán ismerték a régi sárréti, kunsági és hajdúsági pásztorokat, ha egyikőjük valamit tapasztalt, megosztotta azt a másikkal, lassanként még írói stílusuk is közelített egymáshoz. Ha mégis különbséget akarnék tenni köztük, akkor azt mondanám, hogy SZÜCS Sándorban több az írói adottság, míg DOROGI Márton az jellemezte, hogy minden kérdésnek a mélyére akart látni, és nem írt le addig valamit, míg annak igazságáról többszörösen nem gyanúsított. Mindig a teljességre törekedett, ezért járta a puszta lakóit, felkereste az országban csaknem minden múzeumot, hogy tanulmányozza mindazt, ami néprajzi munkájával összefüggött. Így egészítette ki egymást SZÜCS Sándor és DOROGI Márton, így lettek hosszú éveztizedeken át segítő és megértő jó barátok.

Mindaz a segítség, ösztönzés, amit barátaitól, a néprajztudomány nagy egyéniségeitől kapott, aligha hozott volna eredményt, ha DOROGI Márton nem rendelkezett volna kiváló adottságokkal. Először is nagyszerű megfigyelőként sok minden olyat észrevett, ami mellett az egy-egy, a tájon rövid időt töltő néprajzkutató könnyen elment volna. Benne élt a

mindenkori jelen népéletben, és ez lehetővé tette, hogy a múltat sokkal mélyebben megismerhesse. A környékbeli pásztorok gyermekeit tanította, de olyan is akadt, aki iskoláját elhagyva maga is ezt az ősi mesterséget folytatta. Lehet gondolni, hogy mennyivel mélyebb kapcsolatot tudott így azokkal teremteni, akik számára még a tikokat is szívesen elárulták. Másik nagyszerű adottsága, a kiváló rajzkészsége azt jelentette, hogy minden megörökíthetett, ami elébe került, mégpedig — ha arra szükség mutatkozott — azonnal színesen. Így keletkezett évtizedek alatt egy pártjáz ritkító nagyszerű gyűjtemény, mely már régóta arra vár, hogy megjelenjen minél szélesebb körben tudományos és közművelődési téren egyaránt hathasson. Utoljára említem képességei között hallatlan szívsősséget, kitartást és munkaszeretét. Minden szabad idejét kihazsáználva nemcsak a pusztaikat, falvakat, városokat járta, hanem a kisebb-nagyobb gyűjteményeket, múzeumokat, hogy mindazt összegyűjtse, ami a magyarok és a velük együtt élő nemzetiségek bőrruházkodására vonatkozik. Ezt nagyobb-részt a saját költségén és szabad idejében tette, csak elvétve kapott egy-egy kis szabadságot. Ha munkásságát, életművét erről az oldalról nézzük, meg lehet állapítani, hogy nagyon sokan akadnak olyanok, akik hivatali kötelességüként foglalkoztak egy életen át a néprajzi gyűjtéssel és feldolgozással, de megközelítőleg sem teljesítettek annyit, mint amennyit DOROGI Márton.

Veleszületett bölcsességét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy munkásságát egyetlen fő területre, a bőrkikészítésre és a bőrruházkodásra irányította. Más gyűjtési, tanulmányai, feldolgozásai e fontos téma mellett elenyészően kisebb számban maradtak fenn. Igaza volt, mert különösen az ő munkakörülményeit tekintve, csak ilyen gazdaságos módszerrel lehetett maradandó eredményeket elérni. Azonnal felvetődik a kérdés, hogy a bőrkidolgozás, a bőrruházat vajon központi kérdése-e a magyar népviselet-kutatásnak, a magyar néprajztudománynak? A kérdésre egyértelműen igennel lehet válaszolni.

Hallgassuk csak meg, mi azt mondott ezzel kapcsolatban egy fél évszázaddal ezelőtt a magyar néprajztudomány egyik kiemelkedő egyénisége, BÁTKY Zsigmond: „Egykori állattartó népelemünk megfogalmazott utódainak, a magyar pásztoroknak, a szomszéd népek erdei-hegyi jellegű pásztorrendjével szemben éppen ez a bőrrel banni tudás egyik legfontosabb néprajzi meghatározója. Ma már persze erősen hanyatlóban van ez az ősi mesterség is. Annál sajnálatosabb, hogy a bőrművéségünk a mai napig nem talált a legapróbb részletekre is kiterjeszkedő, lelkiismeretes monográfusra” (Magyarország Néprajza¹ 1:283). Ma már tudjuk, hogy ilyen „lelkiismeretes monográfus” talán éppen e sorok elolvasása során lett DOROGI Márton.

De VISKI Károlynak, a magyar néprajztudomány művelődéstörténeti irányzata nagy képviselőjének szavaira is hallgattok: „Bőrmunkáinknak nemcsak mesterségbeli része, hanem díszítőmódja is különös figyelemre méltó. Valószínű, hogy nagy múltú, ősi gyakorlaton alapuló bőrtchnikák körében ennél semmivel sem fiatalabb díszítőmódokat, díszítvényeket is őrzünk, s hogy ezek régebbi eredetűek, mint például hímzéseink vagy megfírt fazezkasmunkáink...” (Magyarország Néprajza² 2:256). És ha már az előtűnk járó nagy néprajzi nemzedék triumvirátusából ketőt meghallgattunk, akkor GYÖRFFY István sem maradhat ki, aki a következőket írta: „Mivel a szűcsmesterség annyira magyar volt, hogy még nemzetiségeink, sőt szomszédjaink hasonló bőrruháit is többnyire magyar szű-

csők csinálták, a szűcsöt évszázadok óta megőrzött jellegzetes mintáival méltán tekinthetjük a magyar ornamentika letéteményesének” (Jászági szűcsművészek, Magyar Népművészet X. 2. Budapest, 1924). Íme, ilyen okok készítették DOROGI Mártont arra, hogy a BÁTKY—VISKI—GYÖRFFY mutatta csapáson elindulva a magyar néprajztudomány, a magyar népművészet kutatásának olyan fontos területét válassza, mint a bőrkikészítés és a bőrnek ruhává történő feldolgozása és annak díszítése.

Azt pedig, hogy tudatosan választotta ezt a területet, éppen a fenti indokok alapján, az sokszor kiderül munkásságából, megjegyzéseiből is. Elegendő ezek közül csupán egyet idézni: „Ez a bőrrel való banni tudás ősi eredetű a magyarság körében. Nem a hivatalos, céhes mesterektől ellesett mesterkedés ez, hanem az egykor szinte minden paraszt és pásztor által ismert, tudott módszer öröklődése. A bőrruházat ősi, egyszerű darabjai a pásztorok között maradtak meg olyannak, amilyenek hajdan lehettek. Egy bundának, mellénynek vagy puzsliának egyszerű szabásából bátran következtethetünk annak ősi voltára... Az ősi magyar szűcsmesterség folytatónak a paraszt, pásztor mesterekre kell tekintenünk. Ezek őrizték és őrzik mai napig is a régi mesterséget” (A jubor népi kikészítése és felhasználása a Hajdúságban és Nagykunságban. Ethnographia 67/1956, 301.).

Éppen ebből a tanulmányából derül ki, hogy e táj pásztor és paraszt bőrművesei a kikészítéshez elsősorban sötét-tímstól alkalmazták, ami a bőrt sokkal tartósabbá, ellenállóbbá tette. Ezt a különlegesen és a nyugatolt eltérő bőrfajtat sokat emlegetik már a középkorban is a különböző nyugati források. Így a lancasteri hercegűd (Anglia) számadásaiban a magyar bőr már a XIV. századtól előfordul, de nemcsak Franciaországban is emlegetik, ahol a XVIII. században a kikészítés módszerét alaposan leírják. Ennek a középpontjában a tímstos-konyhasós kezelések áll (GÁBORJÁN Alice: A magyar módra való bőrkikészítés problematikája. Néprajzi Értesítő 44/1962., 97—140.). Ennek az ősi bőrkikészítésnek a változatait találta meg DOROGI Márton a nagykunsági, hajdúsági, sárréti pásztorok kezén, és annak sokoldalú és részletes rögzítésével olyat nyújtott a magyar néprajztudomány számára, melyet a mai kutatók már csak azért sem tudnának megtenni, mert az azt ismerő pásztorok már régen eltávoztak az élők sorából.

A szűcsművészek a magyar népi díszítőművészet talán legzűcsdagabb forrását alkotják, melyből egyszerű rajzaival, bámulatosan pontos színezésével senki nálánál többet nem örökített meg. A szűcsművészeknek azonban van még egy nagy jelentőségük: ihletből, kiindulási pontul szolgáltak a XIX. század sok szabad rajzú hímzése számára. Így többek között a matyó hímzéseket aligha lehet másképpen megérteni, minthogy azok a múlt század második felében éppen a szűcsművészek gyakorolták a legnagyobb hatást. „Mintakincsük a hagyományozott régi szűcs- és szűrtmotívumok továbbfejlesztése, hozzáéve még a saját fantáziájuk motívumait” — állapítja meg DAJASZASZYNE DIETZ Vilma egyik munkájában (Adatok a matyó íróasszonyok életéhez. Ethnographia 64/1952., 142.). Így tehát DOROGI Márton a szűcsművészek köréből összegyűjtött hatalmas anyaga nemcsak ezt a népművészeti ágat, annak történetét világítja meg, hanem a szabad rajzú hímzések általános kutatásának kiindulási alapját is nagymértékben kiterjesztette. Ezzel a lehetőséggel az eljövendő kutatás még sokszor fog élni és munkásságára hivatkozni.

Mindabból a sok-sok gyűjtésből, melyet DOROGI Márton egy dolgos

élet során felhalmozott, csak elenyészően kevés jelent meg. A kunsági kisbunda (Szolnok, 1962. Damjanich János Múzeum Közleményei, Szerk.: KAPOSVÁRI Gy. 8—9. sz.) egy nagyobb feldolgozás egy fejezete, melyből részletek máshol is jelentek meg. Így pl. Népi bőrkikészítés a Nagykunságban (Jász-kunság 1956. 113—116.), de ennek az alapmunkájának eredményeit máshol is felhasználta, és azt egy egész könyvvé terebélyesítette. Erről írta egyik levelében mintegy másfél évtizeddel ezelőtt: „A hajdúsági és nagykunsági bőrviselet c. könyvem, bár elfogadta az Akadémia Népr. Bizottsága, nem sikerült kiadni költségese volt miatt. Ugyanis rengeteg színes tábla volna hozzá. Ajánlották a Corvinát, azonban nekik még nem mutattam. Gondolom, itt le kellene a szöveget rövidíteni.” Sajnos ez a könyv sem látott napvilágot mind a mai napig, pedig igen nagy szükség lenne rá.

Gyűjtésében, kiadványaiban rendkívül modern szempontokat alkalmazott. Így megpróbálta meghatározni azokat az elemeket, melyek a magyarsággal együtt élő nemzetiségek bőr- és szücsmunkáit jellemezték (Adatok a szarvasi szücsmesterséghez. Gyula, 1960. A Gyulai Ferenc Múzeum Kiadványai, Szerk.: DANKÓ Imre. 13. sz.). Tudta azt, hogy az egyes kiemelkedő alkotásokat nem névtelen alkotók hozzák létre, hanem olyan nagy tehetségű egyéniségek, akik a szücsmesterség mintakincsét nemcsak ismerték, hanem azt továbbfejleszteni is tudták. Ezeknek a meghatározó nagy egyéniségeknek a felkutatását tartotta egyik legfontosabb feladatának. Így ismerhettük meg a kisujszállási Gaál Sándor, a kunhegyesi Szabó Pál, Imre, Lajos, a kunmadarasi Üstökös Sándor, a szarvasi Lapis Pál és mások egyéni, de a többiekre ható stílusát. Ez az „egyéniesség-kutatás” lehetővé tette a fejlődés, a közelebbi és távolabbi kapcsolatok megértését, és DOROGI Márton volt az, aki e fontos kutatási területen az első lépéseket a szücszhímzésekkel kapcsolatban megtette.

Már csaknem két évtizeddel ezelőtt úgy érezte, és joggal, hogy a Nagy-Sárrét, a Nagykunság és a Hajdúság öt érdeklő kérdéseit annyira ismeri, mint még senki előtte. Ekkor írta hozzám a következőket: „Tervem különben az, hogy a magyarországi bőrviseleteket monografikusan feldolgozom.” Egyre-másra járta a kisebb-nagyobb múzeumokat, feldolgozta a Néprajzi Múzeum hatalmas gyűjteményét is, működését Tiszántúlról a Dunántúltra is áthelyezte. Sok olyan megfigyeléssel tárgalt látóköre, amit eddig senki nem fedezett fel, s ezért kértem, hogy ezeket a tapasztalatait foglalja össze, adja közre. Ekkor írta a következőket (1973. április 12.): „Azt szeretném csinálni, amit Te is kívánasz, hogy gyűjtéseimből még összehozzak néhány dolgozatot. Ez nem fog könnyen menni, mert a nyáron volt egy infarktuszom, ami megcsappantotta erőmet. Sajnos mindig csak a kiméletes életmódot hangsúlyozzák, de talán valamennyire rekonstruálódnom.”

A feladatok pedig éppen ebben az időben sokszorozódtak meg. Így felkérték, hogy a Magyar néprajzi lexikonban a bőrről, a bőrházattal és díszítéssel kapcsolatos szócikkeket írja meg. A *bőrmellény, bőrmunka, bőrnadrág, bőrruha, elejbőr, kacagány* (erről külön tanulmányt is írt) stb. az ő gazdag ismeretét adja közre. A készülő új Magyarország néprajzának nemcsak előmunkálataiban vett részt, hanem rá várt volna a bőr és bőrruha megírásának feladata is.

Ismerve hatalmas összegyűjtött anyagát, ismerve a már megírt-megszerkesztett tanulmányokat, mégis ARANY Jánossal kell felsőhajtanunk: „Mily temérdek munka várt még...” Igen, de temérdek maradt utána, és nemcsak emléke, de a néprajztudomány érdeke is azt kívánja, hogy

mindaz, ami már feldolgozva készen áll, folyóirataink, évkönyveink hátsólapjain, illetve önálló könyvként, füzetként minél hamarabb megjelenjék, ilyen egységbe nem foglalható feljegyzései, rajzai, színes lapjai adat-közlésként lássanak napvilágot például a Néprajzi Közlemények egy vagy több köteteként. Sajnos már eddig is többfelé találkoztam, illetve hallottam kinnlevő kéziratokról, olyanokról is, melyek az utóbbi hetekben kelték vándorútra. Bizony jó lenne, ha a teljes hagyaték pontosan leltározva, valamelyik közgyűjteménybe kerülne, mert elkallódástól, illetéktelen felhasználástól csak így lenne megvédve, illetve így lehetne biztosítani azok terszserű kiadását.

Medgyessy-kiállítások külföldön

1981-ben először Varsóban (Sz. Kürti Katalin), majd Szófiában (Sz. Kürti Katalin) és Sumenben (Dankó Imre) rendeztünk és mutattunk be Medgyessy centenáris emlékkiállításokat.

***

László Gyula érdekes kiállítása

László Gyula, a honfoglaló magyar nép régésze, akit tavaly köszöntöttünk 70. születésnapja alkalmából (1910. március 14.) érdekes kiállítással mutatkozott be Szolnokon. *László Gyula*, mint tudjuk, nemcsak régész, hanem kiváló festő, grafikus is; művészettörténész. A *Honfoglaló magyar nép élete rajzokban* című kiállítását Szolnokon, a Damjanich János Múzeumban, a szolnoki festők nesztora *Chiovini Ferenc* nyitotta meg, 1981. február 20-án. A rajzok honfoglaló eleink mindennapi életét örökítik meg a régészet hitelességével, a hihetetlenül finom grafikus magas fokú kifejezőképességével. A rajzokon méltán sorakoznak, egyrészt honfoglalás sikerű kiállítás anyagából könyv is készül. Bizunk benne, hogy a kiállítást Szolnok után Debrecenben is bemutathatjuk.

***

Műemlékegyüttes Kunhegyes főterén

Kunhegyes központjában, a nagyszerű, műemlék református templom mellett áll az úgynevezett *Sóház*. Az elhanyagolt, földszintes, T-alaprajzú, barokk épületet a Műemlékfelügyelőség irányításával felújították. A ritka szépségű épület a jövőben közművelődési célokat fog szolgálni. A *Sóház* a református templommal együtt érdekes és értékes műemlékegyüttest alkot.

IDEGENFORGALOM ÉS FOLKLORIZMUS*

DANKÓ IMRE

Az idegenforgalom a XX. század terméke, jól szervezett és jól jövedelmező, több tényezőtől álló iparág. Mint iparág szolgáltatás jellegű, és nem egyenletesen terjedt el a különböző területek, népek, népcsoportok között. Ugyancsak a szolgáltatás természetétől függően az idegenforgalomban bizonyos ciklikusság, szezonális jelleg is megfigyelhető. A szolgáltatás tartalmát tekintve többféle idegenforgalmi módot és formát különböztethetünk meg. Sok idegenforgalmi szolgáltatás üdülést, pihenést, szórakozást nyújt, mások kirándulás, utazás jellegűek, és általános tájékoztatást kívánnak nyújtani a meglátogatott területről, annak lakosságáról, intézményeiről, kultúrájáról. Igen gyakoriak a *szakmai* idegenforgalmi alkalmak, amikor is egy bizonyos helység vagy egy bizonyos intézmény, üzem, iskola, kiállítás, árubeutató, vásár, előadás vagy előadás-sorozat stb. megismerése, a rajtuk való részvétel, az ezeken a helyeken folyó munka, az alkalmazott módszerek, eredmények tanulmányozása képezi a szolgáltatást.

Az idegenforgalom, bármily természetű legyen is az, etnológiailag *migrációnak* és *áruccserének* fogható fel. A migrációnak több fajtája van: ismerünk *időszaki*, *egyszeri*, *ismétlődő*, *hosszabb-rövidebb ideig tartó* és *végül helyváltoztatást* (elváándorlást, áttelepülést) *eredményező* migrációs formát is, az idegenforgalomban részt vevő embereket illetően. A migráció tartalmát tekintve is több migrációs folyamatot különböztetünk meg. A migráció jelentheti egyes emberek, családok, különböző csoportok (például iskolai csoportok stb.) aktív részvételét az idegenforgalomban, azaz azt, hogy elmennek valahová hosszabb-rövidebb időre. Az idegenforgalomban van egy *passzív*nak éppen nem mondható — jobb híján nevezzük őket mégis így — részt vevő fél is, ti. azok az egyes emberek, családok, különböző csoportok, népek, népcsoportok, az idegenforgalom és intézmények szakemberei, akiket meglátogatnak, akik *fogadják* az idegenforgalom aktív résztvevőit. Az idegenforgalomban való részvétel, illetve az eredeti helyről való kimozdulás, az üdülés, a kirándulás, a tapasztalatcsere, netalán árucseré, kereskedelmi tájékozódás stb. alatt szerzett érzelmi ráhatások, ismeretek, élmények, tájékozódás elősegítheti a helyváltozást, az áttelepülést is. A migráció sajátos formája az *áttelepülés*.

Azonban nemcsak az emberek vehetnek részt a migrációban, hanem a különböző termelvények, termékek, a legkülönbözőbb módszerek, formák, általában a kulturális tényezők is. Az etnológia úgy tanítja, hogy a migráció mind az aktív, mind a passzív résztvevők számára jó lehetőség, alkalom általában a kultúrájuk, a kultúra egésze, illetőleg egyes kulturális tényezők átadására, átvételére, elterjesztésére és módosítására.

* Előadás. Elhangzott angol nyelven a Dunamenti Folklor Fesztivál tudományos ülésén, Kecskeméten, 1991. július 24-én.

Az idegenforgalom másik etnológiai arculata az *áruccsere*. Az áruccsere folyamata az idegenforgalomban igen változatos módon, nagyon összetett formákban jelentkezik. Úgy tűnik, hogy az idegenforgalom passzív résztvevői, a fogadók az *eladók*, míg az idegenforgalomban részt vevők, az aktív résztvevők a *vevők*. Az áruccsere igen sokszínű, komplex módon jelentkező folyamat, amely magában foglalja az *utazást* magát (a legkülönbözőbb utazási eszközökkel, egyedül, két-három fővel vagy csoporttal), az *ellátást* (ugyanis csak a legváltozatosabb helyeken, módon), de mindenekelőtt azokat az *ismereteket*, *tájékozódást*, amit az idegenforgalomban részt vevők szereznek.

A népelet, a folklór az idegenforgalom szolgáltatásjellegéhez kapcsolódik. Az idegenforgalmi szolgáltatások lényege bemutatni, megismertetni valami jellemzőt, sajátost, csak ott megtalálható, a meglátogatott terület, település, településcsoport, város, ország, nép, népcsoport, illetve intézmény életére, múltjára és jelenére vonatkozóan. Magától értetődőnek mondható, hogy a néprajz, a folklór iránti érdeklődés fokozódásával egyenes arányban nőtt, és nő napjainkban is, az idegenforgalmi szolgáltatásokban a meglátogatott helység, tájegység, népcsoport népeletének folklórra bemutatásának jelentősége.

A migráció természetéből következik, hogy az idegenforgalom mind aktív, mind passzív résztvevői akkor is szereznek bizonyos ismereteket, tájékozódást a meglátogatott helység, tájegység, ország, népcsoport, illetve fordítva is, a látogatók kultúrájáról, ha erre tudatosan nem törekednek, ha nem néprajzi, folklórcélú idegenforgalmi alkalom találkoznak is. Sőt nemcsak ismereteket szereznek, tájékozódnak, hanem öntudatlanul is átvesznek, hazavie vagy otthagya elterjesztnek és átalakítanak bizonyos népeletbeli tényezőket, kulturális motívumokat. Az ilyen öntudatlan népeletbeli tájékozódás, ismeretszerzés folkloralóddá *véleményt*, közvéleményt alakít ki a kérdéses helységről, népcsoportról, országról, népről, intézményről, életmódról. Ez a vélemény, ami jöllehet állandó változásban van, mindig tartalmaz bizonyos *állandó* tényezőket (sztereotípiákat) is. A vélemény voltaképpen somnás *jellemzése* a megismert városnak, tájnak, népek, népcsoportnak.

Az idegenforgalom passzív résztvevői, a meglátogatottak, a fogadók, részben önkéntlenül, de nagymértékben tudatosan is befolyásolni akarják az idegenforgalom aktív résztvevőit által kialakítandó véleményét. Ez a *vélemény* — ami magatartást, minőséget, értékrendet, formavilágot jellemez — azokon a tapasztalatokon, ismereteken, tájékozódáson és élményeken alapul, amiket az idegenforgalom aktív résztvevői útjaik során önkéntlenül vagy tudatosan szereztek. Minthogy az idegenforgalmi szolgáltatásban is csak akkor eredményes, hatásos, ha a látogatók sajátost, a helységre, népcsoportra, a helyi kultúrára jellemzőt tud nyújtani, mutatni; az intézményesített idegenforgalom különleges kapcsolatban áll a *helytörténettel*, a helyi *miemlékvédelemmel*, *képző- és iparművészettel*, illetve a *népelettel*, a *folklórral*. Minthogy az intézményesített idegenforgalom tudatában van ennek, ezért a maga hatáskörében mindent elkövet, hogy tényleg mást, különlegest, véleménye szerint a kérdéses terület, népcsoport életére, kultúrájára jellemzőt mutasson be. Nem akarok most kitérni az ezen a téren tapasztalható zűrzavarra, a gyakran nemcsak helytelen és tudománytalan, eredményében félretájékoztató gyakorlatra. Mert bár igen sok kár származik ezekből, mégsem ezek a jellemzők, hanem a helyes, a valóságnak megfelelő tájékoztatások. Mindössze azt említem meg, hogy általános hiba ezen a téren, hogy az idegenforgalom szakszervei,

szakemberei nem veszik figyelembe a történetiséget, s legjobb akaratral is egy múltbeli, sokszor korban közelebről meg nem határozott, ma már nem élő kultúrát vagy kultúrjelenséget propagálnak. Ez a körülmény olykor-olykor még a szakemberek számára is megtévesztő, de mindenképpen félreinformálja az átlagos látogatókat, akik viszont éppen a közvéleményt alakító tömeget alkotják.

Az intézményesített idegenforgalom éppen ezért értetlenül áll a kultúra integrációjával szemben. Ugyanis a mindinkább nagy területekre, több népre, népcsoportra nézve egységes, azonos kultúrával, mert az ipari és tudományos forradalom utáni időszak társadalmi és kulturális fejlődésével, a civilizáció vívmányainak általános elterjedésével mindinkább elesik attól, hogy az idegenforgalomban részt vevőknek *sajátost, egyéni*, egy településre, népcsoportra *jellemzőt* tudjon mutatni, szolgáltatásként adni. Ezért az intézményesített idegenforgalom megrendezi, elkészíti a *sajátost, a jellemzőt*; egyszóval a *folklorizmust* hívja segítségül.

A fentiek elmondásával arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy az idegenforgalomnak a folklorban, a folklorizációban a folklorizmusban igen nagy szerepe van. A néprajztudomány nagy mulasztást követne el, ha nem tisztázná ezeket a kérdéseket, és az idegenforgalom adta lehetőségeket nem használná fel egy-egy kultúra vagy kulturális jelenség helyes, a valóságnak megfelelő megismerése, illetve megismertetése érdekében.

Julow Viktor emlékezete

Julow Viktor, a Kossuth Lajos Tudományegyetem tanára, 1982. január 15-én elhunyt. A nagy tudású irodalmár korábban a Déri Múzeum munkatársa is volt; mint első irodalmár-irodalomtörténetész muzeológusunk létrehozta a Déri Múzeum irodalmi gyűjteményét. Módszertanilag is újat alkotott: kidolgozta az irodalmi-irodalomtörténeti muzeológia módszertanát. Nemcsak emlékeztet, hanem sokáik példaként szolgáló irodalmi kiállításokat rendezett. Fő kutatási területe a felvilágosodás korának irodalma, Csokonai, Fazekas és Földi életének és munkásságának vizsgálata volt. De más kérdésekkel is foglalkozott, sőt mint jeles műfordító is ismert volt. A Csokonai kritikái kiadás befejezését nem érte meg, a Fazekas kritikai kiadás redakciójának megjelenését is halála utáni időre esett. Tanácsaival, hatalmas tudásával ott állt a Debreceni Irodalmi Múzeum állandó kiállítása tervezésénél, kivitelezésénél is. Múzeumunkhoz mindhalálig szoros kapcsolatok fűzték, mi továbbra is munkatársunknak tekintettük. Halála fájdalmas vesztesége múzeumunknak is.

***

Vezető készül a Bocskai István Múzeum állandó kiállításához

A múlt évi múzeumi hónap során megnyílt hajdúszoboszlói helytörténeti állandó kiállításához, a kiállítást rendező *dr. Juhász Imre* vezető készíti. A nagy érdeklődést kiváltó kiállítás látogatottságát, hatását bizonyára fokozni fogja a vezető.

ADATOK DEBRECEN MÁSODIK REFORMKORI ÓVODÁJÁNAK MEGSZERVEZÉSÉHEZ

VARGA GÁBOR

A reformkori ellenzék haladó képviselőinek — Kossuth Lajos, Wesselényi Miklós, Vasvári Pál, Szentkirályi Móric — óvodapártoló állásfoglalása nem kis szerepet játszott az óvodaiügy mozgalommá válásában. A reformkor második felében ennél fogva több mint hatszor annyi intézmény nyílt meg, mint az első periódusban.

E nagy óvodaelépítési lázban nyitotta meg Debrecen városa is 1844. aug. 5-én első óvodáját, amely hamarosan újabb létesítése követett. Így Debrecen is azon kevés magyar város közé tartozott a szabadságharc előtt, ahol több kisgyermekintézmény működött.

A második reformkori óvoda szervezésében a református egyház vezetői jeleskedtek. A fő érdem *Zagyva Imre* ispotályi prédikátora. *Zagyva Imre* 1809. nov. 5-én Debrecenben született. Kollégiumi tanulmányai után Békésen nevelősködött, majd 1836-tól a berlini egyetemen tanult, 1837-től a városban lelkészkedett. 1882. febr. 13-án halt meg.

Az intézmény megteremtéséhez szükséges pénzalapot neki sikerült előteremteni. Úgy látta, hogy a koldusok számára kiosztott ún. alalmaznapénczek túlságosan magasak. Akik kapták, magartatásukkal sem szolgálnak rá ennyi összegre. „Sokkal inkább napirenden van közöttük a részegeskedés, mint annak előtte; hogy tehát ezen erköltsi rossznak eleje vetessék: javasolván mind az ispotálybeli árvák, mind a vidékbeli szegényebb sorsú szülők gyermekei erköltsi nevelítésének eszközöltetése végett az alalmazna-felesleget, vagyis 1000 Wforinton felüli évenként begyűlendő Summát egy Kisdédóvó Intézet felállítására fordíttatni.”¹²

Javaslatát átgondoltságát mutatja, hogy megvonta az óvoda tárgyi feltételeire vonatkozóan is: „Szállásul az öreg dékány eddigi laka, testgyakorlati tétel ugyanennek a kiskertje, a parochiális ház kertjének hozzá szakasztandó egy harmad részével együtt szolgálhatna. A szükséges tűzfűtőanyag, úgy a gyermekek játékaikhoz, székkekhez stb. megkivárató anyagok megrendelése a Nemes Vároستól reményelhető.”¹³

Az egyháztanácshoz írott előterjesztéséből önzetlenségére is fény derül, ugyanis kötelezte magát, hogy a kisdédóvó fizetéséhez élete végéig 10 p. forinttal hozzájárul.

Ajánlatát az egyháztanács „előismerő méltánnyal” fogadta. Annak érdekében, hogy szakképzett kisdédóvóval működtethessék az intézményt, az egyháztanács elrendelte még 1843-ban a Kisdédóvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület pénztárába 100 forint befizetését.

A szervezés nyomán pár hónap múlva sikerült feljött találniuk az óvodai nevelő személyére. Fodor Sándor, a kollégium hatodéves diákja a vállalkozó. 1844 márciusában erről a következőket olvashatjuk az egyháztanács jegyzőkönyvében: „Az egyház gyűlés által elfogadódik, hogy a nevezett ifjút kiképezetése tekintetéből a pesti kisdédóvó intézethez bő-

vebb tanulmány, s tapasztalás megszerzése végzett, bizonyos meghatározandó költséggel ellátva minél előbb felküldeni kellene.”¹⁴

Az egyházi vezetés az óvodaszervezés munkájára külön bizottságot küld ki. Tagjai: Derecskey József egyházi aligondnok, Joó József és Vas Benjámín esküdtek, valamint Jeney József iskolai pénztáros. Munkájuk nyomán Fodor Sándort maga Szoboszlai Pap István püspök ajánlja be a pesti képezde igazgatójának.

Az óvoda szükségességét, a megnyitás iránti nagy várankozást felismerve, Zagyva Imre még Fodor Sándor kiképzése előtt szeretne volna megnyitni a kisgyermekintézményt. Nevelőnek addig segéd-kisdedóvóként egy hetedéves diák felvételét javasolta. Egyben közölte, hogy „az intézet helyül választott dékáni laknak alkalmazása és az udvarnak kitűzött tér elkerítettése még e hónapban munkába vétetne.”¹⁵

Az egyháztanács ülése a megnyitásban nem egyezett bele: „Halasztani jobbnak látván azt azon kevés időmúltára, amidőn a magát kiképezendő oktató szerzett tapasztalat után alakítandó elemi modorba kezdheti.”¹⁶

Dicséretes, hogy a szakszerűség igénye miatt volt erejük útját állni a képesítés nélküli nevelő alkalmazásának. A várankozási időre viszont elrendelték az épület és az udvar célnak megfelelő átalakítását.

Minden bizonnyal Zagyva Imre fenti óvodanyitási szándékát értelmezhetné Herpay Gábor tévesen, aki az iskolai óvoda nyitási dátumát 1844. április 12-re tette közleményében.¹⁷ Herpay adatának ellentmond az országos nyilvántartás adata is. E szerint 1845. április 28-án nyílt meg, s ez egyben hazánk 59. óvodája volt.¹⁸

Az 1844-es év mindenképpen téves. Hiszen Herpay is, az egyháztanácsi jegyzőkönyv is azt állítja, hogy Fodor Sándor tanulmányait 1844 tavaszán kezdte el Pesten. Az óvóképző elvégzése — mint tudjuk — a reformkorban is csak két esetben volt rövidebb egy évnél. Ez a két jelölt viszont egyetemi előképzéssel rendelkezett.

Ugyanancsak az 1845-ös megnyitást teszi valószínűvé Zagyva Imre 1845. február 8-án kelt hivatalos jelentésének alábbi részlete:

„A kisdedóvó épület azon állapotba jutván, hogy ezen intézet óvója benne lakik, az egyházi tanácsnak ezen Intézet megnyitására beleegyezését, s egyzersmind azt kérem, hogy a belvárosi kisdedóvóval közölt jótétemény az iskolai kisdedóvóra is — pénzfizetésén kívül — terjesztessék ki.”¹⁹

Az egyháztanács méltányosnak tartotta, hogy Fodor Sándor kisdedóvó javadalmazása ne maradjon el az állami óvoda vezetőjétől.

Az iskolai óvoda első vezetője mellett dajkaként Nébelthan József né tevékenykedett. Számára az épületben szerény lakást is biztosítottak.²⁰

A második reformkori debreceni óvoda megnyitása azt mutatja, hogy a református egyház vezetői is haladó törekvésként értelmezték a Kisdedóvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület felhívását; s mindent megtekintve annak érdekében, hogy a 3–6 éves gyermekek nevelés-gondozása-oktatása eredményesebb lehessen. A két debreceni reformkori óvoda példája kisugárzott a város környezetére is. Hamarosan újabb óvodák létesültek Tégláson, Püspökladányban, s megindultak a szervezés előmunkálatai az akkori Hajdúkerület székhelyén, Hajdúböszörményben is.

JEGYZETEK

- 1 Az első debreceni óvoda megnyitásáról az Ovodai Nevelés 1980. 7–8. számában emlékezünk meg.
- 2 Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban TREKLT.) egyháztanácsi jegyzőkönyvek 1343. dec. 26. 65. l.
- 3 Ugyanott 65. l.
- 4 TREKLT. egyh.-tan.-ülési jegyzőkönyvek 1344. márc. 10. 7. o.
- 5 Ugyanott 1344. ápr. 14. 13. o.
- 6 Ugyanott 13. o.
- 7 Dr. Herpay Gábor: A debreceni református iskolai története 1626–1929. = Debrecen, 1929. 114. o.
- 8 Rapos József: A köz- és alapszervezés múltja és jelene = Pest, 1868. 103. o.
- 9 TREKLT. egyh.-tanácsülési jegyzőkönyvek, 1345. február 23. 39. o.
- 10 Ugyanott 1345. szept. 7. 122. o.

UJVÁRY ZOLTÁN ÉVFORDULÓJA

DANKÓ IMRE

A félévszázados évforduló az emberek, különösképpen a tudományos kutatók életében olyan szakaszt jelent, amely alkalmat nyújt egy rövid áttekintésre, a megtett életútra való visszaillesztésre. Folklorikusatunk debreceni egyetemi tanára, a Múzeumbaráti Körünk áldozatkész tagja, *Ujváry Zoltán* ötven éve született (1932. január 25. ó, s első folklor tanulmánya éppen huszonöt évvel ezelőtt jelent meg. Munkássága a folklor szinte valamennyi területét érinti. Különösképpen jelentős az az eredményei, amelyeket a szokáskutatás, a kultuszok, a népi dráma vizsgálata terén ért el. Az agrárkultuszokról írt szintéziséért a folklorkutatók legnagyobb nemzetközi díját, a Pitre-díjat kapta meg, 1969-ben Palermóban. Cikkek, tanulmányok sokaságát publikálta, s tudományos életpályájának negyedszázada alatt mintegy tíz önálló munkája, köteve jelent meg. Most van megjelenés alatt egy több mint ötven éves könyve a színhátekokról, maszkokról, és befejezés előtt áll szólásgyűjteménye. Jelentős eredményeket ért el a tudományos kutatás, valamint az oktatómunka szervezése terén. Irányításával az egyetemi hallgatók monográfiák készítésében vesznek részt, akiknek a tudományos munkára való felkészítését a legfontosabb feladatának tekinti. Kiadványsorozatokat szerkeszt, tanulmányok, könyvek, doktori, kandidátusi értekezések írására buzdítja tanítványait, munkatársait, s fáradhatatlanul foglalkozik minden olyan dologgal, ami a magyar népi kultúra ügyét szolgálja. Ehhez a munkához kívánunk továbbra is jó egészséget és alkotó éveket!

NÉPRAJZI ELŐADÓI KONFERENCIA DANKÓ IMRE 60. SZÜLETÉSNAJJA TISZTELETÉRE 1982. JANUÁR 22-ÉN

LOVAS MÁRTON

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Hajdú-Bihar megyei szervezete és a Déri Múzeum Baráti Köre 1982. január 22-én, pénteken a Kőlcsey Ferenc városi-megyei Művelődési Központ konferenciatermében nép-

Balassa Iván Dankó Imrét köszöntő előadását tartja

rajzi előadói konferenciát rendezett dr. Dankó Imre, a Hajdú-Bihar megyei Múzeumi Szervezet igazgatója, múzeumbaráti körünk ügyvezető al-elnöke, a Múzeumi Kurír szerkesztője tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából.

A konferenciatermet zsúfolásig megtöltő, az egész országból összejött közönség előtt lezajlott előadói konferencia két részre tagolódtott. Az első részben dr. Selmeczi László, a Művelődési Minisztérium múzeumi osztálya vezetőjének elnökletével a tulajdonképpeni néprajzi előadói konferencia négy előadása hangzott el. Mind a négy előadás szorosan kapcsolódott dr. Dankó Imre néprajzkutatói-muzeológusi munkásságához. Dr. Fűzes Endre A népi építészeti kutatásának főbb kérdései; dr. Andrásfalvy Bertalan Az árucseré mint a kultúra egyik meghatározója; dr. Varga Gyula A néptánc kutatás helyzete Magyarországon és megyénk néptánc hagyományai; dr. Ujváry Zoltán A folklór migrációjáról a Kárpát-medencében címmel tartott előadást. Az előadói konferencia második részében dr. Dankó Imre köszöntésére került sor. Dr. Balassa Iván ismertette dr. Dankó Imre életútját, muzeológusi és néprajzkutatói munkásságát. Hangsúlyozta a jubiláns szervezőkészségét, kiadói tevékenységét. Dr. Balassa Iván köszöntő előadása után számosan üdvözölték dr. Dankó Imrét, több írásos üdvözlőt az elnöklő dr. Selmeczi László olvasott fel. Múzeumbaráti körünk részéről dr. Bán Imre elnök köszöntötte a jubilánst. Az üdvözlések során dr. Balassa Iván átadta dr. Dankó Imrének a tiszteletére szerkesztett és kiadott *Néprajzi tanulmányok* bekötött korrektúráját.

Az előadói konferencia négy előadását a Múzeumi Kurír jelen számában közöljük.

Az elnöklő Selmeczi László osztályvezető az üdvözlő levelekből olvas fel

DANKÓ IMRE HATVANÉVES

BALASSA IVÁN

Biztosan találkoztunk már előbb is, de számomra az a kép maradt meg, amikor 1951. augusztus 20-án Túrkevéen, a termelősövetkezesi múzeum felavatására a népgyűlés közönségével vonult végig a városon. Majd képek sorakoznak arról az egy évről, amit Sárospatakon a Rákóczi Múzeumban együtt töltöttünk, jártunk a falvakat, rendeztük a kiállításokat, és barátokká váltunk. Mindezt csak azért bocsátom előre, mert érzékeltetni szeretném, ha igyekszem is tárgyilagossá lenni, de az — előre tudom — nem minden esetben fog sikerülni. Ezt pedig becsületesebb bevallani, már csak azért is, hogy az utókor ezt figyelembe véve használja fel a muzeológia, a néprajz történetében az alábbi sorokat.

Magam, de mások is sokszor mondták Dankó Imrénél, hogy nyugtalan természetű, és ez túlságosan is jelentkezett fél országot átfogó vándorlásaiban. Most, mikor életútját alaposabban áttekintetem, sok mindent megértettem, hiszen nagyon nehéz körülmények között nőtt fel. Edesapja mézárósság, és éppen úgy, mint edesanyja, szülő nélkül maradt, szétesett családból származott, akik maguk erejére utalva nagyon keservesen küszködtek, előbb Budapesten, majd Kunszentmiklóson. Dankó Imre 1922. január 22-én, Budapesten született ugyan, de csakhamar Kunszentmiklósról került, és ez a környezet gyakorolta rá a legnagyobb hatást. A nagy múltú gimnázium, a kiváló tanári kar sokat segített abban, hogy jól képzett, de különösen sokat olvasott ifjúként tette le az érettségi vizsgákat, és elhatározta, hogy magyar—angol szakos tanári képesítést szerez.

Anyai ágon hajdúsági lévén, ez indította arra, hogy a debreceni egyetemen 1941-ben kezdje meg tanulmányait, de egy év múlva már a budapesti egyetemen találjuk, ahol könnyebb megélhetést remélhetett. Már a gimnáziumban is, de különösen az egyetemen teljesen magára utaltan, sokszor szüleit is segítve, tanult. Részt vett a Györfly Kollégium megalapításában, sőt 1942-ben arra is megbízást kapott, hogy Debrecenben szervezzen hasonló intézményt. Betegsége, gyenge szervezete megmentette a katonai szolgálat alól, de tanári és doktori oklevelet már csak a felszabadulás után szerezhetett.

Bár mindig a kutatói, muzeológusi pálya vonzotta, az éppen megszerzett tanári oklevelével a hajdúnánási gimnáziumban vállalt állást, és itt készítette el doktori disszertációját a debreceni kollégium partikularendszeréről. Három év múlva már Kecskeméten igazgatóhelyettes, majd ugyanezt a tisztelet tölti be Szentendrén, ahonnan 1950 őszén az éppen alakuló túrkevei gimnáziumba ment át, majd annak igazgatója lett. Mint tanár és igazgató is, jeles munkát végzett, hiszen az elsőik között kapta meg a Kiváló Tanár elismerő kitüntetését.

Túrkeve fordulópontot jelentett életében, mert munkatársaival és a

Karcagi Múzeum segítségével létrehozta az ország első termelősövetkezesi múzeumát, melynek 1953-ban, odahagyva a tanári pályát, igazgatója lett. Itt kezdődött hát csaknem három évtizedes múzeumi működése, ahova ma is szívesen visszajár, és szerkeszti a tízévenként megjelenő Túrkevei Múzeum emlékkönyvét. 1954-ben már a sárospataki Rákóczi Múzeumban tevékenykedik, ahonnan három év múlva Bajára, a Türr István Múzeumba távozik. 1959-től a gyulai Erkel Ferenc Múzeumot igazgatja. Bár nem sok időt tölt egy-egy helyen, de munkájának nyoma gyűjtéseiben, állandó és időszakos kiállításokban egyaránt megmaradt. Igazában azonban a múzeumi kiadványokat kedveli, és egyre-másra jelentette meg azokat mindenütt, ahol megfordult. Így a Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzeteit indította el, majd a 7. számig együtt szerkesztettük, a későbbiek magam gondoztam, hiszen akkor már a bajai Türr István Múzeum kiadványainak szerkesztésében vett részt. Legnagyobb vállalkozása a Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai című, 65 számot meghaladó sorozat, mely a békési táj helytörténetének egyik megbecsült, fontos forrása.

1963-ban meghívták a pécsi Janus Pannonius Múzeum igazgatójának, mely egyben a Baranya Megyei Múzeumok igazgatóságát is jelentette. Szervezőképessége itt minden eddiginél nagyobb teret kapott. Új épületeket szerzett, számos állandó és időszakos kiállítást szervezett, falumúzeumokat hozott létre munkatársaival (Egerág, Tormás, Sellye). Eddig nem tapasztalt lehetőség kínálkozott a kiadványok közzétételére, szerkesztésére is. A Janus Pannonius Múzeum évkönyveit igyekezett rendszeresen megjelentetni, de emellett megindította a Dunántúli dolgozatok című sorozatot, és Múzeumi Körlevél címen tájékoztató folyóiratot adott ki.

Bármennyire sikeresnek is mondható pécsi működése, mégis vágyott arra a vidékre vissza, amit legjobban szeretett és ismert: a Tiszántúlra. Így amikor 1969-ben meghívták a nagy múltú debreceni Déri Múzeum és Hajdú-Bihar megye múzeumainak vezetésére, azt el is fogadta, és most így itt ünneplhetjük 60. születésnapját. Az elmúlt tizenkét év sok-sok munkát hozott, hiszen a háborúban megsérült Déri Múzeum épületét ez idő alatt állították véglegesen helyre, ami a teljes anyag kétszeri költözését jelentette. Az állandó kiállítások egész sorát kellett létrehozni, nemcsak itt, hanem a megye nagyobb múzeumaiban is (Hajdúböszörmény, Berettyóújfalui, Püspökladány, Hajdúszoboszló stb.), melyeknek egy részét előbb még meg kellett szervezni, vagy legalábbis megerősíteni. Ha aztán valahol, itt igazán sokat tehetett a kiadványok szervezése és szerkesztése terén. Hiszen olyan jeles kiadványsorozatot vett át, mint a debreceni Déri Múzeum évkönyve, melynek nemcsak terjedelmét, hanem tartalmi színvonalát is jelentős mértékben sikerült emelnie. Megindította a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok közleményeit, lehetőséget teremtett arra, hogy a berettyóújfalui és a hajdúböszörményi múzeumok kétevenként jelentkező tudományos eredményeivel. A Déri Múzeum szoros kapcsolatot tart a bolgár néprajztudománnyal, és ennek eredményeit a Bolgár tanulmányok füzeteiben olvashatjuk. A Múzeumi Kurír apró cikkeivel, híreivel ma legnívósabb ilyen jellegű múzeumi kiadvány az országban. A megyében megjelenő szinte valamennyi város- és falumonográfia megszerkesztésében részt vett valamilyen formában. Évfordulókrá megjelent könyveket adott ki. Itt csak a legfontosabbakat soroltam fel, de ilyen irányú szerteágazó működését szinte lehetetlen számon tartani. Múzeumi munkásságát országosan és Debrecenben is méltányolják és elismerik. Ennek bizonyítéka, hogy 1977-ben megkapta a legmagasabb muzeológusi kitüntetését,

a Móra Ferenc-emlékermet, míg Hajdú-Bihar megye legjelentősebb művelődésügyi kitüntetésével, a Bessenyei-emlékéremmel ruházta fel.

Amikor végigtekintünk ezen az életúton, akkor alig lehet elhinni, hogy emellett még kutató, tudományos feldolgozó munkára is maradt ideje. A magyar néprajz kutatói közül egyike a legtermékenyebbeknek, hiszen kisebb-nagyobb tanulmányai, közlései, könyvismertetések száma a hét-százat is meghaladja. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy rendkívüli gyorsasággal dolgozik, és ha egy téma elébe kerül, és az érdeklő, akkor azt a lehető legrövidebb idő alatt igyekszik megírni, a rendelkezésre álló adatok alapján. Így aztán érdeklődése rendkívül széles körű, de néhány szempontot mégis ki lehet benne tapintani. A teljesség igénye nélkül hadd említsem meg az alábbiakat.

Valahova mindenkinek kötődnie kell. Így kötődik DANKÓ Imre a hajdúsághoz, nemcsak édesanyja származása, hanem saját életútja is ennek bizonyítéka. Eppen ezért természetes, hogy jó néhány tanulmányában foglalkozik történetükkel, néprajzukkal. A hajdútelepek nemcsak a hajdúvárosokat foglalták magukba, hanem Dél-Bihartól egészen a Sajó-Hernád torkolatáig megtalálható nyomok. Ezt járta végig számos tanulmányában (A hajdúnánási Test-halom mondája) és a hajdúk eredete, Ethnographia, 1955; A Sajó-Hernád melléki hajdútelepek, 1955; A körösközbihari hajdúság, 1959; A hajdúk eredete és megjelenése Szoboszlón, 1975 és még sok más tanulmány), de figyelmét az egykori dunántúli hajdútelepek sem kerültk el. Ezekben a cikkekből sok-sok adat, megállapítás lappang, éppen ezért érdemes lenne majdan együtvé dolgozni őket.

De nemcsak a múlt, hanem a jelen is érdekli és érdekelte mindenkori. Ez nemcsak múzeumi munkájában, kiállítások szervezésében jutott kifejezésre, hanem kutató-feldolgozó munkájában is. Amikor az ötvenes évek első felében megindítottuk a jelenkor, a termelőszövetkezetek országos néprajzi kutatását, nemcsak az elsők között jelentkezett, hanem e kérdés vizsgálatát a mai napig sem hagyta abba. Még Túrkevény írta az első ilyen tanulmányát (A pusztatúrkevényi tanyaközpont élete, Ethnographia, 1955), de amerre csak megfordult, mindig nyitott szemmel figyelte az életmód nagy átalakulását. E munkája elsősorban Gyulán teljesedett ki, ahol Életmódbeli változások a dél-bihari síkság parasztságának életében címen írta meg kandidátusi értekezését. Ebben hatalmas anyag alapján vizsgálta azt az életmódbeli változást, mely e területen végbement, és a jelenkutatás számára módszerbeli tanulságokat is szolgáltatott. E munkája ugyan sok elismerést szerzett neki, egészében éppen terjedelme következtében mind a mai napig nem jelent meg.

A számos témakör közül úgy látszik, hogy a fazekasság is mindig vonzotta; nemcsak Gyulán, hanem Baranyában is vissza-visszatért e témakörhöz éppen úgy, mint a házépítés, lakásberendezés is mindig kedves témái közé tartozott.

Anélkül, hogy tovább kísérleteznék azzal, hogy néprajzi és helytörténeti munkásságát csoportosítani próbálnám, hadd szóljak arról a területről, ahol a legmaradandóbbat alkotta az árucserre néprajza, vagyis a piacok, vásárok történeti-néprajzi jellegű vizsgálata. E fontos és a magyar néprajztudományban meglehetősen elhanyagolt területtel először Sárospatakon találkozott, Gyulán már egy kis könyvecskét írt róla. Ettől kezdve helyi és országos vonatkozásban nem múlik el év, hogy e témakörből valami meg ne jelenjék tőle, és ma e kérdés legjobb szakemberének tartjuk Magyarországon. Ez megnyilatkozik abban is, hogy a Magyar néprajzi lexikonban az ilyen jellegű címszavak megírására kapott megbízást, és a

készülő új Magyarság néprajzában (ideiglenes cím) a piacokról, vásárokról szóló fejezet bemutatása is rá vár.

Ismereteit nemcsak tudományos kiadványokban adja közre, hanem előadásokban is. Így részt vesz az utánpótlás, a néprajzi muzeológusok képzésében, rendszeresen tart előadásokat nemcsak a múzeumban, hanem a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatban is. Itt a Hajdú-Bihar megyei néprajzi szakosztály elnöke, míg Budapesten az Országos Néprajzi Választmány tagja.

Úgy érzem, hogy még sok-sok mindent el lehetne és talán kellene elmondanom DANKÓ Imréről, de elegendőnek vélem, ha mégis egy ténnyel emlékeztetlek meg. Amikor egy, a tiszteletére kiadandó tanulmánykötet tervezését elkezdjük, 10–15 tanulmányra számítottunk. Valamennyiünk számára meglepetésül szolgált, hogy ehelyett majd hetven érkezett be. A magyar néprajztudomány munkatársai közül minél többen akarták így barátságukat, megbecsülésüket bizonyítani.

Befejezésül hadd álljanak itt ORTUTAY Gyula szavai, amit Opuscula Ethnographica című gyűjteményes kötetének előszavában írt DANKÓ Imréről: „A rövidebb egy helyben tartózkodások nem mindig engedték elmélyülést. Inkább kisebb, egy-egy kérdéskör részleteit vizsgáló cikkeket születtek. Különböző ismeretes, hogy a gyakorló muzeológia szinte polihisztorj erőfeszítést kíván. Hiába etnográfus valaki, valamelyest régésznek, történésznek és művészettörténésznek is kell lennie például egy olyan kis múzeumban, mint a gyulai. Noha írt történeti tárgyú tanulmányokat (főleg a hajdúkról) és művelődéstörténeteket, Dankó Imre néprajzkutató maradt.” Ezekkel a gondolatokkal köszöntöm Dankó Imrét 60. születésnapján, és kívánok neki erőt-egészséget, további eredményes munkát tervei, feladatai megvalósításához, megoldásához!

Bán Imre professor, Múzeumbarátai Körünk elnöke köszönti Dankó Imrét.

AZ ÁRUCSERE, A MŰVELTSÉG EGYIK MEGHATÁROZÓJA

ANDRÁSFALVY BERTALAN

Az árucserre látványos és a gazdasági élet mérésére legjobban megfelelő intézménye a vásár; a megtermelt javak kicserélésének meghatározott helye és időpontja.

A vásárok Nyugat-Európában kereskedő, vásártartó helyek kibontakozásához, városképződéshez vezettek, a városképzés legfontosabb összetevői voltak. A vásárok Magyarországon is jelentősek voltak már a középkorban, de városképző erejük messze elmaradt a Nyugat-Európában tapasztalttól. Elkésett fejlődés ez? Azon szemlélet szerint, mely az egész kelet-európai fejlődésben csak a nyugat-európai után kullogó másodást lát, igen. Bármennyire szép és mutatók érveivel és példázatokkal is tudják ezt egyesek alátámasztani, a gazdasági, a társadalmi vagy az eszmeifejlődés területén véleményem szerint alapjában hamis képről van szó, ennek részletezése azonban nem feladatunk most, és messzebb vinne kitűzött célunktól. A vásárok nálunk olyanok voltak, hogy nem mindenhol és egyértelműen vezettek a kereskedővárosok képzéséhez: számos neves vásárról tudunk, melyek falvakban, falvak mellett vagy azoktól is távol, lakatlan helyen, senkiföldjén tartattak, mint pl. a manapság is híres fekete-tói vásár Biharban, a gainai havasi vásár, vagy Baranyában a domolosi stb. Nyugat-Európában 2—3000 lakosú városokról tudunk, Magyarországon 20 000 lakosú falvakról. . .

A vásárok kutatásának jelentőségére éppen az ünnepelt, *Dankó Imre* hívta fel többször is a figyelmet, módszertani áttekintéssel és példaként bemutatott feldolgozásaival pl. a gyöngyösi, gyulai vagy a hortobágyi hidi vásárról. Ezen a csapáson nehéz is lenne valami újjal itt előhozakodni, hogy azzal figyelmüket lekösem. Ugyancsak az ünnepelt és még korábban *Kiss Lajos* többször is hangsúlyozta azt, hogy a vásár, a sokadalom, a szabadság milyen fontos szerepet kapott a parasztság kulturális életében: hírek, ismeretségek szerzésének alkalmai voltak, a szórakozásé, sokszor a kicsapongásig vitt vígságéi, ünnep, amit semmi más nem helyettesíthetett.

A következőkben két egymással összefüggő témáról kívánok szólni: árucserre vásárok nélkül és vásár árucserre nélkül.

Árucserre vásárok nélkül:

Magyarország, a Kárpát-medence jobbágyi, paraszti és szabad sorban levő köznépe, különböző népcsoportjainak XIV—XV. század óta két egymástól meglehetősen különböző gazdálkodási módját, magatartását figyelhetjük meg.

1. Jobb szó híján az egyiket nevezhetjük önellátónak, a másikat áru-termelőnek. Semmi esetre sem szabad azonban leszűkíteni az önellátást arra, hogy maga a paraszti háztartás, egy egység, egy család valósítja ezt meg.

2. Ez a viszonylagos önellátás nem célja, inkább következménye egy összetett, sokoldalú életformának, javakat szerző tevékenységnek és kiegyensúlyozott értékrendnek, mely szerintem a társadalmi fejlődés egyenes vonalába esik, de csak bizonyos jogi feltételek között maradhatott fenn helyel-közvetlenül napjainkig.

3. Semmi esetre sem szabad egyenlőségjelet tenni e gazdálkodási mód, életszemlélet és középkori elmaradottság közé — bár ennek részletezése ismét túlnőne lehetőségeinken —, de mindenesetre itt az ember belső élet-felfogásáról is szó van; mivel elégedik meg és mivel nem, milyen hiányokba nyugszik bele, s melyeket kívánja felszámolni, milyen igények kielégítését tartja a többenél fontosabbnak, miközben újabb és újabb igényei támadnak. Ha úgy tetszik, egy középkori tunyaság, mozdulatlanság, meglegedés és belenyugvás áll szemben egy újkori nyugtalansággal, ki-méletlen előretöréssel, növekvő igényekkel, tökégyűjtéssel. Amennyire el-ítélheti valaki az elsőt, ugyanúgy érezzük az „éhes”, a kielégíthetetlen fo-gyasztói társadalom környezetmocsokló, politikai, gazdasági hatalomvá-gyát is. Nem kívánok itt e két magatartás múltbeli és jövőbeli távlatai-val foglalkozni: nem új fogalmak ezek: *Max Weber*, *Toynbee* állítja szem-be ezeket az alapfűpusokat, és *Marx* ázsiai termelési módja mögött meg-húzódó nagyfokú stabilitásra is ez a magyarázat. E két magatartáshoz kapcsolható két típus és tájlag is elkülöníthetően jellemző területe meg-található a magyarországi parasztságon belül is.

A XIX. század végéig (néhány helyen anakronisztikus maradvány-ként szinte máig) az első, önellátó típus területe volt Közép- és Dél-Du-nántúl, a Felföld nagy része, Északkelet-Magyarország, Erdély nagyobb része, A második típushoz tartozott talán már a XV. század vége óta az Alföld, a Kisalföld egy része, Erdélyben a Szászföld, a Duna jobb partja néhány település, talán a Szerémség és a későbbi Bánság területe, vagyis az egységesebb, egyoldalúan kihasználható tájak, az áru-termelésre alkal-mas területek. Az utóbbi területen az árucserre legfőbb formája szinte ki-zárólagosan a *vásár*. Nem véletlen, hogy híres vásárokat ezen a területen emlegetünk.

Az első típust, az önellátó területet önkényesen elnevezhetjük áru-cserésnek, a másodikat vásárosnak.

A vásáros területet jellemzi a pénzforgalomra való törekvés (a job-bágyterhek pénzbeli megváltása is), a kereskedő- és kofaréteg kialakul-lása, a külhoni, az exportpiacok képviselőinek a megjelenése, természetesen közvetítőkön keresztül. Ezek a vásárok túlnőnek a regionális, kis táji kereteken, országok közti kapcsolatai vannak már, földrésznyi gaz-dasági fellendülésekre virágnak fel, s azzal együtt hanyatlak is le. A több-letre épít, megtermelt áruaktárral számol, profitra gondol, ezért tulaj-donképpen kénytelen fölsőlegesen termelni és piacra vinni, és ott kiszol-gáltatva a piac nehezen kiszámítható törvényeinek, várni a jó szerencsét, mely gyors megdagadást és elszegényedést egyaránt hozhat. Lényegé-ben a vásárra menő nem ismeri leendő vevőjét, sem vásárlóját, sem mennyiségben, sem minőségben, csak sejti a közönség igényeit. Az áru-cserés vidék nem feleslegesen termel az előbbi értelemben, hanem csak a legszükségesebb beszerzendők ellenértékét. Amire szüksége van, azért el-megy az ismert cserepartnerhez, vagy az hozza házához. Nemcsak szük-ségeit ismeri, hanem az azok kielégítésére szolgáló javak termelőit is. És nagyon kevésre van szüksége. . . Az árucserés megalkuszik a mindig jelenlevő szűkösséggel, a vásáros fel akarja számolni a hiányt, le akarja győzni azt.

A két típusnak egymáshoz való mennyiségi viszonyát nem ismerjük egy korszakból sem, és átmeneti területek, magatartások is vannak, de világosan látható, hogy a vásáros típus egyre nőtt az árúeresz rovására, bár a történelem sok visszaesést, visszafordulást is ismer. Az egyensúly területileg a múlt század közepén lehetett nálunk. Az árúeresz terület folytatódott akkor tovább dél és kelet felé, a vásárosnak kapellatása pedig Észak- és Nyugat-Európa felé mutatnak. Az első típus önellátása viszonylagos; nem a család önellátó, hanem a táj, mely különböző természeti adottságokat és lehetőségeket egyesít, (A néprajzi értelemben vett táj nem azonos a földrajzi értelemben vett, mely utóbbi az azonos adottságú felszínek egyesíti.) Ezen a tájon belül van szakosodás, mert minden lakója keresi azt a sajátos csereáru, melyre a többinek is szüksége van, de nála van csak meg, csak nála állítható elő. Ennek alapja lehet maga a természet adta nyersanyag vagy érző (vízi erő), de lehet nemzedékről nemzedékre öröklődő szakutadás, jártasság is, leginkább a kettő együtt. Ezzel a sajátos áruval szerezhető meg az, ami otthon nincs, ami másoknál sajátos terménye, terméke. Mindenki tudja ezt, azt is, mikor viheti azt, mikor hozzák ezt. A csere megtörténik anélkül, hogy pénzhez nyúljanak. A kialakult csereérték lassan változik, századokot át érvényes. A kialakult táji munkamegosztás az ősidőbe nyúlhat vissza. A törzsi társadalmak ezen keresztül olyan mértékben függhetnek egymástól, hogy valóságos kiszolgáltatottságról is beszélhetünk, de ez kétoldalú. *Malinowski* egész láncát írja le: a kulát, mely egymástól nyelvből, életformában merőben különböző népek sorát köti össze sok száz kilométeren keresztül.

Ez a függőség maga is békét tételez fel, önmérsékletet, becsületet: nem futó partnerekről van szó: együttéléssel. Nemcsak a háború, hanem az egyik fél önmaga-felértékelése is végét veheti. Furcsa ellentmondás-ként: a legzavarosabb, háborús időkben is először ez a kapcsolat teszi lehetővé az életet: emlékezzünk csak az éhhaláltól való menekülésre, a háború utáni cserekereskedelemlere! A táji munkamegosztás részletezése ismét, tovább vezetne el kitérőtől célunktól. Nagy történelmi múltjával, a királyi szolgáltató népek kérdésére is visszatekintve, egy kisebb, visszhang nélkül maradt cikkemben foglalkoztam már az Ethnographiában (1978). Itt azonban utalnom kell még arra, hogy ez az önellátó magatartás, gazdálkodás feltételez bizonyos sokoldalúságot, szabadságot a természet adta lehetőség kihasználásában, s ennek jogi feltételei is vannak. A legfontosabb az, hogy a faluközösség területét viszonylag szabadon élhesse, használja, ne legyen kizárva különböző felszíneiből, a vízből, erdőből, nádasból, rétekből stb. Mint paraszt ne legyen rászorítva arra, hogy csak a földművelést űzhesse, és csak annak jövedelméből tartsa fenn magát, mert ezzel máris árutermelésre és pénzgazdálkodásra szorítanak. A határ olyan szabad használatára van szükség, melyet a klasszikus, nyugat-európai feudalizmus nem ismert, ahol a vizek felett a legfőbb hűbéru, a király, regálegot gyakorolt, a halászatból, vadászatból és egyáltalán az erdőből a paraszt már Nagy Károly óta ki volt zárva. Éppen ez a tény szorította Nyugat-Európát a korai árutermelésre, a második magatartástípusba. Ez a szorítás volt talán az európai civilizáció legfontosabb motorja az ipari forradalom át, a kapitalista-liberalista gyarmatosításon át napjaink tudományos forradalmáig. A magyar középkor, a magyar feudalizmus — ha egyáltalán annak szabad nevezni ezt — nem ismerte a személyes függőségnek ezt a láncolatát, sem a regálegot hatalmát, s csak a nyugati minták után kezdték a XVI. századtól kezdve egyre erősebben hangsúlyozni a jobbágy birtokképtelenségét, a földesúr kizárólagos jogát vízre, halászatra, erdőre egyaránt, holott számtalan példa mutatja, hogy a gyakorlat néha az ellenkezője volt. Csak a nyugat-európai séma szolgai erőszakolása tekinthető a magyar közép erdőléshez, fajzázshoz, vízhez való jogát a jobbágytelek tartozékaként járó engedménynek, vagyis hogy ennek alapja a telek, a földhasználati jog. Az árterekben látszák legjobban, hogy ez a fel fogás tarthatatlan: jobbágytelek és számtalvó földművelés nélkül is joga volt a köznépnek erdőt, vizet, rétet stb. használni, és a földbirtokos használati jogát is szabályozta a község. Sajnos, a nyugati minták erőszakos átvétele, mely a XVIII. század végi elkülönözésben és a félig, földreform nélkül végrehajtott jobbágyfelszabadításban 1848-ban, foglalkozhat össze, fényesen bizonyítja, hogy milyen veszélyekkel jár az átvételek vagy félig követett minták erőszakolása: legtragikusabban, sajátosan a magyar viszonyok közt kivirágzó paraszti kultúránk, népcsoportjaink végetes egykézése, egy sajátos, sokat ígérő magyar parasztpolgárság csirájában való elfojtása: Sárköz, Ormánság, Belső-Somogy, Pilis megye régi falvai, Csallóköz, Garammente, Kalotaszeg, Mezőség, Fekete-Körös völgye... soroljam-e még az egyik és pusztuló magyar csoportokat, a magyar néptérlet színe-virágát? Ez a magyar történelem „punctum saliens”-e, a végetes Mohács, melyet azóta újra és újra hasonló idegen minták átvételével tetézzük és súlyosbítunk, tagadva azt, hogy itt a Dunátájon jogunk és erőnk lehet sajátos, magunkhoz illő formákra, útra.

Hogyan is folyt ez az árúeresz — vásárok nélkül? A példák számát tetszés szerint lehetne szaporítani a fentebb megjelölt vidékekről. Megkülönböztethetünk két formát: közvetlen és közvetett. Közvetlen csere-ről van szó például, amikor a Duna menti falvak népe friss vagy szárított halat cserél a Dunától távolabb eső gabonatermelő falvakban. A váraljaiak a pamukalmát hordják fel Észak-Tolnába, a magyaregregyiek körtét, szilvát, amit terményért cserélnek: egy szakajtó körtéért egy szakajtó kukorica. A vaszari vagy obányai fazekasok a környékbeli falvakba vizik a fazekakat, tálakat, egyszerű töltve, diszesebbjéit, a cifráját kétszer töltve adják el. Ugyanígy tesznek a bakócaiak, a züricvölgyiek, a gömöriek, réviek, hogy egy nap ivben körülrajzoljanak az Alföld határát is. Erdélyben a madarasi, dánfalvi fazekasok edényeikkel Moldvába jártak át, és ugyanígy áruházták a Bihar hegység román falvaiból, a Körösökön tuta-jokon úsztatva hozták az Alföld szélére a faedényeket, cserebreket, vedreket, fa mezőgazdasági eszközöket, melyeket főként kukoricára cseréltek be. Így hoztak faronköket és ládákat is. A zetelaki ácsok a Küküllő mentére az egész ház faszzerkezetét. Az udvarhelyiek ugyancsak a Küküllő menti szász szőlőműveseknek szállították a szőlőkarókat, amit egy-egy vásáron nem adtak el, faluzva gabonáért cseréltek el. Ide kell sorolnunk a részes munkát is: a részes aratók és cséplők abból a terményből részeseltek, amit arattak, csépeltek; a kapások a kukoricából, kolompérból, a kaszások a szénából, a nádvagók a nádból. Oda mentek részes munkára, ahol az termelt, amire szükségük volt. Tudunk részébe való kendermunkáról (törés és gerebenezés), fonásról is. Részébe dolgoztak fel fát a Hegyháton a bográrok, kádárok s más kézművesek is. A hosszabb szolgáltatást is elsősorban rész járt: a tehenses-csordás szer- vagy sorfejést, ugyanígy a juhász is, s mindnyájan a legszükségesebb fűzeléket: babot, lencsét és zsírozót: szalonnát, hajat kaptak. A juhász-kanász kapott a szaporulatból és jogot a legeltetésre. A bér egy része a béres, kanász, csordás, gulyás szolgálatban elhasznált ruházatából állt: fehérműt, szűrt, de mindenk-

előtt bocskort kapott. A fazekasok, csebresek, vasáruval járók fuvarosai a kapott terményből néha a felét is részelték.

Közvetettnek mondhatjuk azt, amikor nem a termelő értékesít. Pl. a gorzafalvi (Moldva) leányok cserépedényeket árultak kenderért, amit felfontak. A cigányok is a fazekasoktól kapott edényeket s más árut rongyért árultak faluzra. Az ún. muszlikás csempészborost cserélt mézért. Igen sok fuvarosfalu ismerünk, a baranyai Hegyháton is voltak, Erdélyben különösen a hétfalusiak voltak híresek. Vitték az erdélyi árut, edényt, kisiipari termékeket, szekeret, ládát, egy részét maguk is csinálták, s hozták vissza Havaselvéről az érte kapott gabonát, kukoricát, melyből eleget otthon nem tudtak termelni.

Látszólag mellékes, kifejezetten kulturális igényt kielégítő áruk is így keltek el, mégpedig valamiféle vegyes, közvetett és közvetlen módon egyszerűen. Erdély északnyugati részén a XIX. században házilag előállított üvegfestményekkel és fametszetekkel Mikola és Hezsdát mesterei látták el a falusi román lakosságot. A portékák egy részét falun házalva törülközőként adták el, a vásárookra szekerrel jöttek. Ellenkező véletről is van példánk: a földművelés legfontosabb vas szerszámait, ekevasat, kapát stb., ipari termékeket tehát, így juttatták el a fogyasztóhoz. A torockói verők termékeinek nagy része mégsem a vasváltókon (vaskereskedőkön) át került a fogyasztókhoz... kezdetleges, kis távolsági árusok voltak a hátsók, kik főként a cigány zsellérékből (maguk is vasművesek) kerültek ki. Ezek a verőkben megmaradt ekevasakból megvásároltak 5-6 darabot, és kötéltre fűzve árulták szekerrel megközelíthetetlen, Ponor, Remete és Topánfalva között elszórt havasi tanyákon, zsír, szalonna, túró és gabona ellenében. A vasbányászok a kibányászott ércért kiolvastott nyersvasrészt kaptak, és vastermékkel adóza vasiték a közös terheket. A vasváltók, ha pénzért is adták el a felfogadott fuvarosok által szállított vasáru, a pénz az azon nyomban ottani, a helyre jellemző terményre fordították, és a fuvarosok visszafelé Segesvárról a festett búrt, Régenből hámoikat, Szebenből finom posztót hordták haza. Az Alföldre faluzni jártak a vasal (kasza, kapa, edény stb.) gabonáért, utána a Mezősége mentek így, mert ott később volt az aratás.

Talán felesleges itt arról beszélnünk, hol van e cserének kultúrát meghatározó ereje? Ez a rend maga alakítja ki az életet, tette lehetővé mostoha tájak megülését, emberek fennmaradását, javak átvételét, megteremtve a békés kapcsolatteremtést. A Dél-Dunántúlon erre épült fel a cseregyerek-intézmény is, az ehhez kapcsolt műrokságnak nevezhető intézmény is: anélkül hogy a különböző népcsoportok keveredtek, összeolvadtak volna. Mert az együtt élés nem az egyformára szürkésítésen nyugszik, hanem a különbözőségek harmóniáján, egymást feltételező és összecsengő eltéréseken.

Úgy tűnik, hogy ezzel a cserével tagadom a vásárok létét. Nem, megvannak azok is, ha mások is, mint az alföldi vásárok. Vásár a neve, de nevezetes búcsúkhöz, ünnepekhez kapcsolódnak, sokadalom, fontos találkozás elsősorban. Az árucseré az ünnepeket emeli, járulékos dolog eredetileg. Ahogy ma sincsen búcsú körhinta, mézesbáb és céllövölde s más bazaros nélkül. Ezek lehetővé teszik a találkozások fényének növelését, az ünnepeket emelő, a szövetséget tartósító, a szerelmet kifejező ajándékozást, evéssel, ivással, áldomással együtt.

Célja a sokadalomnak, búcsúnak, vásárnak: a *seregszemle*. Kik vagyunk, kik tartozunk össze? Ahogy a család összegyűl legalább vasárnap szűkebb körében, ahogy a rokonság jön össze születéskor, lakodalomban

és temetéskor. Az idősek bevezetik a fiatalokat a nemzetségbe, szemlét tartva a vérségi kötelek felett. Ez erősíti a mitudatát, a csoportnak, egy műveltségnek az értékrendjét, erkölcsét. Ez a legkisebb egysége a kultúrának a néprajzi csoport. E találkozás teszi lehetővé további fennmaradását: a fiatalok megismerik egymást, leendő párjukat, azért neve *leányvásár*. A tréfásnak hangzó szó komoly, ha a vásár most már mélyebb értelmére gondolunk, az ünnep kiegészítője s talán egyik fő értelme. Minden néprajzi csoportnak van leányvására, szűksége van fennmaradása érdekében, s igen gyakran éppen egy fontos és különleges termény szürete napján: Pécsváradon, mikor Lukács-napra megérett a gesztenye, Oroslón Szent Mihálykor, amikor leszűrik az újbort. Csicsón, amikor érik a cse-resznye. Ekkor ott részeseznek a különleges áldásból azok, akik máshol lakván, hozzá nem jutnának. A néprajz a történelemtudomány része, s a régiek azt mondták, hogy a história az élet tanítómestere. E közhelyigazságról az utóbbi évszázad és évtized mindenhol megfélekedezett. Pedig én a néprajzot a lehetséges futurologia részének is tekintem; milyen szükségletei voltak az embernek, hogyan elégtették azok ki. Nyilván, bajaink forrásai kielégítetlen vagy felesleges igények. Az árucserés magatartás önmérsékletét, egymásrautaltságának tudatát kell belévetni a jövő serpenyőjébe a telhetetlen politikai, szellemi erőszak és türelmetlenség, az atomháború vagy a föld és az emberi lélek teljes elszennyeződése ellen is.

Ezeket a gondolatokat tartottam méltónak *Dankó Imre* köszöntésére, aki nekem sok év óta mindig jóakaró barátom.

Jegyzet: A vásárookra vonatkozó adatokat *Dankó Imre* és ifj. Kós Károly tanulmányából merítettem.

Az előadói konferencia közönségének egy része.

A NÉPTÁNCKUTATÁS HELYZETE MAGYARORSZÁGON ÉS MEGYÉNK NÉPTÁNCHAGYOMÁNYAI

VARGA GYULA

A néptánc kutatás a múlt század végén kibontakozó néprajztudományok mostoha gyermekeként indult. Bár kétségtelen, hogy a néptáncok iránti érdeklődés — mint azt irodalomtörténetből is jól ismerjük — egy időben nálunk is a néprajzi jelenségek iránti érdeklődéssel. (Gondoljunk csak Balassi Bálint, Apor Péter, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Arany János, Czuczor Gergely, Garay János és mások plasztikus leírásaira!) Azt sem tagadhatjuk, hogy a kibontakozó néprajztudományunk a néptáncot mindig is beletartozónak érezte a népi kultúrába, mégis egészen a legújabb időkig meglehetősen periferikusnak kezelte.

A korábbi elzárkózásnak nyilván az is oka lehetett, hogy ekkor még nem születtek meg a néptánc kutatás alapvető technikai feltételei, a filmzés és a kinetográfia. Ezek nélkül a táncfolyamatok hiteles rögzítése, közzétevése, tudományos elemzése lehetetlen. Így az érdeklődés is eleinte inkább filológiai jellegű volt. Különösen számottevő Réthei Prikkel Marián munkássága, aki filológiai gondossággal tárta fel a magyar tánc történetét legfontosabb forrásait (A magyarság táncjai, 1924). Bár egyes megállapításai elég nagy vihart kavartak (pl. a *hajdútánc* eredetéről vallott nézetei), utána is csak egy-egy magános gyűjtő (többnyire más kutatási érdeklődése mellett) áldozott némi időt néptánc kutatásra (Gönyei Sándor, Visky Károly, Lajtha László, Morvay Péter és mások). Sőt bizonyos néprajzi körökben kezdett kialakulni valamiféle arisztokratikus elzárkózás, megbecsülés, sőt olykor ellenséges lenézés a néptáncokkal foglalkozók iránt.

A néptáncok felé fordulást az 1930-as években az élet kényszerítette rá a néprajzosokra. A Paulini Béla által kezdeményezett, 1931-től kibontakozó Gyöngyösbokrétá mozgalom ugyanis a néprajzos „szaktudósokat” kérte fel a gyöngyösbokrétás csoportok produkcióinak „hitelesítésére”, vagyis annak megállapítására, hogy azok valóban arra a falura jellemző, hiteles és eredeti néptáncok-e? De az 1930-as évek végétől éppen a néprajzos Morvay Péter védnöksége alatt bontakozott a regösceserkész-mozgalom, amely újabb támogatásokat kért a néprajztudománytól. Így lassan, vontatottan elkezdődik a néptáncfilmzés (Gönyei Sándor, Morvay Péter, K. Kovács László stb.). De ezek mellett is merész vállalkozásnak számítható még Gönyei Sándor és Lajtha László Magyarországi néprajza számára írt összefoglalója éppen úgy, mint Visky Károlynak a külföld tájékoztatására írt kis könyve (Hungarian Dances).

Az 1930-as évek végén ismerkedhetek meg hazánkban a Laban-féle kinetográfiával, melyet néptáncok lejegyzésére nálunk először Lugossy Emma alkalmazott (Magyar népi táncok, 1946). A korábbi szerény és ma már tudományos célra alig használható kiadványok után (többek között Vámszer Géza: Székely táncok, 1937) ez volt az első, lényegében ma is használható néptánc kiadvány. Teljesen egyéni, ma inkább csak a beava-

tottak által kiolvasható leírásnódot alkalmaz Molnár István hatalmas gyűjteménye. (Magyar tánc hagyományok, 1947.) Az igen gazdag, jól rendezett motívumtár mellett Molnár István ír le először eredeti táncfolyamatokat, „ahogy a fijszalag mutatja”.

A modern néptánc kutatás megindulásának szintén a felszabadulás után kibontakozó néptáncmozgalom lett az inspirálója. Az intézmény pedig, ahol a munka elkezdődhetett, az 1947-ben életre hívott Táncszövetség, majd 1950-től a Népművészeti Intézet, melynek különösen a Muharay Elemér által vezetett néprajzi osztálya lett a kutatások bölcsője. Mindehettelett Szentpál Olga vezetésével egy olyan munkaközösség alakult, mely főként a filológiai kutatásokat igyekezett folytatni. (Egyik eredményük: Szentpál Olga A csárdás című könyve.) De ennél is nagyobb jelentősége lett annak, hogy Muharay Elemér kitűnő érzékkel gyűjtötte maga köré azokat a tehetséges táncosokat, akikben a virtuóz táncúdság egyben hatalmas lelkesedéssel és nagyszerű kutatói képességekkel párosult. E fiatal kutatók, elsősorban Pesovár Ernő, majd Martin György nemcsak maguk kezdték el lázasan gyűjteni, de amatőr táncosok, egyetemi hallgatók egész sorát vonták be a gyűjtőmunkába. Így egy időben az ELTE folkloristákra több fiatalnak adott lehetőséget, hogy szakdolgozatát néptánc témából írja (Kaposi Edit, Herman Anna és mások). A Népművészeti Intézet nemcsak budapesti, de vidéki fiataloknak is szinte korlátlan mennyiségben adott ösztöndíjat, kiküldetési támogatásokat, a felvételekhez filmanyagot néptánc kutatás céljára. Így a hivatalos néprajztudománytól szinte függetlenül a Népművészeti Intézet néprajzi osztályán jött létre Közép-Európa egyik legjelentősebb néptáncarchívuma. Így a lassan szervezett csapatát összenőtt fiatal kutatógárda már az 1950-es évek elején arra vállalkozott, hogy elkezdik a magyar néprajzi teljes tánc hagyományának feltárását. Munkájuk első nagy eredménye, a Somogyi táncok című kötet 1954-ben meg is jelenhetett, s 1956-ig nyomdakész állapotba került a Szabolcs-Szatmár megyei kötet is, amikor az új kultúrpolitika a Népművészeti Intézetet átszervezte, így a kötetet már nem adták ki.

A megszüntetett néprajzi osztályból Pesovár Ernő ideiglenesen a Néprajzi Múzeum státusára került, Martin György pedig — aki nem akarta elhagyni az általa összegyűjtött hatalmas filmarchívumot — néhány száz forintot mellékállásban gondozta csaknem tíz esztendeig a gyűjteményt. A fizikai értelemben vett nélkülözés azonban nem akadályozhatta meg abban, hogy a gyűjtést tovább folytassa. A Népművészeti Intézet korábbi megmentett néhány felvevőgéppel, innen-onnan összekenyérített filmanyaggal ebben az időben filmezte végig Erdély hagyományörző falvait s az ország még feltáratlan vidékeit. De — Pesovár Ernővel együtt — ebben az időben teszik közzé kultúrtörténeti értékű felfedezéseiket. (A néptáncok szerkezetét elemzésének kérdése, a magyar néptánc típusok, néptánc dialektusok, egyes néptáncok összehasonlító vizsgálatai stb.) Így lényegében ez ő nyomukban bontakozik ki a modern néptánc tudomány.

A magyar néptánc tudomány kifejlődésében igen nagy szerepe van a Laban-féle kinetográfia tökéletes kiművelésének és elterjesztésének. A munka szintén a Muharay-féle néprajzi osztályról indult el, ahol is Sz. Szentpál Mária kapott lehetőséget a táncírás tudományos művelésére. A Laban-féle rendszer előbb a Knust-, majd a Hutinson-féle kiiegészítésekkel ebben az időben nemzetközi rendszerré vált, s a Nemzetközi Kinetográfiai Társaságban Magyarország — elsősorban Sz. Szentpál Mária személyében — igen előkelő helyet foglalt el. Ma Sz. Szentpál Mária mellett legtöbbször Lányi Agostonnak köszönhetünk, aki a filmarchívum sok ezer

filmjét írta már le, s készíti a különböző tudományos kiadványok kinevtogramjait.

Az 1950-es években elsősorban Kodály Zoltán és Lajtha László európai kapcsolatait segítségével jutottak el néptáncutatóink fontos európai folklorikonferenciákra, így a fiatal magyar kutatók^a még korán felfigyelhetett az európai folklorisztika is. Ugyanancs Kodály Zoltánnak köszönhető, hogy — az ekkor már meglehetősen nehéz anyagi körülmények között élő — Martin György a Népművelési Intézetben levő filmarchívummal együtt most már tudományos státusban átkerülhetett a Magyar Tudományos Akadémia népzeneudományi csoportjához. Ott követte Pesovár Ernő is. Így az 1960-as évekre kibontakozhatott a magyar néptáncudomány, amely ma — Vargyas Lajos szavaival — „Európa-szerte elismert vezető helyen áll Keleten és Nyugaton egyaránt”. Martint és Pesovárt a világ élenjáró tudósai között tartják számon. Martinnak a magyar körtánc és európai kapcsolatai című könyvét 1981-ben a Magyar Néprajzi Társaság „a legjelentősebb magyar néprajzi munkának” ismerte el, s ezért Martin Györgyöt magas kitüntetésben részesítette. Valóban, elfoglaltság nélkül állapíthatjuk meg, hogy ma a néptánc a magyar néprajztudomány legkíméletesebb része. Az eredményeket dióhéjban a következőkben summázzuk:

1. Filmen, újabban hangosfilmen rögzítették a magyarság szinte minden számba jöhötő táncátusát. A több mint 150 000 méter filmet tartalmazó archívum ma Európa legteljesebb, legjobban rendszerezett néptáncfilmarchívuma.

2. Tudományos egzaktussággal megállapították a magyarság táncípusait. Ezek legnagyobb részének tisztázták történetét, európai kapcsolatait, különös tekintettel a szomszédos népek táncával való kapcsolatokat. Ennek érdekében nemcsak a külföldi szakirodalomra támaszkodtak, hanem maguk is számottevő gyűjtéseket végeztek e népek körében.

3. Teljes részletességgel feltárták a néptáncialektus-területeket, vagyis az egyes vidékek néptáncgyományait. Ezt a tevékenységüket a magyarországi néprajzi csoportokkal foglalkozó szakutódok (Filep Antal, Kósa László) példamutatónak ítélik.

4. Részletes feltárások történtek a táncrend, a táncos népszokások témakörében. Ezen a téren már sok szaknéprajzos munkájára is támaszkodni lehetett, mint Kiss Lajos, Luby Margit, Belényessy Márta stb., de a legszámottevőbb munkát ezen a téren is a táncosok végezték (Morvay Péter, Kaposi Edit, Maác László, Andrásfalvy Bertalan, Pesovár Ferenc stb.).

5. Részletesen kimunkálták a néptánc és a népzene kapcsolatát. Ezen a téren a népzeneudományt is több vonatkozásban gazdagították (mint pl. a „propertio” felfedezésével).

6. A Laban-féle jelírás tökéletesítésével lehetővé tették a szakszerű táncoklést, ezzel az összehasonlító néptáncutatói megszületett. (Kibontakozását az nehezíti, hogy éppen a számunkra legfontosabb szomszédos országokban nagyon vonatottan halad előre a jelírás meghonosodása.)

7. Eredményeiket kiváló szakkönyvekben, szakfolyóiratokban (pl. a Táncudományi Tanulmányok című periodikában, az Ethnographiában stb.) publikálták, ezáltal nyitották a néptáncmozgalom számára is. Azt hiszem, az talán egyedülálló jelenség a világon, hogy nálunk a szakudomány és az élő néptáncmozgalom teljesen összefonódott. Nálunk nemcsak a hivatásos, de az amatőr táncosok is ismerik a tudományos eredményeket, s azokat napi tevékenységükben alkalmazzák is.

Ezek után következne, hogy számot adjak megyénk eredményeiről. Rögtön előljáróban le kell szögeznünk: mi csak nagyon szerény számlálkal kapcsolódhatunk az országosan kibontakozó néptáncutatókhoz.

Iróink, néprajzosaink már régóta tesznek említést tájünk táncgyományairól (Ecsedi István, Igmándi József, Szabó Pál, Veres Péter, Sinka István stb.), de ezek a leírások éppen úgy csak a táncok hangulatát érzékeltetik, mint Arany János a múlt század második feléből származó versei, töredékei (A lacikonyha, Öldöklő Angyal stb.). Filmet először Gönyei Sándor készített a tiszapolgári csapásolóról (akkor még Szabolcs megyéhez tartozott). Az 1940-es évek végén Molnár István filmetzett Derecskén. Az 1940-es évek első felében, majd 1945 után a debreceni regőscserkészek több táncot igyekeztek lábról ellesni (Juhász Róbert, Szanyi Miklós és társai). 1948-tól kezdve Béres András és jómagam hasonlóan „lábról” tanulgattunk bizonyos táncokat, előbb kizárólag saját használatra, majd 1950-től a Népművészeti Intézet megbízásából. Gyűjtéseinkbe az akkori táncosok is bekapcsolódtak (Mikulási Béla, Krizsán Erzsébet, Pályi Dénes, Pásztor Etelka, Nemes Eva és mások), s ezeket kezdetleges szöveges leírásokkal és bőséges magyarázatokkal szorgalmasan küldözgettük a Népművészeti Intézetnek. Ekkor már volt egy 9 mm-es, majd egy kezdetleges 16 mm-es filmfelvevő gépünk, melyhez filmet szintén a Népművészeti Intézettől kaptunk. Így ezek a filmek sorra bekerültek az MTA előbb említett filmarchívumába. 1950–1955 között ilyen módszerrel lényegében az egész megyét megismertük. Béres Andrásnak főként a Hortobágy mellékéről voltak számottevőbb gyűjtései (Hajdúnánás, Tiszacsécs, Balmazújváros, Hajdúdorog, Hajdúszoboszló, Polgár, egyes nyírsegi falvak), magam inkább a bihari falvak magyar, román és cigánytáncait kutattam (Kismarja, Pocsaj, Derecske, Váncsod, Berettyóújfalú, Méhkerék, Nagytrábró, Váncsod, Vértes, Nagyléta, Álmosd, Bagamér), de magam is gyűjtöttem a Nyírsegyben (Nyíracsád, Nyíradony, Nyírmártonfalva), a Hajdúhátton (Nádudvar, Püspökladány, Hajdúhadház, Kaba, Tetétlen, Báránd, Polgár, Tiszacsécs) és más helyen. Az 1960-as évektől némi betekintést szereztek megyénk Romániához csatolt vidékeire is, Béres András elsősorban a Sebes-Körös mellékén, a Bárodorságon gyűjtött, magam a Fekete-Körös völgyében (Köröstárkány, Magyarremete, Fenes, ma Tarcaia, Remetea, Feneş) és az Ermelléken (Biharfelegyháza, ma Roşiori). Rajtuk kívül néhány budapesti gyűjtő is készített szórnyfelvételeket tájünkön, így Lugossy Emma Nádudvaron, Kaposi Edit, Herman (Gábor) Anna Kismarjában, Pocsajban, Derecskén, később, ha jól tudom, az Állami Népi Együttes megbízásából Maác László.

Mindezek ellenére sajnos, azt kell megállapítanunk, hogy megyénkben igazi korszerű és szakszerű, szisztematikus néptáncgyűjtés nem történt, mert mindezek a feljegyzések, töredék felvételek technikailag nem érik el azt a színvonalat, amelyet a modern kutatások megkövetelnek. Megyénkben mind a mai napig nem akadt olyan intézmény, amely a néptáncutatóhoz szükséges technikai feltételeket biztosítani tudta volna. De a felszines, következtelen gyűjtőtevékenységünknek lett egy sajnálatos következménye: az 50-es évek közepére már kialakult, korszerű felszereléssel és nagy gyűjtési tapasztalattal rendelkező kutatókat (Martin György, Pesovár Ernő, Pesovár Ferenc, Andrásfalvy Bertalan stb.) megyénket elkerülte, így mi csupán kezdetleges felvételeinkkel, egyszerű lejegyzéseinkkel járulhattunk hozzá az egyetemes táncgyűjtéshez. Gyűjtéseinkből mindössze két számottevőbb adatközlés jelent meg: Béres András: Hortobágyi táncok (Táncudományi tanulmányok I–II.) és Varga Gyula: Já-

tékos-dramatikus táncok Biharban címen (Táncstudományi tanulmányok I.), A Köröstárkányi ugróst Martin György is filmezte, és ezt vázlatosan közölte is. (Méhkerék 1953 után Békés megyéhez került, így az itteni ké-sőbbi publikációk nem vonatkoztathatók megyénkre.)

Mit tudunk megyénk táncgyományairól? Tájunk az ún. *tiszai* dialektusterülethez tartozik, annak is egy olyan átmeneti zónájába, amely részben a felső-tiszai és a dél-alföldi, másrészt az alföldi és a keleti dialektusterületet kapcsolja össze. (Különösen így van ez, ha a történeti Bihar megyét vesszük figyelembe!)

Régi stílusú táncaink közül fellelhetők:

a) *Leánykörtánc* (karikázó), csak szórványként, főként már csak az emlékezetben (Köröstárkány, Tarcaia).

b) *Pásztorlányok*. Megyénk e táncoknak fő hazája. A Hortobágy környékén gazdag eszközös és játékos formái élnek. Biharban több helyen megfigyelhetjük (és filmeztük) a *létbotos* (Kismarja, Nagyrábé, Bakonyszeg) vagy *seprűtánc* (Váncsod) változatokat. Igen szép juhásztáncokat filmeztünk Berettyóújfaluban.

c) A fegyvertáncra utaló *cigánybotolót* mai megyénk területén csak szórványokban, főleg a nyírségi falvainkban találtuk meg. (Filmezni már csak megyehatárainkon kívül tudtuk.)

d) *Ugrós férfitáncok*. A keleti dialektusterületre jellemző *legényesek* csak a méhkeréki románoknál maradtak fenn. Itt-ott felbukkannak még az országhatárokon kívül, de itt is román közvetítéssel (Biharfélegyháza, Roşiori és a Báródság, Borod). A legényesek szerkezeti és motívumai sajátosságai bukkannak fel egyes cigánytáncokban (Hajdúhadház). A bihari részekben mindenütt ismeretes a dél-alföldi ugrós néven ismert ugrós férfitáncok több dallama is, így feltehető, hogy régebben a táncok is megvoltak. Ma már csak olyanféle táncszók utalnak rá, mint:

„Csipd meg bogár a seggit!

Hadd ugorjgyik egy kicsit!”

e) *Ugrós páros táncok*. A páros ugrós egyik érdekes, a marsra emlékeztető változata él ma is Köröstárkányban. Régies ugrós motívumok sora él a csárdások friss részében. Régi stílusra utalnak a különböző — for-gatóra emlékeztető — kiforgatások, átfordulások (Kismarja) s a megye-szerte ismert, „födözés”, „mártogatás”, „lippentős”, „kicsapós”, „megyed-fordulás”, „félfordulás” néven ismert lippentős táncok.

f) Az „erdélyi” (ardeleano) típusú jártatos táncok a román vagy a ve-gyes lakosságú községekben maradtak ránk (Méhkerék, Pocsaj), néhol ezt a magyarok is átvették, s sajátos páros ugrótáncá alakították (Nagyléta: pillangós tánc).

Új stílusú táncok:

a) Megyénk igen gazdag *verbunkoshagyományokban*. XVIII. századi jegyzőkönyveink, mezővárosaink belső ügykezelésű iratai tele vannak a verbuválás és a verbunkostánc elterjedésére vonatkozó utalásokkal. (Közülük néhányra Béres András hívta fel a figyelmet, de magam is közöltem ilyen jellegű adatokat Kismarjáról szóló kötetemben). Egész tájegységün-kön átvonul a felső-tiszai sűrű csapalós verbunk. Ennek a gyöngyösbok-rétások által koreográfiaiba merevített változatát filmezte Gönyei Sándor Polgáron, s ez alkotja a Derekesi verbunkot is. Más helyen a verbunk szó-ló vagy dramatizált változata él. Az ilyen dramatizált verbunk rend-szerint több részből áll, s a verbuválást, a katonák kiképzését, mulatsá-gát, néhol a csatában való elesésüket táncolják el. (Pesovár Ernő szerint ezek a formációk valószínűleg megelőzték az új stílusú verbunkosok ki-

alakulását.) A szólóverbunkok főként táncba hívásra szolgálnak, mint a nádudvari ügynevezett „felállongatás”.

b) A csárdások — a dialektusterületnek megfelelően — szerkezetileg nem túl fejlettek (lényegében két tételből állnak), de motívikában, dina-mikában rendkívül gazdagok. A variációk községenként, rétegenként, de személyenként is számottevő különbségeket mutatnak. A jobb módúak szebb tartással, de szegényebb motívikával táncolnak, míg a szegényeb-bek között több a régi stílusra utaló (ugrós, lippentős stb.) mozgásanyag. Ennek oka többek között a táncokat szolgáló zenekiszárméttel is magyaráz-ható: a jobb módúak már több mint kétszáz év óta többnyire cigányzenére táncolnak, míg a szegényebbek között uralkodó hangszerek a citera, a kö-csögduda, furulya. Egyes falukban a réz- és fafűvös hangszereknek, ille-tve a fűvészenekaroknak is több évszázados hagyománya van (Esztár, Szentpéterszeg, Balmazújváros stb.). A csárdás, ha megkopott formában is, az ötven éven felüli lakosság körében még él. Kihalását a régi típusú zenekarok elhalása sietteti.

Egyéb táncok:

Az utolsó száz esztendő polgári, táncmesteri hatásairól itt nem kívá-nok szólni, hiszen ez országos jelenség. Meg kell azonban emlékeznünk a megyénkben élő románok táncgyományairól, amely a Békés megyéhez csatolt Méhkeréken volt a legszámottevőbb. Az 1950-es évek elején még élő román táncokat filmezhettünk Pocsajban (ardeleano és valamiféle apr-órozó, ma már nevére se emlékeznek). Éltek holmi új stílusú románok (sírba) Körösszegapátiban, s régiesebb ugrós jellegű tánc Bedón is, de ezek már erősen keveredtek az 1950-es évek elején Békés megyéből át-átjövő ro-mán tanítók által behozott különböző új stílusú táncokkal (alunelu, Bă-tuta, Duba, Căluşer stb.). Elég számottevő megyénk cigánytáncgyomá-nya. Már említettük, hogy a nyíri részekben élt a botoló, Vertesen egyfajta késtánc, más helyen mindenütt az ismert férfi- és páros ugrótáncok különböző variációi. Debrecen környékén nagyon szép női szólótáncokat is láttunk. Gondos elemzéssel a balmazújvárosi volt németek táncgyo-mányában ma is ki lehet mutatni a németes hatást (elsősorban a táncok szerkezeti elrendezésében, mint motívikájában!). Ilyen pl. a seprűtánc, a gúnártánc, melyet körbejárva, németes accelerendókkal és ritartandókkal táncolnak.

Elég gazdag megyénk játékos, dramatikus, kultikus elemeket tartal-mazó táncokban is. Ezek minden esetben népszokásokhoz kapcsolódnak. A teljes felsorolás nélkül említünk néhányat:

a) Ilyen a már említett tréfás verbuválás (Balmazújváros, Nyíracád, Kismarja, Váncsod, Biharfélegyháza [Roşiori], Konyár).

b) Moreszkaelemeket tartalmaz a beköszöntő legények tánca vagy maszkátánca (Balmazújváros, Hajdúnánás).

c) Termékenységvárászló mozzanatokat rejt a lakodalmi szakácsasz-zonyok tánca (majd minden faluban) és a gúnártánc (Balmazújváros).

d) Középkori halottastáncokra, illetve legényavató szokásokra utal a nádudvari Szent János megsíratása című táncos jelenet. (Itt az ügyneve-zett „temetésparódia” — vö. Ujváry Zoltán: a Temetés paródiája. Deb-recen, 1978 — úgy ér véget, hogy a végén a „halott” egy beavatatlan fiút magához ragad, s a többiek elfenekelik.)

A NÉPI ÉPÍTÉSZET KUTATÁSÁNAK FŐBB KÉRDÉSEI

(EREDMÉNYEK ÉS FELADATOK A GAZDASÁGI ÉPÜLETEINK
KUTATÁSÁBAN)

FÜZES ENDRE

e) Részben munkaábrázolás, de egyben termékenységritust is tartalmaz a kismarjai Kaszálás nevű tánc (a kaszálást imitáló fiúk az „elrepült” fűrjet a lányok szoknyája alatt keresik).

f) Bizonyára rituális tartalom van a betlehemes játékok pásztorainak táncában (különösen a protestáns bihari részekben).

g) A hajdúdorogiai kecskejátéka a román turkajárással mutat rokonságot.

h) A párserelő táncos játékoknak több fajtája ismert. A nyíri részen a szokásos párnástánc (csökeserével egybekötve), Balmazújvároson a seprútánc (az eldobott seprű ad jelt a párserelőre), Kismarjában a Szenestölke elnevezésű, a cserében pár nélkül maradtat gúnyosan „szenestölke”-nek nevező játék ad alkalmat a párserelőre.

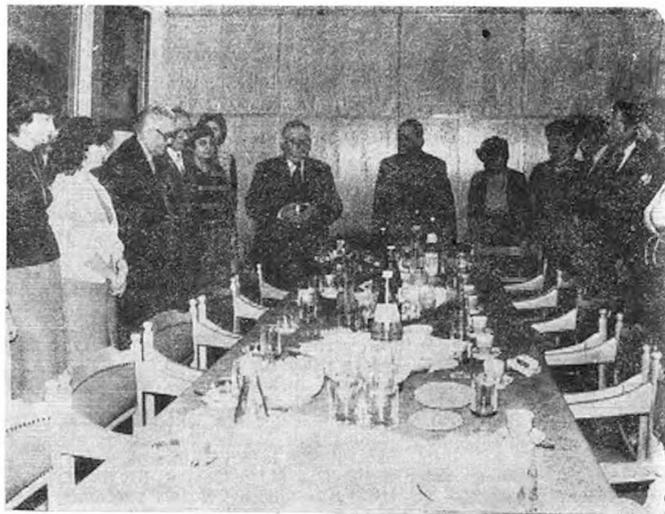
i) Váncsondon a seprútánc lényegében a kotlós- és hollójátékra hasonló kígyótáncot jelenti, amikor a sor elején táncoló seprűs legény jobbra-balra tekeregve táncol, s próbálja a sor végén állókat megseprűzni.

Megyéink néptáncagyományai az utóbbi húsz esztendő alatt nagyon megfigyelték. Az ötvenes években még aktív adatközlők jórészt elhaltak vagy kiöregedtek. Így nem kis büntudattal kell bevallanunk, hogy a tudományos alaposágú gyűjtések elmulasztásával pótolhatatlan értékek pusztultak el.

Előadásomat bejelentéssel kell kezdenem. DANKÓ Imre hatvanadik születésnapjára emlékezve a népi építészeti kutatásának főbb kérdései nagy, átfogó címben adott feladatot úgy oldom meg, hogy csak a kérdések egyik legfontosabbikáról, a gazdasági épületek kutatásáról beszélek. A napjainkban lezajló gazdasági, társadalmi és kulturális változás a gazdasági építmények átalakulásában talán még jobban nyomon követhető, mint a lakóépületeknél. Ezeknek megfelelően előadásom címe *Eredmények és feladatok a gazdasági épületeink kutatásában* is lehetne.

A magyar nép anyagi kultúrája vizsgálatában, a falun és mezővároson élt népesség nagy tömegei termelőtevékenységének és fogyasztásának kutatásában a magyar néprajztudomány számottevő eredményeket ért el a legutóbbi évtizedekben. Szaktudományunk egyre árnyaltabban tudja ábrázolni a falusi, mezővárosi életmód törvényszerűségeit, a gazdasági és társadalmi körülményektől, valamint a földrajzi környezettől befolyásolt táji variánsait, és egyre közelebb jutunk ahhoz, hogy a mindig változó műveltség történeti szakaszait megragadjuk. Nincs ez másképpen a népi építészeti kutatásokban sem, ahol a módszerek finomításával, a tömeges adatfelvétellel, a társtudományok eredményei néprajzi értelmezésével — a falu gyors átalakulása következtében ugyan egyre kedvezőtlenebb körülmények között — sokkal pontosabban tudjuk számba venni azt az építészeti örökséget, amelyet a parasztagenerációk tapasztalataik felhalmozásával és innovációkkal kialakítottak és ránk hagytak. A legutóbbi évtizedekben napvilágot látott táji monográfiák, tematikus feldolgozások, résztanulmányok és közlések nyomán egyre világosabban látjuk a nagyjából a 19. század vége idomszetében rögzített, ún. „hagyományos” népi építészeti összetevőit, a felhasznált anyagokat, technikákat, szerkezeteket, az életmód keretétől szolgáló helyiségeket, azok berendezését és funkcióját. A kutatások számos vonatkozásban pontosították BÁTKY Zsigmond tipológiáját, továbbá a típusok táji kereteit a magyar nyelvterület egészén. Az egyre gyarapodó régészeti, történeti, nyelvészeti adatok és azok néprajzi értelmezése lehetővé tették, ha halvány vonásokkal és hiányzó láncszemekkel is, de felvázoljuk a falusi lakóházak alakulásának főbb csomópontjait a honfoglalást megelőző időkötől a 19. század végéig, és rámutatunk a lakóházak és más építmények kontinentális kapcsolatrendszeire. Sokat lendített ismereteink gyarapításán a legutóbbi idők különböző igényű feltáró és összefoglaló jellegű munkálatai, mint a Magyar Néprajzi Lexikon, a Magyar Néprajzi Atlasz, az Országos Műemléki Felügyelőség készítő-kutató munkái.

Által szervezett falukutatók és a szabadtéri néprajzi múzeumok előadásai. Az eredmények sommás számbavétele sem felelteti azonban, hogy sok még a tematikai és földrajzi fehér folt, a megoldandó feladat. Elő-

1982. január 21-én a Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Szervezete munkatársai a Déri Múzeum közművelődési termében köszöntötték Dankó Imrét

adásomban — a korlátozott időre való tekintettel — a magyar népi építészeti egyik, talán kevésbé látványos, de annál több tanulsággal szolgáló szektorának, a parasztudvar gazdasági és egyéb épületei kutatásának eredményei és problémái vázlatos áttekintésével, elsősorban ezekre a feladatokra szeretnék rámutatni.

Jól tudjuk, hogy a közel száz évre visszatekintő hazai népi építészeti kutatások érdeklődésének középpontjában mindig a lakóház állt. Ez a német és osztrák indítással érdeklődés érhető, hiszen a parasztház a legösszetettebb építészeti jelenség a falun, mely anyagaival, szerkezeteivel, beosztásával, tüzelőberendezésével a leginkább alkalmas volt történeti, földrajzi és etnikai sajátosságok, összefüggések feltárására. Mégis a kutatások sohasem hagyták figyelmen kívül az udvar, a porta többi épületét sem. A 19. század végén és a 20. század első felében alig van olyan népi építészeti leírás, amely legalább említést ne tenne a lakóház körül az udvarban látható építményekről, azok formájáról, szerkezetéről és funkciójáról. Első néprajzi szintézisünkben, a Magyarság Néprajzában BÁTKY Zsigmond már külön fejezetet szentelt a gazdasági épületeknek, melyeket négy csoportba sorolt: 1. „állatoknak szánt hajlék (méhes, ól, istálló stb.)”, 2. a termés betakarítására való raktár (gabonás, hombár, göré, kamra), 3. munkahely (nyári konyha, faragószin, présház), 4. gazdasági szerszámraktár (állás, fészter, kamra).¹⁷

A második világháború utáni kutatások ebbe az irányba is kiszélesedtek. A gazdasági épületek és egyéb kisebb építmények behatóbb vizsgálatát alapjában véve három felismerés sürgette. Az egyik az, hogy a gazdasági épületek többsége az építészeti olyan régi elemeit örözte meg, melyek a lakóháznál már nem találhatók meg, amelyek azonban utalnak építészeti kultúránk korábbi összetevőire. Ezek elemzése — az egyre nagyobb számban feltárt történeti adatokkal együtt — sokat segíthet abban, hogy lakóházfűpusaink évszázadokkal ezelőtti állapotát és alakulásmenetét rekonstruáljuk. A másik felismerés az volt, hogy a gazdasági épületek a településszerkezet fontos összetevői, amelyek — akár beltelekről, akár külterületekről van szó — jelzik a paraszток tevékenységének térbeli kereteit és mechanizmusát. A paraszttudvar építményei, az üzemhez tartozó külterületi épületekkel együtt voltaképpen építészeti egységet alkotnak, amelyben az épületek anyagát, szerkezeteit az ökológiai körülmények és a felhalmozott tapasztalatok határozzák meg, az építmények különbözőségét pedig az eltérő funkciók magyarázzák. A harmadik, és talán a legfontosabb felismerés az volt, hogy melléképületek a lakóházzal együtt gazdasági egységet alkotnak, egyenként és együttesen pontosan tükrözik a paraszток termelésének, fogyasztásának tájilag és történetileg meghatározott jellegét, minőségét és intenzitását. A lakóház és a gazdasági épületek szorosan nyomon követik a gazdálkodás mindenkor változásait, ezért vizsgálatuk alapján konkrét következtetések vonhatók le az életmód alakulására.

Az utóbbi három évtized kutatási eredményeként — eltekintve most a külterületek ideiglenes építményeitől, pl. a pásztorépítményektől — ma mintegy harmincféle funkciót ellátó gazdasági és egyéb építményt ismerünk, amelyek a 19. század végén, illetve a 20. század első felében a magyar nyelvterületen a paraszttudvar és paraszttudvar tartozékai voltak. A számuk meglepően nagy, de tudjuk, hogy ezek az építmények eltérő számban és különböző összetételben jelennek meg a különféle termelési és fogyasztási struktúrákat képviselő üzemekben, számukat sok egyéb körülmény is befolyásolta. Gyakran ugyanazon formájú és szerkezetű építmény

tájékanént más és más funkciót lát el és számolnunk kell néhány építmény történetileg rögzíthető funkcióváltozásával is.

A porta építményei csoportosítására BÁTKY Óta is történtek kísérletek. BARABÁS Jenő kutatásai útmutatójában „Gazdasági épületek” című alatti csoportosította őket. DÁM László egyetemi tankönyvében az alapvető termelési ágak szerint két csoportra osztotta őket: az állattartás építményeire és a földművelés épületeire. BALLASA Iván „Az udvar gazdasági építményei” cím alatt adta közre ezeket az épületekről a legfontosabb ismereteket. A magam részéről kísérletet tettem arra, hogy a paraszttudvar építményeit a természetben betöltött szerepük, jelentőségük szerint csoportosítsam.

Az első csoportba az *alapvető termelőtevékenységet szolgáló* építmények tartoznak: *istálló, sertésól, csűr (pajta), abara, dohány szárító pajta, a kizárólag gabona tárolására szolgáló épületek* (gabonás verem, boglyaformájú gabonás, szantalpas hombár, gerendavázás gabonás, magtár), továbbá a több célt szolgáló *különböző kamra, a kukorica göré és a borpince*.

A második csoportba, a *kiegészítő termelő munkát szolgáló épületek* közé sorolható, a *baromfiól, az egyéb ólak* (kecskeól, birkaól), a *méhes, a galambdúc* (galambház), a *nyári állás, fészter, pálinkafőző kunyhó* és az *aszaló*.

A harmadik csoportba, a *kiszolgáló építmények* közé tartozik a *nyári konyha, a sütőház, udvari kemence, mosóház, favágószin, kocsiszin, a kút, az udvari pince, a zöldes verem, a kutyló és az árnyékszék*.

Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy ez a rendszerezés meglehetősen önkényes és bizonyára hiányos is, és csak arra szolgál, hogy a magyar nyelvterület vonatkozásában a különféle építményeket egyáltalán számba vegyük és együtt lássuk. Az építmények táji szóródása igen nagy és alkalmazásuk gyakorisága is igen eltérő. Rendszerezésünk szempontjából érdekelten az is, hogy az itt említett építmények összeépültek-e a lakóházzal vagy más gazdasági épülettel, illetve külön állanak-e az udvarban vagy az üzemhez tartozó külterületeken (szérűskertekben, szállásokon, pajtáskertekben, tanyákon, szőlőkben).

A továbbiakban a fontosabb gazdasági és más udvarbeli építmények kutatásával kapcsolatos eredményeket és problémákat szeretném vázlatosan áttekinteni.

A paraszttudvar elmaradhatatlan tartozéka az egész magyar nyelvterületen az *istálló*. Szinte az egyetlen a gazdasági épületek közt, amely mindenütt megtalálható a legkülönbözőbb formában és elhelyezésben, ezért meglepő, hogy átfogó tematikai feldolgozása még nem történt meg. A bolgár—török eredetű *ól*, majd az északi eredetű *istálló* szóval jelölt épület már a honfoglalás táján megjelent építészetiünkben. Az évszázadok során a gazdálkodás rendszerétől, a tartásmódtól, a fajtaváltozástól és a településszerkezet változásától függően sokszor átalakult, változtatta helyét és szerepét a paraszttudvarokban. Az átalakulás és változás menétét egyelőre még regionális vonatkozásban sincs módunkban részletesen nyomon követni. BARABÁS Jenő útmutatójában formai és szerkezeti jegyek alapján két nagyobb csoportját különítette el: a *kis légtérű istállókat*, melyeket főddemmel láttak el és amelyek az emlékezzel elérhető időben a leginkább elterjedtek, valamint a *nagy légtérű istállókat*, melyeknek nincs mennyezete, és amelyek elterjedése az Alföld északi részére lokalizálható. Ez az utóbbi, a szakirodalomban „túzelős ól”-nak nevezett istálló-típus aránylag jól feldolgozott. Ma már tudjuk, hogy a település és a gazdálkodás kétbéltek rendszerének volt a tartozéka, az építészeti és az

életmód sok archaikus elemét őrizte meg. Az elmondottakból következik, hogy az istállók vizsgálatával kapcsolatban szaktudományunknak sok adóssága van. Mindenekelőtt szükség lenne a 19. század második felében ismert istállók táji típusainak országos kitekintésű rögzítésére, e típusok elterjedésének és a parasztagazdaságokban betöltött szerepének vizslására. Kívánatos lenne az is, hogy a tartásmód változásával, a fajtaváltással, főleg pedig a 19. század végén és a 20. század első harmadában az intenzív hús- és tejtermelésre való áttéréssel bekövetkező változásokat, többek közt a nagy befogadó képességű istállók megjelenésének és elterjedésének folyamatát feltárni.

A sertéshúsnak és zsiradékknak évszázadokon át alapvető szerepe volt népünk táplálkozásában, aminek következtében a sertéstartásnak nagy hagyományai alakultak ki a parasztagazdaságokban. Ezért soroltuk a *sertésótlakat* is az alapvető termelő tevékenységet szolgáló építmények közé. Eltekintve most az extenzív tartásmódtól, a legtöbb portán megtalálható sertésótlakról ugyancsak nincsenek átfogó ismereteink. A szórványadatok és a lokális vizsgálatok alapján tudjuk, hogy az ólak építészetileg a rendelkezésre álló helyi nyersanyagokhoz és a helyi építészeti hagyományokhoz alkalmazkodtak. A fában gazdag területeken az archaikus elemeket őrző ács technikával készült hidasólak felkeltették a kutatók érdeklődését, elsősorban építészeti megoldásaik miatt. A fában szegény területeken sövényfalú, sárból rakott, gyakran kerek alaprajzú ólak terjedtek el, azonban ezeket is csak lokális kutatásokból ismerjük. A sertésótlakat gyakran egybeépítették más gazdasági épületekkel, pl. kukorica görével, baromfióllal vagy csűrrel. Rendszeresüket, történeti alakulásukat felvizsgálva nemcsak építészeti szempontból lenne kívánatos, hanem egy ilyen vizsgálat a parasztüzem termelő tevékenysége, a táplálkozási kultúra részletesebb megismerését is eredményezné.

Az alapvető termelő tevékenységet szolgáló épületek közül a legnagyobb és a legjelentősebb a *csűr* vagy *pajta* névvel jelölt épület, mely az Alföld kivételével az egész magyar nyelvterületen elterjedt. Az eredetileg a szálás gabona tárolására, szárítására, cséplésére, azzal együtt, de főleg később a széna és más takarmányok őrzésére, a szekér és a nagyobb mezőgazdasági eszközök elhelyezésére szolgáló épület mind az népi építészettől, mind a népi gazdálkodás kutatóinak felkeltette az érdeklődését. Ez az érdeklődés a mai napig is tart és ma már elmondhatjuk, hogy az udvar építményei közül erőszóró objektumról tudjuk a legtöbbet. A legutóbbi évtizedekben végzett, átfogó igényű vizsgálatok, főleg BARABÁS Jenő, PALÁDI-KOVÁCS Attila és SELMECZI KOVÁCS Attila kutatásai alapján ismerjük a csűrök táji típusait, alkalmazásuk területeit, építészetiüket, használatukat, európai kapcsolatukat, és sikerült néhány fogódzót találni ahhoz, hogy a csűrök múltját a Kárpát-medencében a 14. századig visszanyúlóan nyomon kövessük. A széna tárolására szolgáló egyéb épületek közül — PALÁDI-KOVÁCS Attila jóvoltából — ugyanezt mondhatjuk el a nyelvterület északi, északkeleti részén földrajzilag egyenként jól lokalizálható *abaráról*, *rakodóról*, *sopáról*, *szinről* és más kisebb szénatartó épületről. Egy speciális növénykultúra, a dohány feldolgozására és tárolására szolgáló *dohányzsarító pajták* típusait és elterjedését TAKÁCS Lajos dolgozta fel.

A parasztagazdaságok évszázadokon keresztül a nyelvterület nagy részén alapvetően a gabonafélék termelésére rendezkedtek be. A gabonának nemcsak munkaerejük újratermelésében és a szolgáltatások rendszerében volt döntő szerepe, hanem a piacok bővülésével a hústermelés mel-

lett a gabona biztosította azt az árualapot, amelyre építve a paraszt üzemet és fogyasztási színvonalát fejleszthette. Eppen ezért a parasztporta építményei között rangos helye volt a *kicsépeelt gabona tárolására szolgáló különféle építményeknek*. A gabonátárolásról és a gabonatartó építményekről terjedelmes monográfiám van sajtó alatt, ezért ehelyütt csak a legfontosabb kutatási eredményeket foglalom össze.

A gabona őrzésére, raktározására szolgáló építmények a magyar nyelvterületen funkcionális szempontból alapvetően két csoportba oszthatók. Az egyik csoportba tartoznak azok az építmények, amelyek *kizárólag a gabonafélék tárolására szolgáltak*, mint a gabonás verem, a boglyaformájú gabonás, a szántalpas hombár és a gerendaváz gabonás. A második csoportba sorolhatók azok a *különálló kamrák*, melyeket többféle termelvény mellett gabona raktározására is használtak.

Az első csoportba tartozó építmények közül a földbe mélyített *gabonás verem* a mérsékelt és a szubtropikus zónákban a legtöbb kontinensen ismert volt, ahol a termelés intenzitása szükségessé, a talajviszonyok pedig lehetővé tették alkalmazását. A Kárpát-medence sik tájain és a kapcsolódó területeken 8–9 évszázadon keresztül tartoztak a parasztagazdaság építményei közé, függetlenül attól, hogy az udvarban, a utcán vagy más közterületen csoportosítva ásták őket. Alkalmazásuk kapcsolódott a gazdálkodás külterjes formáihoz és a nyomtatással történő szemnyerési munkához, népszerűségüket olesóságuk és a gyakori háborús körülmények is konzerválták.

A 18. század végétől, amikor a néprajzi és az agrártörténeti kutatások által feltárt sokféle ok következtében az Alföldön, a Kis-Alföldön, a Dunántúli nagy részén a parasztüzemek fokozatosan a gabona monokultúrára tértek át, paraszti innovációként jelentek meg az udvarokban azok a speciális gabonatartó épületek, melyek már a századforduló táján felkeltették a kutatók érdeklődését. A *boglyaformájú gabonás*, mely az Alföld középső és déli részén terjedt el, a gabonatermelés lokális növekedésének, a szilárd építőanyagok helyi hiányának és a magas talajvízszintnek köszönhető létét. Előképet talán a kerek alaprajzú kukorica kasok és tyúkólak jelentettek, mindenesetre múltját a Kárpát-medencében nem ismerjük. A *szántalpas hombár*ok — az eddigi ismereteink szerint — a 19. század első felében jelentek meg a délkelet-dunántúli, szlavóniai, bácskai, csongrádi és békési udvarokban, elsősorban délszláv községekben. Genetikailag a mozgatható pásztoroknyókkal függenek össze, elterjedésükben — a gabonatermelés hozamának növekedése mellett — a délszláv nagycsalád-rendszer és a tűzkárt elkerülendő mozgékonyág is szerepet játszott. A *gerendaváz gabonások* ugyancsak a 19. században váltak a parasztudvar tartozékává az Erdőháton és a nyelvterület déli részén. Többhelyütt a fontosságukra utal reprezentatív kiképzésük, valamint az, hogy mindig a lakóház közelében állottak.

A különféle termelvények, eszközök raktározására szolgáló *kamrák* általában a lakóház egyik helyiségeként jelentek meg a 19. század végi és a 20. századi kutatók előtt. Akülönféle történeti források elemzése azonban arra enged következtetni, hogy a 19. századot megelőző időben jóval több különálló kamra volt a portán a nyelvterület különböző részén (talán az Alföld kivételével), mint ahogy azt a régebbi néprajzi kutatások rögzítették. Az udvari kamrák gyakoriságát a korábbi évszázadokban feltehetően az indokolta, hogy az akkori lakóház, anyaga, nagysága, a füstelvezetés hiánya és ezért tűzveszélyessége következtében voltaképpen alkalmatlan volt az értékesebb javak, köztük a gabona tartós és biztonságos tárolására.

A különálló, többcélű kamrák elsősorban azokon a területeken maradtak fent, ahol a paraszti termelés önálló, főleg saját használatra készlező jellege különféle okok miatt hosszú időre konzerválódott, mint a Dunántúli nyugati szegélyén, a nyelvtérület északi részén és Erdélyben. Az erdélyi *gabonások*, amelyeknek a földesúri üzemekben használt megfelelőit a 17. századi forrásokból ismerjük, elsősorban a keleti szláv gabonatarató épületekkel mutatnak rokonságot. A kapcsolatok részleteit azonban nem ismerjük. Az órségi és göcseji porták jellegzetes tartozéka volt a több célt szolgáló *kásta*, mely — mint a jobbára önállósra berendezkedett üzemi-vel kifejezője — az alpesti hasonló építményekkel mutat szoros rokonságot, és amely voltaképpen a különböző nyelvű népcsoportokat sajátos közösségbe tömörítő keletalpi kulturális zóna egyik építészeti jellemzője.

A kukoricatermelés elterjedésével nagyjából a 18. században jelentek meg a parasztudvarokban a különféle *kukorica kasok* és *görék*. Tipológijukat, elterjedésüket, használatukat, az egyes típusok eredetét és kapcsolatszerződését BALASSA Iván dolgozta fel az egész magyar nyelvtérületre kiterjedő igényrel. Egyik lokális változatát, a *kövázás görék* készítését és elterjedését DANKÓ Imre foglalta össze. A burgonya tárolására szolgáló építményeket KÓSA László írta le.

Az alapvető termelő tevékenységet szolgáló építmények közé tartoznak a *borpincék* is, amelyek jobbára nem a portán álltak, hanem a szőlőkben vagy külterületeken csoportosítva, mégis a leltérek borvidékeken szorosan hozzátartoztak a parasztüzemhez. Az általában többféle funkciót is ellátó, de elsősorban a bor feldolgozására és őrzésére használt speciális építmény táji típusait, azok földrajzi szóródását, használatukat, kapcsolódásukat az üzemszervezeti formákhoz és múltjukat VINCZE István alapvető kutatásai és mások vizsgálatai nyomán jól ismerjük. A táji változatokat BAKÓ Ferenc, DÁM László, LUKÁCS László, KURUCZ Albert, NOVÁK László, VAJKAI Aurél, VARGA Gyula és mások dolgozták fel. Az építmény tehát aránylag jól kutatók, mégis úgy hisszük, további regionális és történeti vizsgálatra lenne szükség a teljesebb kép érdekében.

A kiegészítő termelőmunkát szolgáló építmények között a különböző anyagú és megformálású *baromfiólak* széles skálájú bontakozik ki a szakirodalom szóróanyagadataiból és néhány lokális kutatásból. Egyes területeken nagy múltú tekintenek vissza, másutt a századforduló előtt egyáltalán nem használtak tyúkólat. Országos kitekintésű rendszerezésük még nem történt meg. A különféle 20. századi típusok elterjedésének rögzítését a Magyar Néprajzi Atlasztól várjuk. A gyári répacukor elterjedése előtt nagy jelentősége volt a méhtartásnak, mely a méz mellett a viasz is biztosította hosszú évszázadokon át. A háztól távolabb, általában a kertekben, gyümölcsösökben építet *méhések* építészeti jelentősége nem nagy. Különböző változataikat regionális vizsgálatokból, mindenekelőtt SZABADPÁL VY József, KERECSENYI Edit és BALASSA M. Iván kutatásai-ból ismerjük, átfogó feldolgozásuk még hiányzik. Az e csoportba tartozó, méreteiben és jelentőségében kisebb építmények közül a göcseji *pálinka-főző kunyhók*, a szatmári, zemlani *gyümölcs aszalók* leírásával rendelkezünk. Szóróanyagadatakból és BALINT Sándor írásaiból tudjuk, hogy a gyakran igen díszes *galambdúcok*, *galambházak* főleg az Alföld déli részén terjedtek el.

Rendszerezési kísérletünk harmadik csoportjában olyan udvari építményeket soroltunk, amelyek a portán élő család mindennapi életét, munkáját szolgálták. A *nyári konyhák* a lakóház átépítésével, a lakáshasználat megváltozásával valószínűleg a 19. század végétől terjedtek el, és a sütté-

si-főzési technológia, valamint a lakás használatának sok régi vonását konzerválták. Az *udvari kemencék*, *sütőházak* — földrajzilag még nem kellően feltárt — alkalmazása a házbéli tüzelőberendezés alakulásával és funkciójával mutat szoros összefüggést, a kapcsolat részleteit azonban még nem ismerjük. Ugyancsak nincs áttekintésünk a szórványosan alkalmazott *mosóházakról*, *faragószínekéről*, *udvari pincékéről*, a *zöldéses vermekről* és a *kutyakökről*.

A háztartáshoz és a jószágtartáshoz nélkülözhetetlen vizet a *kutak* biztosították. Tudjuk, hogy régebben nem volt minden portán kút, ezért figyelemmel kell lennünk a település egészét vagy egy részét ellátó falukutakra, közkutakra is, továbbá egyéb vízszerszámó módokra. A kutak készítéséről, a vízfelhúzó szerkezet típusairól, használatukról szinte mindig egyik építészeti monográfia, leírás vagy közlés említést tesz, és tipológiai és táji összefoglalások is készültek, régebben GÖNCZI Ferenc, FEHER Gyula és CS. SEBESTYÉN Károly, az utóbbi évtizedekben DANKÓ Imre, NOGRÁDY Géza, SZABÓ Ferenc, ÚJVÁRY Zoltán és mások munkásságában. Mégis átfogó rendszerezésük, nemzetközi kontextusba helyezésük történeti feldolgozásuk egyelőre várat magára. A vízfelhúzó szerkezet típusai és terminológiai földrajzi elterjedésének ábrázolását ugyancsak a Magyar Néprajzi Atlasztól várjuk.

Amint már utaltam rá, az itt vázlatosan áttekintett építmények, jól-lehet különböző számban és összetételben, mindig egyfajta építészeti egységet alkotnak a parasztgazdaságokban. Összefüggésük, kapcsolataik feltárására, használatuk elemzésére SZOLNOKY Lajos mutatott példát a vajdacska udvar épületei tanulmányozásakor. Módszertani kísérletének sajnos sokáig nem akadt követője. Pedig a porta építmények, mint építészeti és funkcionális egységek az összehasonlító vizsgálata többféle értelmezési lehetőséget kínál. Az épületegységet, attól függően, hogy milyen funkciójú építmények vannak közte és melyek hiányoznak, továbbá, hogy ezek az épületek hol helyezkednek el, milyen az egymáshoz való viszonyuk — jelezheti a településszerkezet sajátosságait (pl. kétfeltekűség, tanyasodás), az üzemszervezeti formákat (belterjes, külterjes), a termelési ágak részarányait a gazdaság üzemi szinten, a kiegészítő termelőtevékenység súlyát, a családi munkamegosztás jellegét és az életmód egészének színvonalát. Némi túlzással azt mondhatnánk, hogy a porta építmények beható tanulmányozása, természetesen a lakóházzal együtt, lehetőséget nyújt a parasztgazdaságok és az udvarok táji és ökológiai modelljei felvázolásához. Az épületegységet összetételének, az épületek helyének változásai nyomán követés pedig szélesítheti akár nagytáji, akár regionális érveléssel — az életmód alakulásával kapcsolatos eddigi ismereteinket.

A legutóbbi évtizedben biztató kísérletek történtek ebben az irányban is. JUHÁSZ Antal Szeged környéki, TÓTH Ferenc makói, DANKÓ Imre hajdú-bihari és békési, DÁM László sárréti, HALÁSZ Péter—SUDA Vilmos, valamint NOVÁK László borszónyi, KNEZDY Judit somogyi kutatásai (a legfontosabbakat említve) a lakóház és az udvar építményei kapcsolatának számos vonását tárták fel. GRAFIK Imre az udvar és építményei használatát a bennük zajló mozgások alapján konkrét példán tanulmányozta. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum telepítési terve kialakításához a portá valamennyi építményére kiterjedő, történetileg is elmélyített kutatást folytatott BIRO Friderika az Órségben. BALASSA M. Iván a Középtiszavidéken, Dél-Borsodban és ZENTAI Tünde a Dunántúli déli részén. Az egyes építmények kutatásáról fentebb elmondottak alapján talán

nyilvánvaló, hogy az épületegyüttesek tanulmányozásából levonható megbízható következtetések megfogalmazásához még többirányú kutatómunkára van szükség. Mindenekelőtt szükség lenne minél több, történetileg is elmélyített reprezentatív vizsgálatra a nyelvterület több részén. Ismerünk kell a különféle gazdasági épületek és típusaik földrajzi elterjedését adott időmetszetben. Ebben a vonatkozásban sok segítséget fognak nyújtani a Magyar Néprajzi Atlasz térképlapjai és kommentár kötetei. Az ediginél sokkal több történeti forrás néprajzi értelmezését és értékelését kell elvégezni, amelyre BAKÓ Ferenc, KNEZY Judit, SZENTMIHÁLYI Imre, ZOLYOMI József és mások mutattak jó példát. Kívánatos lenne a gazdasági épületek szempontjából is áttanulmányozni a történeti térképanyagot, főleg a katonai felvételek lapjait és a kataszteri térképeket. Különösen az utóbbiak adhatnak sok segítséget a porta építményei összetételének és helyzetének megállapításához.

Az eredményeket és a feladatokat még lehetne tovább is sorolni. De talán ennyi elég annak érzékeltesére, hogy a parasztudvar sokáig mellőzött építményei mennyi szállal kapcsolódnak népünk anyagi kultúrájához. Együttes vizsgálatuk, új szempontok szerint történő rendszerezésük, alakulásmenetük, interetnikus kapcsolataik feltárásával újabb eszközöket adunk a tudomány kezébe az ezerarcú műveltség felvázolásához.

A Nagytemplom körüli ásások az érdeklődés középpontjában

A múlt év végére nemcsak a Nagytemplom körüli ásások, hanem a feltárt falmaradványok konzerválása, felfalazása, műemléki bemutatása is befejeződött. A mindvégig nagy érdeklődés mellett folyt munkálatok végül is a település legrégebb emlékeit, a középkori Szent András templom egyes részeit, a hozzá kapcsolódó más, különböző korokból származó épület-, építményrészeket tették láthatóvá. A város életében oly nagy szerepet játszó épületegyüttes, illetve a belőle megmaradt és láthatóvá tett részletek fényes tanúbizonyságát adják Debrecen ősi, a koraközépkorban is jelentős történetének, fejlett gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyainak. A Nagytemplom körüli ásások tudományos feldolgozását az ásások vezetője *dr. Módy György* végzi.

SZLÁV—MAGYAR INTERETNIKUS KAPCSOLATOK A FOLKLÓRBAN

UJVÁRY ZOLTÁN

A magyar folklórkutatásban az összehasonlító vizsgálatok során gyakran felmerülnek a folklór migrációjával kapcsolatos kérdések, amelyek szertartásokkal függnek össze. Ezek a kérdések a legtöbb esetben természetesen következnek abból a tényből, hogy a magyar és a környező népek kultúrájának számos eleme kapcsolatban van egymással. Ezt a kapcsolatot a kutatók elsősorban a szláv népek irányában keresték. A szokások és a hiedelmek jelentékeny részét a szlávoktól való átvételnek tekintették.

A neves magyar etnológus, Róheim Géza, a magyar néphitről és népszokásokról megjelent tanulmánykötetének összefoglalásában a következőket írja: „Ha figyelembe vesszük, hogy a magyar néphit szempontjából a közvetlen átadó a döntő, és hogy a magyarság ezeket az európai elemeket csak szláv forrásból vehette... az adatoknak oly túlnyomó tömegét kapjuk, hogy egyáltalában nem túlzás, ha röviden azt mondjuk: a magyar néphit szláv néphit.”

Ezzel a megállapítással Róheim Géza lényegében azt akarta kifejezni, hogy a magyarság a hiedelmeit, a szokásait, illetőleg annak jelentékeny részét a környező szláv népektől vette át, sajátította el. A magyar hagyomány kutatói hosszú időn át megelégedtek a kapcsolatoknak a kimutatásával.

Az utóbbi időben azonban egyre inkább felmerül az a gondolat, hogy az idegen kapcsolatok vizsgálatok a migráció és a kolonizáció kérdéseit kell előtérbe helyezni.

Saját kutatásaim, megfigyeléseim nyomán úgy látom, hogy a magyar folklórhagyomány szlávnak tartott rétege, illetőleg annak döntő hányada nem átvétel, hanem eredendően szláv, másképpen: magyarrá lett szláv hagyomány. Hasonlóképpen állapíthatjuk meg más idegen (német, román) kapcsolatra vonatkozóan is. Megállapításunkhoz a migráció és a kolonizáció nyújtja az alapot. Vegyünk példát a népi kultúra néhány területéről.

A magyar földművelés kialakulásának kapcsán a kutatás ellentmondásosnak tűnő jelenségekre, eredményekre figyelt fel. A földművelés szókincsében nagy számban fordulnak elő szláv eredetű szavak. Felvetődik a kérdés, hogy vajon a Kárpát-medencében élő szlávoknál volt-e akkora szerepe a magyar földművelés kialakításában, mint azt a földműveléssel kapcsolatos szláv jövevényszavak alapján gondolhatnánk?

Kétségtelen tény, hogy a szlávok részt vettek a magyarság földjének a megművelésében, azonban ennek emlékei az anyagi kultúrában alig mutathatók ki, ugyanakkor a szellemi tradícióban számos szláv elem maradt fenn egészen napjainkig.

Milyen okok rejtőznek e jelenség mögött?

Véleményem szerint a magyar népi kultúra szláv rétegénél két alapvető lehetőséggel kell számolnunk:

1. ezeknek a kulturális elemeknek az őrzői elmagyarosodott szlávok, akik a magyar honfoglalás periódusától (IX—X. század) együtt éltek a magyarokkal, vagy pedig olyan szlávok, akik a későbbi századokban települtek magyar területre;

2. az idetartozó elemek lehetnek azonban átvételek is a szlávoktól, feltehetően a török uralom utáni újratelepítések idején.

A településtörténet tanulsága nyomán arra az eredményre juthatunk, hogy a magyar nép szellemi kultúrájára az idegen hatás, illetve az idegen kultúrának a magyarságba való beolvasása a hagyomány hordozóival együtt igen intenzíven a 16—17 században indult meg.

A magyarság nemzetiségi összetétele különösen a török hódoltság után (a 17. századtól kezdődően) változott meg. Korábban, a középkori Magyarországon a lakosság túlnyomó többsége, mintegy 80%-a magyar volt, és csupán 20%-ot alkottak az ország határai között élő szlovákok, szászok, románok és szerbek. A török uralom után azonban a százalékarány Magyarország több pontján megváltozott. Számos falu idegen nemzetiségűekkel települt újra. A Nagy Magyar Alföld területére nagy számban települtek románok, szlovákok, ukránok, szerbek és németek. A sok nemzetiség igen változatos képet alakított ki általában a népi kultúrában, különösen pedig a folklórban.

Egy nagyobb közösség az áttelepülés, a kolonizáció után a tradíciót még hosszú időn át megőrzi, még abban az esetben is, ha teljes nyelvi váltás következik be. Az anyanyelv eltűnhet, de az anyaországból hozott egyes folklór elemek hosszú időn át, az új körülmények között is megmaradnak.

Említék néhány példát migráció, ill. a kolonizáció következtében kialakult „magyar” népszokásból.

Egy Debrecenhez közeli település — Hajdúdorog — a 19. századi statisztikai adatok szerint teljesen magyar lakosságú. Ebből a faluból között néprajzi adatokat is magyarként publikáltak. Kutatóútam során egy évtizeddel ezelőtt ebben a faluban egy sajátos maszkos szokásra bukkantam. Karácsonykor a legények egy csekkelt alakító játékkal járnak házról házra és énekes dramaturgus játékot mutatnak be.

Ilyen játék karácsonykor más magyar nyelvterületen ismeretlen. A vizsgálatok bebizonyították, hogy ennek a településnek a lakossága a 16. században szerb volt, de a 19. századra teljesen elmagyarosodott; az idegen eredetű sem a családnevekből, sem a nyelvből nem lehetett kimutatni. A szokásai és hiedelmek azonban megőriztek olyan elemeket, motívumokat, amelyek jól bizonyítják egykori idegen eredetüket.

Említék még egy másik példát is. Ez azonban nem szláv, hanem német eredetű a magyar néphagyományban.

Tokajban és környékén ismeretes egy jellegzetes szüreti szokás: a hordóra ültetett Bacchus alakjának a szüreti menetben való megjelenítése. Az ünnepség keretében bemutatnak egy táncot is, az ún. bodnártáncot. Sem Bacchusra, sem a bodnártáncra más magyar szőlőkultúra területéről nincsen analógia. Azonban annál több hasonló és megegyező párhuzamot ismerünk német nyelvterületről. A kutatók úgy vélték, hogy az említett szokások Tokaj területére idegenek közvetítésével, átadás-átvétel révén kerültek. Vagyis: a szokás a németektől a csehekhez, majd onnan a szlovákokhoz és végül a magyarokhoz került.

Ez azonban téves magyarázat. A vándorlás-elmélet egyszerű alkal-

mazásáról van szó. Újabb vizsgálataink bebizonyították, hogy kolonizáció nyomán történt a szokás migrációja. Tokaj területére német (sváb) bodnárak települtek, akiknek a céh szokásához tartozott Bacchus és a tánc. Amikor azután teljesen elmagyarosodtak, a tradíció magyar szokásként ismétlődött évenként és még napjainkban is a legnagyobb szüreti látványosság közé tartozik Tokajban.

Más hasonló példák alapján levonhatjuk azt a nyilvánvaló következtetést, hogy ha a Kárpát-medence területén a magyar hagyományban a szláv vagy más idegen nép hagyományával azonos folklór-motívumokat találunk, az nem bizonyos, hogy átvétel útján került a magyarsághoz.

A Kárpát-medence területén a folklór-motívumok a migráció sajátos útját tették meg. A motívummigrációban nagy ugrások lehetnek. Több száz, ezer kilométeres út lehetséges anélkül, hogy a motívum kiindulási pontja és a célpont közötti területen ahhoz hasonló vagy vele megegyező párhuzam lenne. Ez a hagyományhordozók migrációjával és kolonizációjával magyarázható. Mert valójában nem a hagyomány vándorol önmagában átadás-átvétel útján egyik néptől a másikhoz — e téren a vándorlás-teória nem igazolható —, hanem a tradíció hordozói, tulajdonosai tesznek meg nagy utakat és velük együtt az áttelepüléssel, az új területen való kolonizációval a kulturális elemek is megtelepülnek.

Ha az idegen települők az új helyen — a mi példánkban a magyar nyelvterületen — egy bizonyos idő után asszimilálódnak, velük együtt a kultúrájuk is magyarnak tűnik. A bevezetésként említett megállapítást a szláv kapcsolat vonatkozásában az elmondottak alapján így módosíthatjuk: A magyar néphit és népszokás egy bizonyos rétege idegen eredetű, a hagyomány hordozóival együtt magyarrá vált néphit és népszokás.

Ez azonban a magyar folklór szláv, illetve idegen rétegeknek csak az egyik iránya és forrása. Egyáltalában nem elhanyagolható az átvétel kérdése, a közvetlen interetnikus kapcsolat. Tulajdonképpen már a kolonizáció helyén kialakult a kapcsolat, bekövetkezhet az átvétel. Az említett idegen eredetű Bacchus szokást pl. a magyarok átvették és a szokás magyarrá válását gyorsította az idegen telepek magyarrá válása is.

Az átadás-átvételnek különböző feltételei vannak. Ezeket az interetnikus kapcsolatok vizsgálata során feltüntetni figyelembe kell venni. Az átadás-átvétel nem mechanikus folyamat.

Az idevonatkozó kérdéseket a következőképpen fogalmazhatjuk meg: Melyek azok a tényezők, amelyek lehetővé teszik, hogy egy szokás idegen hagyományban, kultúrában meghonosodjon? Milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy valamilyen néphit, népszokás egy nép, közösség műveltségéből a másikba kerüljön? Melyek azok az indító okok, amelyek egy idegen közösség hagyományából valamely kulturális jelenség átvételére inspirálják a másik közösséget? Hogyan indul meg az átáramlás? Az átvételre kerülő, illetve az átáramlás már átvett műveltségi elemek milyen szálakon kapcsolódnak az átvevő nép hagyományához?

A szokás átvételének egyik leglényegesebb feltétele az, hogy az átvételre kerülő szokáshoz közelálló hagyományok legyenek az átvevő nép kultúrájában. Egy szokás átvételénél az átáramlást, a befogadást nagy mértékben elősegíti, ha az átkerülő szokásnak a funkciójához hasonló vagy megegyező funkciójú szokás ismeretes az átvevő nép hagyományában. Az egyes szokások funkcionális szálai a néphagyomány különböző területeit érinthetik, mivel azonos funkciói más-más, egymástól független és elütő formák is kifejezhetnek. Így az átvételre kerülő szokás a

funkcionális ereken át mély gyökeret érezhet az átvető nép hagyományában.

A funkcionális tényezőhöz szorosan kapcsolódik a pszichikai feltétel, az átvevésre kerülő folklór jelenséggel szemben elfoglalt pszichikai magatartás. Döntő tehát, hogy az érkező folklórmotívummal az átvevők pszichikailag összhangba kerüljenek. A pszichikai melléállásból és igazodásból következik, hogy az átvevő szokás teljesen felszívódik a régi hagyományban és az átvevő közösség számára az új folklórmotívum, szokás, hiedelem stb. a többivel egyenlő értékű.

A kulturális elemeket többnyire egy kis közösség fogadja be, veszi át és abból sugárik ezután tovább. Csak idő és alkalom kell, hogy tovább terjedjenek. Ez természetesen csak az egységes, illetőleg az erősen hasonló kultúrájú, lényegében azonos szellemi fokon álló közösségeknél történhet különösebb akadály nélkül. Elvileg ugyanis feltételezhetjük, hogy valamely szokás gyakorlásához, folklórmotívum befogadásához azonos szemlélet szükséges az egymáshoz közelebb vagy távolabb levő közösségeknél. Ha viszont ebben a tekintetben eltérések vannak, a folklórmotívum megmarad az átvétel helyén és nagyobb életteret kapva elszigetelődik.

Mindezek az átadás-átvétel problémakörének általános jellegű szempontjai. Természetesen az interetnikus kapcsolatokat egy-egy szokásra, hiedelemre, folklórmotívumra konkrétizálva külön-külön szükséges megvizsgálni. Idevonatkozóan néhány példát említek, amelyekben az interetnikus kapcsolatokat, az átadást-átvételt az említett vizsgálati szempontokkal eredményesen meg lehetett állapítani.

Sajátos népszokás ismeretes a magyar nyelvterület néhány pontján: a kakasütés szokása. Erdélyben és a Dunántúlon az odatelepült sváboktól került a magyar néphagyományba. Az északkeleti területeken a szokás egyaránt előfordul a szlovákoknál és a magyaroknál. További kapcsolatai pedig a csehek, a lengyelek és a délszlávok irányában vannak. A szokás átvétele a magyar néphagyományban egyáltalában nem kétséges. Az átvételt megkönnyítette, sőt valójában az átvétel egyenesen azzal magyarázható, hogy a magyar néphagyományban jelentős volt a kakas-kultusz; azaz a kakasütés szokásának átvételét a magyar néphagyományban meglevő kakással kapcsolatos hiedelmek segítették elő.

Hasonló eredményre jutottunk a theriomorf maszkokkal kapcsolatban is. Az erdélyi magyar és a román *turca* maszk és a szlovák *turoň*, valamint a lengyel *turoń* theriomorf maszk azonos típuscsoportba tartozik és szoros kapcsolatban áll egymással. Jól bizonyítja a Kárpát-medence népei közötti kapcsolatokat, sőt tovább a szlovák–lengyel interetnikus kapcsolat kérdését is joggal veti fel. A lengyel példákban a terjedési útvonalat a lengyel terület felől a Kárpátokon át a szlovákok irányába húzhatjuk meg. Ennek az interetnikus kapcsolatnak a tényét erősíti az is, hogy a *turoń* típusú theriomorf maszk a szlovák hagyományban elsősorban a lengyelekkel párhuzamos területen ismeretes.

A szláv–magyar kapcsolatot a népszokások területén jól mutatja egy dramatikusság játéka: a temetés paródiája. Ebben egy álhalottat álpa, álkántor temet, illetőleg mond a halott felett prédikációt. A szlovák, a kárpátukrán és a magyar tradíció szorosan összekapcsolódik. Tudomásom szerint a temetés paródiájára sem a román, sem a lengyel hagyományban nincsenek párhuzamok.

Tágabb kapcsolatra mutat a *hoja, d'und'a, hoja* refrénű gyermekjáték, amely a lengyel hagyományban *jaworowi ludzie* néven ismert.

A Kárpát-medencén belül az ének refrénje az ukránoknál *goja, djundja, goja*, a morváknál *hoja džundža, hoja*, a horvátoknál *hoja, djundja, hoja*, a magyaroknál *haja, gyöngyöm, haja*. Ez az énekes gyermekjáték migrációs úton terjedt és igen szép példája a szellemi kulturális kapcsolatoknak.

Hasonló példákat természetesen még bőven említhetnénk. Az elmondottakkal érzelmetlen alkartam, hogy a Kárpát-medence népeinek szellemi kultúrájában számos hasonlóságot, egyező vonást figyelhetünk meg. A Kárpát-medence népeit összekötő országutakon sok évszázada vándorolnak a hagyomány elemei. A nyelvhatárok népi közösségei összekötő hidat alkotnak az ország belseje és a szomszédos népek, azokon keresztül pedig a távolabbi népek kultúrája között. Idekívánkoznak Róheim Géza szavai: „*Európa népei egyáltalában nem tudják, hogy lelkileg milyen közel állanak egymáshoz.*” Ezt a közelséget, ezt a lelki kontaktust igazolják számunkra az interetnikus kapcsolat és a folklórmigráció is a Kárpát-medencében.

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Országos Néprajzi
Választmányának előadói konferenciája Debrecenben

A KLTE Néprajzi Intézete, a Déri Múzeum közreműködésével a TIT Néprajzi Választmánya az év végén országos előadói konferenciát rendez Debrecenben a határainkon kívül élő magyarság néprajzi kutatásának kérdéseiről. A tervek szerint az előadói konferencián részben előadások, részben korreferátumok és hozzászólások formájában szó lesz a csehszlovákiai, az ausztriai, a kárpát-ukrajnai, a romániai, a jugoszláviai, az észak-amerikai (USA és Kanada), az ausztráliai magyar néprajzi kutatásokról, feldolgozásokról. Az előadói konferencia — amire már most felhívjuk Múzeumbaráti Körünk tagjainak figyelmét — a Déri Múzeumban kerül megrendezésre.

TARTALOM

38. szám

IV. kötet, 8. szám

1982. január

JÁROLI JÓZSEF: A békéscsabai pásztorélet írásos emléke	3
INCZE JÁNOS: Márkos Andrásról — saját szemmel	4—7
Komoróczy György emlékezete	7
MOLNÁR JÓZSEF: Mándy Istvánról és XVIII. századvégi Anonymus fordításáról	8—24
Márkus Mihály 70 éves	24
UJVÁRY ZOLTÁN: Pap—cigány anekdoták	25—27
Elhunyt Schneider Miklós	27
MORVAY GYULA: Tardoskeddi aratás	28—39
DANKÓ IMRE: A Sárrét földrajza néprajzi szempontból	40—47
Mozgalom indult Osváth Pál sírjának újra való megjelölésére	47
Az elmúlt év legnevezetesebb képzőművészeti kiállítása	47
BALASSA IVÁN: Dorogi Márton emlékezete	48—53
Medgyessy-kiállítások külföldön	53
László Gyula érdekes kiállítása	53
Műemlékegyüttes Kunhegyes főterén	53
DANKÓ IMRE: Idegenforgalom és folklorizmus	54—56
Julow Viktor emlékezete	56
Vezető készül a Bocskai István Múzeum állandó kiállításához	56
VARGA GÁBOR: Adatok Debrecen második reformkori óvodájának megszervezéséhez	57—59
DANKÓ IMRE: Ujváry Zoltán évfordulója	59
LOVAS MÁRTON: Néprajzi előadói konferencia Dankó Imre 60. születésnapjára	60—61
BALASSA IVÁN: Dankó Imre hatvanéves	62—65
ANDRÁSFALVY BERTALAN: Az árucseré a műveltség egyik meghatározója	66—71
VARGA GYULA: A néptánckutatás helyzete Magyarországon és megyénk néptánchagyományai	72—78
FÜZES ENDRE: A népi építészet kutatásának főbb kérdései (Eredmények és feladatok a gazdasági épületeink kutatásában)	71—86
A Nagytemplom körüli ásások az érdeklődés középpontjában	86
UJVÁRY ZOLTÁN: Szláv—magyar interetnikus kapcsolatok a folklórban	87—91
A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Országos Néprajzi Választmányának előadói konferenciája Debrecenben	91